

ULUSLARARASI İŞGÜCÜ
HAREKETLERİ
ve
TÜRKİYE

(Doktora Tezi)

Neclâ Pur

İstanbul İktisadî ve Ticarî
İlimler Akademisi
İktisat Kürsüsü Asistanı

İstanbul, 1974

İ Ç İ N D E K İ L E R

GİRİŞ .....

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

GENEL KAVRAMLAR

	Sayfa
I.-İŞ GÜCÜNÜN TANIMI, EKONOMİK ÖNEMİ VE ÜLKE İÇİ İŞGÜCÜ ARZINI BELİRLİYEN FAKTÖRLER	1
A.-İŞGÜCÜNÜN TANIMI VE EKONOMİK ÖNEMİ	1
B.-ÜLKE İÇİ İŞGÜCÜ ARZINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	2
1.-Nüfus :.....	2
a) Doğum ve Ölüm Oranları:.....	4
b) Nüfusun Yaş Yapısı:.....	8
c) Nüfusun Cinsiyet kıstasına göre dağılışı:.....	9
d) Nüfusun Okur-yazarlık Oranı ve Eğitim Seviyesi:.....	10
2.-İşgücü Arzını Belirleyen Diğer Faktörler:.....	11
II.-ÜLKE İÇİ İŞGÜCÜ TALEBİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER	12
A.-KLÂSİK İSTİHDAM TEORİSİ	13
B.-KEYNESÇİ İSTİHDAM TEORİSİ	15
III.-ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN TANIMI, SEBEPLERİ VE SONUÇLARI	22
A.-ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN TANIMI VE SEBEPLERİ	22
B.-ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN SONUÇLARI	32
1.-Demografik Sonuçlar:.....	32
2.-Ekonomik Sonuçlar:.....	34
a) Milli Gelir ve İstihdam Yönünden:.....	34
b) Ödemeler Dengesi Yönünden:.....	36
c) Ücret Seviyeleri Yönünden:.....	38
d) İşgücünün Niteliği Yönünden:.....	38
3.-Sosyal Sonuçlar:.....	39

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİ AÇISINDAN TÜRKİYE

I.-TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ ARZI	42
A.-TÜRKİYE'NİN NÜFUS YAPISI	42
1.-Türkiye Nüfusundaki Genel Gelişmeler:.....	42
2.-Türkiye'de Doğum ve Ölüm Oranları:.....	44
3.-Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı:.....	50
4.-Türkiye Nüfusunun Cinsiyet Kıstasına Göre Dağılışı:.....	57
5.-Türkiye'de Eğitim ve İnsangücü:.....	62
a) Eğitim:.....	62
b) İnsangücü:.....	62

	<u>Sayfa</u>
B.-TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇLER VE KENTLEŞME HAREKETİ	80
1.- İç Göçler :.....	80
2.- Kentleşme Hareketi :.....	82
II.-TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ TALEBİ	89
III.-TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ HAREKETLERİ	104
A.-TÜRKİYE'NİN İŞGÜCÜ ALMALARI	104
B.-TÜRKİYE'NİN İŞGÜCÜ GÖNDERMELERİ	108
1.- 1961-1962 Yıllarında ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) döneminde Türkiye'nin Dış Ükelere İşgücü Göndermeleri :.....	112
2.- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) Döneminde Türkiye'nin Dış Ükelere İşgücü Göndermeleri :.....	124
3.- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) Döneminde Türkiye'nin Dış Ükelere İşgücü Göndermeleri:.....	145
IV.-AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞUNDA İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN SERBESTLİĞİ İLKEŞİ VE TÜRKİYE	148
V.-EN FAZLA YABANCI İŞGÜCÜ KABUL EDEN ÜLKE; BATI ALMANYA	152
A.-DEMOGRAFİK YAPI	152
B.-EKONOMİ VE İSTİHDAMDAKİ GENEL GELİŞMELER	156
VI.-TÜRKİYE'NİN YABANCI ÜLKELERE İŞGÜCÜ GÖNDERMELERİNİN SONUÇLARI...	165
A.-DEMOGRAFİK SONUÇLAR	165
B.-EKONOMİK SONUÇLAR	166
1.- Millî Gelir ve İstihdam Yönünden :.....	167
2.- Ödemeler Dengesi Yönünden :.....	173
3.- İşgücünün Niteliği Yönünden :.....	179
C.-SOSYAL SONUÇLAR	193
VII.-SONUÇ	203
FAYDALANILAN KAYNAKLAR	206

G İ R İ Ő

İnsanların çeşitli nedenlerle yŐzyıllardır sŐregelen Őlkelerarası yer değiştirmeleri, çağımızda, özellikle gelişen ulaştırma imkânlarının da etkisi ile önemli ölçŐde yoęunlaŐmış bulunmaktadır. Aynı imkân, insan hareketleri kapsamına giren iŐgŐcŐ hareketlerinin de artmasına ve hız kazanmasına neden olmuştur.

iŐgŐcŐ hareketlerinin gönderen ve kabul eden Őlkeler açasından doğurduğu demografik, ekonomik ve sosyal sonuçlar ise gŐnŐmŐzde giderek tartiŐma konusu olmaya devam etmekte ve konu, özellikle son yıllarda başlıca iŐgŐcŐ gönderen bir Őlke durumunda olan TŐrkiye ile, yabancı iŐgŐcŐ almada bir ölçŐde tekel sağlıyan B.Almanya için doğal olarak ayrı bir Önem taşımaktadır.

Bu tezin konusu, uluslararası iŐgŐcŐ hareketlerinin Önce teorik çerçevesini ortaya koymak ve sonra bu çerçeve içersinde, TŐrkiye'nin sorunlarını somut bir biçimde incelemektir. Teorik çerçeve ortaya konulmaya çalışılırken sorunlar, genellikle gelişmiş ve gelişmekte olan Őlkelerin karşılaştırılması yoluyla ele alınmış ve böylelikle gelişme sŐrecinde bulunan bir Őlke olan TŐrkiye'nin sorunlarının, daha iyi değerlendirilebileceği dŐŐnŐlmüŐtŐr.

Birinci bŐlŐmde, konunun teorik çerçevesi kurulmaya çalıŐılmış ve bu amaçla; iŐgŐcŐnŐn tanımı, Őlke içi iŐgŐcŐ arz ve talebini belirleyen faktörler ve Őlke içi iŐgŐcŐ arz ve talebindeki dengesizliğin sonucu olarak da ifade edilebilen uluslararası iŐgŐcŐ hareketlerinin tanımı, sebepleri ve sonuçları ele alınmıştır.

İkinci bŐlŐmde ise, uluslararası iŐgŐcŐ hareketlerine TŐrkiye açasından bakılmış; Őlke içi iŐgŐcŐ arz ve talebini belirleyen faktörler, iŐgŐcŐ almaları ve göndermeleri, iŐgŐcŐ hareketleri yŐnŐnden A.E.T. ile olan ilişkiler, en fazla iŐgŐcŐ kabul eden bir Őlke modeli olarak B.Almanya'nın demografik ve ekonomik yapısı ve son olarak da dış Őlkelere iŐgŐcŐ göndermelerinin TŐrkiye Őzerindeki demografik, ekonomik ve sosyal sonuçları ortaya konulmuştur.

"Sonuç" baŐlıęı altında ise, varılan sonuçların topluca verilmesine çalıŐılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL KAVRAMLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL KAVRAMLAR

I.- İŞGÜCÜNÜN TANIMI, EKONOMİK ÖNEMİ VE ÜLKE İÇİ İŞGÜCÜ ARZINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

A.- İŞGÜCÜNÜN TANIMI VE EKONOMİK ÖNEMİ

İşgücü (Labour Force) genel olarak benimsenen bir tanıma göre, "bir ülkede çalışanlarla iş arayanların bütünü ifade eder" (1). Bu tanıma göre, işçiden başka işverenler ve her ne sıfatla olursa olsun hizmet arzedenler, işgücünün kapsamı içine girmektedirler.

Bir ülkenin nüfusu, üretici (aktif) nüfus ve üretici olmayan (inaktif) nüfus olmak üzere başlıca iki büyük kategoriye ayrılabilir. Üretici nüfus genellikle (15-64) yaş grubuna giren kişilerden oluşmakta ve büyük ölçüde ülke içi işgücü arzını belirlemektedir. Ancak, bu yaş grubuna giren kişilerin bir kısmı; ev kadınlığı, öğrencilik, kanunen tutukluluk ve hükümlülük, sakatlık, sosyal güvenlik kurumlarından ve sosyal yardımlardan faydalanma, üretim süreci dışında kalan çeşitli gelirlerle geçinme veya herhangi bir işte çalışmayı arzu etmeme (iradî işsizlik) gibi nedenlerle ekonomik faaliyetlerde bulunmamaktadırlar. Ülkede (15-64) yaş grubundaki kişilerin toplamından yukarıda sayılan çeşitli nedenlerle çalışmayanların toplamının düşülmesiyle ülkedeki işgücü arzının miktarı elde edilmektedir. O halde, bir ülkedeki işgücü arzı veya toplam işgücü miktarı; halen ekonomik faaliyetlerde bulunanlarla, geçerli ücret haddi ve çalışma şartlarında iş arayıp da bulamayanlar-gayri iradî işsizler-ın toplamından oluşmaktadır. Ne varki, bir ülkenin işgücü toplamını tam olarak belirleyebilmek çoğu kez mümkün değildir. Çünkü 15 yaşından küçük ve 64 yaşından büyük olanların çeşitli nedenlerle ekonomik faaliyetlere katılmaları, aktif nüfusu, dolayısıyla iş gücünün miktarını devamlı olarak değiştirebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ekonomik yapının özelliklerinden dolayı, 7-14 yaş grubunun ve 65'den yukarı yaşdakilerin işgücüne olan katkı-

---

(1) Sabri F. Ülgener, Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme, (İstanbul, 1970), S.79.

ları, gelişmiş ülkelere oranla çok daha fazladır. Böylelikle gelişmiş ülkelerde işgücünü aşağıdan ve yukarıdan sınırlayan eğitim ve emeklilik gibi faktörler, az gelişmiş ülkelerde işgücü miktarını azaltıcı yönde etkilememektedir.

Bir ülkedeki iş gücü arzının toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen işgücüne katılma oranları ise, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler yönünden benzerlikler göstermektedir. Örneğin, 1969 yılında işgücüne katılma oranı B.Almanya'da %43,3, Fransa'da %39,7, A.B.D'de %39 ve Belçika'da %38,2 iken, bu oran gelişmekte olan ülkelere Yunanistan'da %43,2 (1967), Türkiye'de %40,08 (1970) ve Meksika'da %40 dolaylarında bulunmaktadır (1). Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, birbirine yakın olan bu oranların, gelişmişlik seviyesi farklı olan ülkelerde değişik anlamlar taşımasıdır. Şöyleki, bir ülkedeki işgücü arzının az veya çok olması, genellikle ülke nüfusunun yaş yapısı ve çalışma produktiviteleri (iş verimliliği) ile ilgili bir konudur. Gelişmiş ülkelerde, yüksek olan çalışma produktiviteleri nedeniyle ücretlerde yüksek olmakta ve dolayısıyla çalışanlar daha fazla kişinin geçimini sağlayabilmekte, bu da ülkede işgücüne katılma oranlarını düşürmekte, bağımlılık oranlarını ise yükseltmektedir (2). Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oranlar; bir yandan çalışma produktivitelerinin düşüklüğü nedeniyle artmakta, öbür yandan bu ülkelerde genellikle tarım sektöründe ücretsiz aile yardımcısı olarak çalışmakta olan kadın nüfusun fazlalığı nedeni ile suni olarak yükselmektedir (3).

B.- ÜLKE İÇİ İŞGÜCÜ ARZINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

1.- Nüfus:

Ülke içi işgücü arzını belirleyen faktörlerden en önemlisi; nüfusun mutlak sayısı, yaş yapısı, okur-yazarlık oranı ve cinsiyet

- (1) D.P.T. Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977 (Ankara, 1973), S.99.
- (2) Halûk Cillov, Türkiye Ekonomisi, (İstanbul, 1972), S.101.
- (3) İst.Üniv. İkt.Fak. İktisadî Gelişme Enst. Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, Cilt I, İçinde; Nusret Ekin, "Türkiye'de İstihdam Meseleleri Açısından İşgücünün Özellikleri, (İstanbul 1971), S. 523.

ayırımı gibi çeşitli nicelik ve niteliklerin bileşimidir. Zira, doğal bir faktör olarak nitelenebilen nüfus, işgücü arzının azamî sınırını belirlemektedir.

Dünya nüfusu, XX. yüzyılın başlarından bu yana büyük bir hızla artmaktadır. Örneğin, 1900 yıllarında 1,5 milyar olan Dünya nüfusu, 1960'larda yüzde yüz bir artış göstererek 3 milyar'a, 1970 yılında ise 3.632 milyon kişiye ulaşmış bulunmaktadır. "Nüfus patlaması" (population explosion), adı verilebilecek kadar ciddî bir mahiyet alan bu artışın doğurduğu problemler her ülkede aynı derecede önem taşımaktadır. Nüfus artış hızı durgunluk gösteren ülkeler olduğu gibi, nüfusu devamlı artan ülkeler arasında da artış hızı yönünden önemli farklılıklar mevcuttur.

Dünya ülkeleri nüfus artış hızları açısından gelişmiş ve gelişme halindeki ülkeler olarak iki gruba ayrılacak olursa, bu iki grup arasındaki fark açıkça belirlemekte ve 3,6 milyar'lık Dünya nüfusunun 1,09 milyonluk kısmının gelişmiş ülkelerde, 2,54 milyonluk kısmının ise gelişmekte olan ülkelerde yaşamakta olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda, 1920-1970 yılları arasında gelişmiş ve gelişen ülkeler açısından, Dünya nüfusundaki gelişmeler görülmektedir.

TABLO (1)
Dünya Nüfusundaki Gelişmeler
(1920-1970)

Yıllar	Gelişmiş Ülkeler		Gelişen Ülkeler		Toplam Dünya Nüfusu	
	Artış Hızı	%	Artış Hızı	%	Artış Hızı	%
1920	0,67	-	1,12	-	1,86	-
1930	0,76	1,2	1,31	1,0	2,07	1,0
1940	0,82	0,8	1,47	1,2	2,30	1,0
1950	0,86	0,4	1,66	1,2	2,52	0,9
1960	0,98	1,3	2,02	2,0	3,00	1,8
1970	1,09	1,0	2,54	2,4	3,63	2,0

Kaynak: Goran Ohlin, Population Control and Economic Development, O.E.C.D. (Paris, 1967).
1970 World Population Data Sheet, (Washington, 1970).

Tabloda da görüldüğü gibi, Dünya nüfusu son 10 yıl içerisinde 63 milyonluk bir artış göstermiş nüfus artış hızı ise % 1,8 den, % 2' ye ulaşmış bulunmaktadır. Ancak bu artış hızı, gelişmiş ülkelerde ortalama % 1 dolaylarında bulunurken, gelişmekte olan ülkelerde gittikçe hızlanarak ortalama % 2,54'e kadar yükselmiştir. Böyle yüksek bir artış hızı ise, gelişmekte olan ülkelerde nüfusun her 25 yılda bir kat daha artması sonucunu doğurmakta ve bu ülkelerin nüfus patlaması olayı ile karşılaşmalarına neden olmaktadır (1).

a) Doğum ve Ölüm Oranları:

Bir ülkedeki doğum ve ölüm oranları, ülkenin nüfus artış hızına doğrudan etki yapan faktörlerdir. Yani bir ülkede doğumlar artınca nüfus artış hızı da artmakta, aksi halde azalmaktadır. Ölüm oranının artması nüfus artış hızını olumsuz, azalması ise olumlu yönden etkilemektedirler.

Aşağıdaki tabloda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızını etkileyen doğum ve ölüm oranları görülmektedir.

TABLO (2)
Demografik Göstergeler Açısından
Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerin Karşılaştırılması
(1950-1970)

Gelişmiş Ülkeler	(Binde)			
	Gelişmekte Olan Ülkeler			
Alt Dönemler	Doğum Oranı	Ölüm Oranı	Doğum Oranı	Ölüm Oranı
1950 - 1960	23.0	10.0	41,0	21.0
1960 - 1970	19.0	9.0	41,0	17.0

Kaynak : U.N. 1970 Report On the World Social Situation.

(1) Erol Zeytinoğlu, Türkiye Ekonomisi, (İstanbul, 1972), s.19.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, 1950-1960 döneminde gelişmiş ülkelerde doğum oranı binde 23, ölüm oranı binde 10 ve bunların farkı olan nüfus artış hızı ise binde 13 dir. 1960-1970 döneminde bu oranlar sırasıyla binde 19 ve binde 9, nüfus artış hızı ise binde 10 olmuştur. Yani 1960'dan bu yana geçen 10 yıl içerisinde, nüfus artış hızında binde 3 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Ancak bu rakamlar tüm gelişmiş ülkelerin birer ortalaması olup, özellikle sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri tek tek ele alındıklarında, daha da düşük oranlarla karşılanmaktadır. Örneğin 1965-1970 döneminde, İngiltere'de doğum oranı binde 17.6, ölüm oranı binde 11.6, nüfus artış hızı binde 6, Batı Almanya'da da nüfus artış hızı binde 6, Fransa'da ise binde 6.8 olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerde ise, 1950-1960 döneminde, doğum oranı binde 41, ölüm oranı binde 21 ve nüfus artış hızı ise binde 20 olmuştur. Geçen 10 yıllık dönemde, doğum oranı seviyesini korumuş, ancak ölüm oranında binde 4 dolaylarında bir düşme kaydedilmiştir. Bu oluş, aşağıda kısaca belirtilmeye çalışılan "Demografik Geçiş Teorisi" ve tıbbi ilminin gelişmesi ile açıklanabilmektedir.

Gelişmiş ülkelerin bazıları için ele aldığımız demografik oranlar. Gelişmekte olan ülkeler için de tekrarlanacak olursa, bu ülkeler ortalamasının çok üzerinde bazı rakamlarla karşılaşabilmek mümkündür. Örneğin, 1965-1970 döneminde Pakistan'da doğum oranı binde 50.9, ölüm oranı 18.4, nüfus artış hızı binde 32.5, Irak'da nüfus artış hızı binde 33.8, Meksika'da ise binde 34.3 tür (1).

Sanayileşme ile doğum ve ölüm oranları arasındaki ilişki, "Demografik Geçiş Teorisi" (Theory of the Demographic Transition), ile açıklanmaktadır (2). Şöyleki; sanayileşme ve ekonomik gelişme ile doğum

---

(1) U.N. Demographic Year Book, 1970.

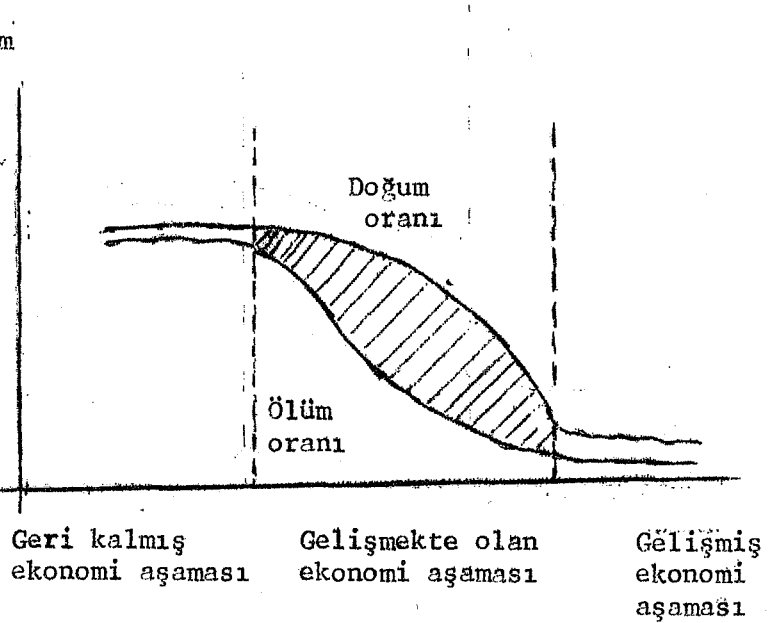
(2) William Petersen, Population, (Newyork, 1961), S.14.

ve ölüm oranları arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Bir ülke sanayileşirken, yani tarımdan sanayie doğru yapısal bir değişme geçirirken, o ülkede bir taraftan doğum, diğer taraftan ise ölüm oranları düşme gösterirler. Demografik geçişten amaç, doğum ve ölüm oranlarının yüksek bir seviyede dengede iken, alçak bir seviyede denge haline geçmeleridir. Bu durum aşağıdaki şekil yardımı ile kolayca izlenebilmektedir.

ŞEKİL (1)

Demografik Geçiş Aşamaları

Doğum ve ölüm oranları %

Şekilde de görüldüğü gibi, bir ülke geri kalmışlıktan gelişmişliğe geçerken, geçiş aşamasında ölüm oranındaki düşme, doğum oranındaki düşmeye oranla hem daha erken başlamakta, hem de daha büyük bir hızla gerçekleşmektedir (1). Bunun bir sonucu olarak da, geçiş aşamasında doğum ve ölüm oranları arasındaki fark büyümekte ve bu durum nüfus artış hızının daha da yükselmesine ve ülkede nüfus patlaması olayının doğmasına neden olmaktadır.

(1) Kenan Gürtan, Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadî Kalkınma İle İlgisi, (İstanbul, 1966), S.103.

Ancak, bir ülkedeki genel ölüm oranı, ekonomik gelişmeye bağlı olmaksızın da azalma gösterebilmektedir. Tıp alanında ortaya çıkan yenilikler sonucunda sülfamid, penisilin, D.D.T. gibi ilaçların bulunması, öldürücü hastalıklara karşı kesin tesirli aşıların uygulanması, ülkede ekonomik gelişme olmadan da ölüm oranlarının azalacağına birer örnek olarak verilebilir. Çağımızda gelişmekte olan ülkelerde ölüm oranlarında meydana gelen azalmalar, tıp alanındaki önemli gelişmelerin bir sonucudurlar. Dolayısıyla, bu durumda ölüm oranındaki azalma sadece adı geçen teori ile açıklanamamaktadır.

Bununla birlikte Geçiş Teorisi'nde sanayileşmenin ölüm oranlarını azaltması, bakım ve sağlık şartlarında ortaya çıkan aşamaların neticesinde meydana gelmektedir. Zira sanayileşme, köylerden kentlere olan akımı hızlandırmakta, böylece kentlere yerleşen daha fazla nüfus, daha iyi sağlık olanaklarından faydalanabilmekte, bu da genel ölüm oranının düşmesini büyük ölçüde etkilemektedir. Şu halde yine sanayileşme nedeniyle ölüm oranları düşmekte, ancak bu düşme doğrudan sanayileşme sonucunda değil, dolaylı olarak yani sanayileşmenin doğurduğu kentleşme sonucunda olmaktadır. Halbuki tıp alanındaki gelişmelerin geniş alanlara uygulanmasından ileri gelen ölüm oranlarındaki düşme ise, kentleşme hareketinin aracılığı olmadan doğrudan meydana gelmiş bulunmaktadır.

Ülkelerin doğum oranlarına, kadın nüfusun yaşlar itibariyle bölünüşündeki değişiklikler de etki yapmaktadırlar. Bilindiği gibi, doğum yapabilecek nüfus genellikle (15-49) yaş grubuna giren kadınlardan oluşmaktadır. Evlenme oranı ve özel yaşlarda yapılan doğumlar veri iken, bu yaş grubuna giren kadın nüfusun sayısı arttıkça, genel doğum oranının yükselmesi de doğal bir olaydır. Ayrıca, siyasal, ekonomik ve psikolojik faktörler de bir ülkedeki doğum oranına etki yapabilmektedirler. Örneğin, savaşların bitimini izleyen nisbeten huzur ve sükûnun sağlandığı yıllar psikolojik açıdan, Dünya siyasetinin barışa yönelindiği dönemler siyasal açıdan, ülke ekonomisinin düzelmesi ve halkın refah seviyesinin yükselmesi de ekonomik açıdan doğum oranlarının artmasına neden olmaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken

nokta, ülke ekonomisinde ortaya çıkan gelişmelerin "uzun devre" de doğum oranına ters yönlü etki yapmasıdır. Bu sadece fert başına düşen reel gelir artışına bağlı olmayıp, sanayileşmenin sonucunda kentleşme hareketinin artması, görüş ve düşüncelerin değişikliğe uğraması (çok çocuk sahibi olmanın ekonomik bir dayanak olarak düşünülmesi fikrinin değişmesi), doğum kontrolünün daha geniş alanlara uygulanması gibi bütün diğer unsurların bir sonucu olarak meydana gelmektedir.

Ekonomik kalkınmanın başlangıcında, yani Demografik Geçiş Teorisi'nde görülen, geri kalmışlıktan gelişmekte olan ekonomi aşamasına geçişte, gerekli şartlar mevcut olmadığından, doğum oranı hemen bir düşme göstermemektedir. Hatta geçiş aşamasının hemen başında, reel gelirde meydana gelen artışların doğum oranını belli bir oranda kamçılama da mümkün olmaktadır. Kısacası, sanayileşmenin doğum oranı ile ters yönlü ilişkisinin saptanması için uzunca bir devrenin dikkate alınması gerekmektedir.

b) Nüfusun Yaş Yapısı:

Nüfusun yaş yapısı genellikle üç ana yaş grubunda incelenmektedir. Bunlar; çocuk nüfus adı verilen (0-14) yaş grubu, aktif nüfus veya üretici nüfus adı verilen ve çalışma çağında bulunan yetişkinlerden oluşan (15-64) yaş grubu ve nihayet yaşlı nüfus adı verilen ve çalışma yaşını geçirmiş, çoğunluğu bağımlı olan (65 +) yaş grubudur. Ancak, bu yaş gruplarının sınırları kesin olmayıp, çeşitli ekonomik ve sosyal faktörler nedeniyle ayrıca ırk, iklim ve geleneksel bir takım etkenler ile ülkeden ülkeye, hatta aynı ülke içinde bölgeden bölgeye göre farklılıklar gösterebilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin demografik yönden karakteristik özelliği, bilindiği gibi yüksek doğum oranıdır. Bu yüksek oran, nüfusun yaş bölünüşüne etki yaparak, (0-14) yaş grubunu yani çocuk nüfusun sayısını yükseltmektedir. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler, genellikle geniş tabanlı bir nüfus piramidine sahip iken, sanayileşmiş ülkelerde durum bunun tam tersidir. Doğum oranının düşük olması nedeniyle bu ülkelerin nüfus piramitleri genellikle dar tabanlıdır. Bu iki değişik nüfus

piramidinin karşılaştırılması sonucunda, nüfus patlaması gösteren az gelişmiş ülkelerde, aktif nüfusun nispi azlığının varlığı dikkati çekmektedir.

Aşağıdaki tabloda, Birleşmiş Milletler Teşkilâtınca yapılan bir araştırmaya göre, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde nüfusun üç ana yaş grubuna göre oranları görülmektedir.

TABLO (3)
Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde Nüfusun
Üç Ana Yaş Grubuna Dağılışı (%)

	Yaş Grupları		
	0 - 14	15 - 64	65 +
Gelişmiş Ülkeler	22 - 30	60 - 65	10 +
Az Gelişmiş Ülkeler	40 +	55	3 - 4

Kaynak: Gürtan, a.g.e., S.224.

Tabloda da görüldüğü gibi, az gelişmiş ülkelerde (15-64) yaş grubu nispi bir azlık göstermektedir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde çocuk nüfusunun fazlalığı, iktisaden faal olan nüfusun bakmakla zorunlu olduğu kişilerin sayısını, bir başka deyişle nüfusun bağımlılık oranını yükseltmektedir.

c) Nüfusun Cinsiyet Kıstasına Göre Dağılımı:

Nüfusun cinsiyet kıstasına göre dağılımı, ülkedeki toplam işgücü arzını etkileyen bir diğer faktördür. Bilindiği gibi, böyle bir ayırım, kadın nüfus miktarının, erkek nüfusa oranla az veya çok olmasına göre, ülke ekonomisine katkıda bulunacak kitleyi öğrenmek için yapılmaktadır. Zira ekonomik faaliyete katılacak olan insan faktörünün güç ve yetenekleri, cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Kadın ve erkek nüfusun sayısı ise, az gelişmiş veya gelişmiş olsun bütün ülkelerde az çok farklılıklar göstermekle birlikte genellikle denk bir halde bulunmaktadır. Bu denge önceleri erkek nüfus le-

hine bir fazlalık göstererek bozulmakta yani erkek çocuk doğumları kız çocuk doğumlarına oranla daha fazla olmakta ise de; erkek nüfusun ortalama ömür süresinin kadına oranla daha düşük olması, daha sonraki yaşlarda dengenin tekrar kurulmasını sağlamaktadır.

d) Nüfusun Okur - Yazarlık Oranı ve Eğitim Seviyesi:

Nüfusun okur - yazarlık oranına göre ayırımı özellikle az gelişmiş ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Ekonomik gelişmenin gerektirdiği gerek alt yapı yatırımlarında, gerekse üretim süreçleri oldukça karmaşık olan bazı sanayi yatırımlarında, nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç açıktır. Bu bakımdan nitelikli işgücü arzı, bir ölçüde ülkedeki okuma ve yazma bilenlerin miktarı ile de ilgili bulunmaktadır.

Okur - yazarlık oranı, gelişmiş ülkelerde % 100'e yakın bir seviyede iken, bu oranın az gelişmiş ülkelerde çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Örneğin, 1965 yılında okur - yazarlık oranı A.B.D.'de % 98, Fransa'da %97, Yunanistan'da % 74, Türkiye'de % 55 (1970), Hindistan'da ise % 17'dir (1).

Bir ülkede, eğitimin topluma yaygınlaştırılmasını gösteren okullaşma oranları da gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Yüksek öğrenim kurumlarına devam eden öğrenci sayıları 1967 yılında; Lüksemburg'da % 22,5, Hollanda'da % 14,2, Fransa 'da % 13, Batı Almanya'da % 10, Yunanistan'da % 8 dolaylarında bulunurken, bu oran İspanya'da yalnızca % 3'dür. Bununla birlikte asıl büyük fark, orta öğrenimde görülmekte, genel, meslekî ve teknik II. kademe orta öğretimde okullaşma oranı; Belçika'da % 77, Hollanda'da % 70, B.Almanya'da % 59, İtalya, Fransa ve Yunanistan'da yaklaşık olarak % 50 dolaylarında iken, bu oran İspanya ve Meksika'da % 16-18 dolaylarında bulunmaktadır (2).

---

(1) Gülten Kazgan, Ortak Pazar ve Türkiye, (İstanbul, 1973), S.123.

(2) III.B.Y.K.P., S.100.

Son yıllarda bütün dünyada, nüfus patlamasına paralel olarak bir eğitim patlaması olayı dikkati çekmekte, eğitim ile ilgili gelişmeler giderek hızlanmakta ve eğitim hizmetleri büyük ölçüde yaygınlaşmaktadır. Zira ülke fertlerinin yetenek ve becerilerinin, kalkınma hızının tayininde önemli bir faktör olduğu artık kabul edilmiş bir gerçektir. Ancak az gelişmiş ülkelerde kaynakların kıtlığı, bu ülkeleri eğitim harcamalarını düşük bir seviyede tutmak zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla işgücü içerisinde, mal ve hizmet üretimi için bilgi ve beceri kazanmış olan grup olarak tanımlanabilen "insangücü" (Manpower), az gelişmiş ülkelerde kıt bir kaynak olarak bulunmaktadır. Bu durum, az gelişmiş ülkeleri "insangücü plânlamaları" yaparak, kıt olan insangücünü ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmada en iyi ve en verimli bir biçimde kullanmanın yollarını araştırmaya ve bunları uygulamaya yöneltmiş bulunmaktadır. Ayrıca, nitelikli insangücü kaynaklarının ücret ve sosyal statü yönünden düşük bir seviyede değerlendirilişi ise, aslında kıt olan yatırım kaynaklarının boş yere harcanarak toplum ve fert yönünden ekonomik ve sosyal kayıplara uğranılmasına neden olmaktadır. Böylelikle toplumda sosyal huzursuzluklar doğmakta ve bu durum da özellikle az gelişmiş ülkelerde "beyin göçü" (brain drain) diye adlandırılan yüksek nitelikli işgücünün çalışmak üzere gelişmiş yabancı ülkelere gitmesine yol açmaktadır (1). Sınırlı yatırım kaynaklarının eğitime tahsisi ile yetiştirilen nitelikli insangücünün, yurt dışı istihdama yönelmesinin az gelişmiş ülkelerin ekonomileri üzerinde yapacağı olumsuz etkilerin önemi açıktır.

2.- İşgücü Arzını Belirleyen Diğer Faktörler:

İşgücü arzını etkileyen bir diğer faktör de, ülkedeki çalışma hayatını düzenleyen hukukî mevzuattır. Şöyleki, belirli yaşlardan küçüklerin ekonomik faaliyetlere katılmalarının yasaklanması, emeklilik kanunu, ilk eğitim zorunluluğu, kadınların bazı işlerde çalıştırılmaması gibi hususlar, işgücü arzı üzerinde etkili olabilmektedirler. Ayrıca ülke halkının değer yargıları, kültür seviyesi gibi bir takım sosyal

---

(1) Nusret Ekin, Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik, (İstanbul, 1971), S.138.

faktörler de işgücü arzına etki yapmaktadırlar. Hayatını kazanmak için çalışmanın küçümsendiği bir toplumda çalışanların sayısı şüphesiz ki fazla olmayacaktır. Kültür seviyesi yüksek olan bir toplumun ihtiyaçları ise, haliyle fazla olacak ve bu nedenle de çalışmaya olan istek ve heves artacaktır. "Bir lokma, bir hırka" değer yargısının benimsendiği toplumlarda ise çalışma arzusunun az olması olağandır.

Anlaşılacağı gibi işgücü arzı; doğal, sosyal, ekonomik ve hukukî faktörlerin etkisi ile belirlenmektedir. Bunların en önemlisi ise ülke içi işgücünün azamî sınırını belirleyecek olan "nüfus" olup, diğer faktörler ancak bu çerçevede içerisinde etkili olabilmektedirler.

II.- ÜLKE İÇİ İŞGÜCÜ TALEBİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Ülke içi işgücü talebi, muhakkak ki ülkede mevcut olan işgücünü, üretici birimler tarafından üretimde kullanmak ihtiyacından doğmaktadır. Bu nedenle işgücü talebini, İstihdam Teorisi çerçevesi içerisinde incelemek gerekmektedir.

İstihdam Teorisi, aslında sadece işgücünün değil, diğer üretim faktörlerinin de kullanılması ile ilgilidir. Fakat herhangi bir noksan istihdam durumunda ekonomik faaliyetin dışında kalanlar, beşerî bir unsur olan işgücü olduğunda, konunun toplumsal yönü daha ağır basmakta, ve bu nedenle istihdam teorisinde genellikle işgücü istihdamının ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle burada, İstihdam Teorisi sadece toplam işgücü talebi açısından ele alınacaktır.

Bir ülkede mevcut işgücünün tamamının istihdam edilmesi durumuna "Tam İstihdam" denilmektedir. Diğer yandan, işgücünün bir kısmı istihdam edilemiyor ise, başka bir ifade ile mevcut işgücü talebi, işgücünün tamamını kullanmakta yetersiz kalıyor ise bu duruma da "Noksan İstihdam" adı verilmektedir.

Aşağıda "Tam istihdam" ve "Noksan istihdam" kavramları teorik yapıları ile kısaca incelenecektir.

A.- KLÂSİK İSTİHDAM TEORİSİ

1929-1930 Büyük Dünya Buhranı'na kadar, iktisatçılar genellikle ekonomide sürekli bir işsizliğin olabileceğine ihtimal vermemişlerdir. Klâsik iktisatçılar adı verilen bu iktisatçılar, kendiliğinden işleyen bir mekanizma sayesinde, devamlı olarak ekonominin "Tam istihdam" seviyesinin korunacağını ileri sürmüşler ve bu sonuca üç temel teoriden hareket ile ulaşmışlardır.

- Mahreçler Kanunu,
- Klâsik Faiz Teorisi,
- Marjinal Prodüktivite Teorisi.

1.- Mahreçler Kanunu:

J.B.Say tarafından ortaya konduğu için "Say Kanunu" adı da verilebilen bu teorinin bilinen ifadesi, "her arz kendi talebini yaratır" biçimindedir.

Gerçekten herhangi bir üretim sırasında, bir yandan üretime konu olan malın arzı artarken, diğer yandan da ekonomide mevcut başka mallar için kendi değerine eşit miktarda talep yaratılmakta, böylece ekonominin tümü gözönünde bulundurulduğunda, toplam talep toplam arza eşit olmaktadır. Üretilen malların talep yetersizliği nedeniyle satılmaması söz konusu olmadığına göre, her müteşebbisin üretimini mümkün olan en yüksek seviyeye çıkarması doğaldır. Bu nedenle de, ekonominin devamlı olarak tam istihdam seviyesinde bulunmaması için hiçbir sebep yoktur.

Ekonomide genel talep yetersizliği söz konusu olmamakla beraber, bazı mallar için özel bir talep yetersizliği ortaya çıkabilmekte, ancak bu durum geçici olup, fiyat mekanizmasının kendiliğinden işleyişi ile arz-talep dengesi yeniden sağlanmaktadır. Çünkü, özel talep yetersizliğinin ortaya çıktığı üretim kolunda fiyatlar düşecek, zarara katlanmak istemeyen müteşebbisler üretimi kısıacaklar ve sonunda üretim, talebe göre yeniden düzenlenecektir (1).

---

(1) Ekrem Özelmas, İktisat, Cilt 1, (İstanbul, 1967), s.119-120.

Ancak "Say Kanunu", üretim sırasında yaratılan gelirin bir kısmının para şeklinde tasarruf edilmesi durumunda toplam talebin, toplam arzdan az olabileceği ihtimali üzerinde durmamıştır.

2.- Klâsik Faiz Teorisi:

Cari gelirin bir kısmı harcanmayıp, tasarruf edildiği takdirde toplam talebin, toplam arzdan yapılan tasarruf kadar az olacağı doğaldır. Bu fark ancak tasarrufların, harcamalar şeklinde tekrar piyasaya dönmesi ile kapatılabilir. İşte bu noktada Klâsik iktisatçılar "Faiz Teorisi" ile cari tasarrufların, cari yatırım harcamalarına eşit olacağını ve bu eşitlikten geçici sapmaların, faiz haddindeki oynamalar sayesinde kısa sürede ortadan kalkacağını ileri sürmüşlerdir.

Klâsik Faiz Teorisi'ne göre kısaca, bir yandan (tasarruf eğilimi ve gelir seviyesi veri iken) tasarruf miktarı, faiz haddinin artan bir fonksiyonu, diğer yandan da (yatırımın marjinal verimliliği veri iken) yatırım miktarı faiz haddinin azalan bir fonksiyonudur. Bu iki fonksiyonun kesiştiği noktada ise denge faiz haddi oluşmakta ve aynı zamanda da tasarruf yatırım eşitliği gerçekleşmektedir.

3.- Marjinal Prodüktivite Teorisi:

"Marjinal Prodüktivite Teorisi" üretim faktörlerinin üretimde kullanılma miktarlarının, faktör fiyatları ile ilişkisini açıklığa çıkarmaya yönelik bir teoridir. Diğer üretim faktörlerinin, üretimde kullanılmasında olduğu gibi, emeğin de üretimde kullanılması sırasında her müteşebbis bilinen "Azalan Verimler Kanunu" teknolojik gerçeği ile karşılaşmaktadır. Kanunun kısa ifadesi; birbirini izleyen eşit miktarlarda üretim faktörü, diğer sabit faktörlerle üretimde birlikte kullanılırsa, bir noktadan sonra birbirini izleyen her değişken faktörün marjinal prodüktivitesi gitgide azalır, biçimindedir.

Bu durumda ekonomide nisbî olarak kıt bulunan faktörün, üretimden aldığı pay da nisbeten daha yüksek olacaktır. Çünkü, söz konusu faktörün marjinal prodüktivitesi yüksektir. Öte yandan, ekonomide nisbeten bol bulunan faktör ancak daha düşük bir fiyat ile üretimde kullanı-

labilecektir. Zira müteşebbisler bu faktöre, marjinal prodüktivitesinden daha yüksek olan bir ödeme yapmak istemeyeceklerdir. Bu durumda, ekonomide mevcut bütün üretim faktörlerinin istihdam edilebilmesi için, her faktörün marjinal prodüktivitesinin, faktör fiyatına eşit olması gerekmektedir.

Görülüyorki, klâsik iktisatçılar her faktörün üretime olan katkısı kadar üretimde bir pay alabileceğini, fakat örneğin bir işçinin marjinal prodüktivitesinden daha yüksek bir ücret istediği takdirde, haliyle işsiz kalacağını, ancak bu işsizliğin istek dışı değil, istekli -iradî- olacağını ve bu bakımdan ekonomik anlamda işsiz sayılamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Anlaşılacağı gibi, klâsik iktisatçılar noksan istihdam problemiyle meşgul olmayı gereksiz bulmuşlar ve işsizliğin mevcut olmadığı bir ekonomiyi analizlerine esas almışlardır.

B.- KEYNESÇİ İSTİHDAM TEORİSİ

Yukarıda da belirtildiği üzere, Klâsik Teori 1929-1930 buhranından sonra oldukça sarsılmış ve ekonominin kendiliğinden tam istihdam seviyesine ulaşabileceği hakkında şüpheler uyanmıştır. Fakat, ekonominin noksan istihdam seviyesinde sürekli olarak kalabileceğinin sistemli bir açıklaması, 1936 yılında, J.M.Keynes'in "The General Theory of Employment, Interest and Money" adlı eserinin yayınlanması ile mümkün olmuştur.

"Genel Teori" 'de ortaya konan esaslar oldukça basittir. Nasıl bir firmadaki istihdam, müteşebbisin kârını maksimize edebilmesi için, ne kadar işgücü kullanması konusundaki kararına bağlı ise; aynı şekilde bütün olarak bir ekonomide de istihdam, müteşebbislerin tümünün birlikte kârlarını maksimize edebilmeleri için, ne kadar işgücü kullanmaları gerektiği konusundaki düşüncelerine dayanmaktadır.

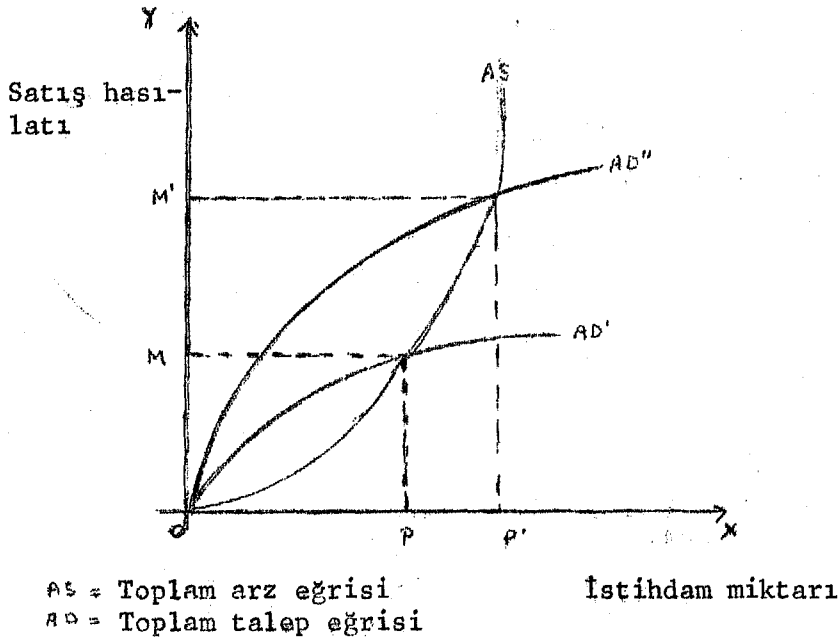
Keynes'e göre ekonomideki istihdam hacmini belirleyen faktörler, "Toplam arz" ve "Toplam talep" tir.

Toplam arz, belirli bir miktar işgücü istihdam edildiğinde, bu işçiler tarafından üretilen hasılatın toplam maliyetidir. Müteşebbisler, sözü geçen işgücünü istihdam ettikleri zaman, bu maliyetleri karşılayabileceklerini ummadıkça haliyle istihdam seviyesini düşüreceklerdir. Diğer yünden, belirli bir istihdam seviyesindeki toplam talep ekonomideki bütün müteşebbislerin, bu istihdam seviyesinde üretilebilecekleri toplam ürünün satışından, elde etmeyi umdukları hâsılat miktarıdır. Bir başka ifade ile, toplam talep, belirli bir miktar işgücü istihdam edildiğinde elde edilmesi beklenen hasılatı göstermektedir.

Bu durumda, her istihdam seviyesinde toplam arz ve toplam talep eğrilerini çizebilmek mümkündür. Toplam arz eğrisi, muhtelif istihdam seviyelerinde müteşebbislerin, bu seviyelerdeki üretimi devam ettirebilmeleri için elde etmeleri zorunlu olan hâsılatı yani toplam üretim maliyetlerini göstermektedir. Toplam talep eğrisi ise, aynı miktarlardaki işgücünün istihdam edilmesi halinde, gerçek olarak, müteşebbislerin elde etmeyi bekledikleri hâsılatı ifade etmektedir.

ŞEKİL (2)

Toplam arz ve toplam talep eğrileri birlikte ülke içi gerçek istihdam hacmini belirlemektedirler. Toplam talep, toplam arzın üstünde olduğu sürece müteşebbisler arası rekabet istihdam seviyesini yükseltecektir.

Şekil (2)'de de görüldüğü gibi, istihdam seviyesinin (OP)'den düşük olduğu bütün durumlarda toplam talep, devamlı olarak toplam arzın üstünde bulunmaktadır. Diğer taraftan, istihdam seviyesi (OP)'yi geçtiği durumda, toplam talep eğrisi, toplam arz eğrisinin devamlı olarak altında kalmaktadır. (OP)'den daha fazla işgücünün istihdam edildiği bütün durumlarda müteşebbisler, her istihdam seviyesinde bu seviyeleri korumaları için gerekli olan minimum hasılatın daha düşük bir hasılat umduklarından, zararlar karşılacaklardır. Bu durumda, müteşebbisler tabii olarak istihdam seviyesini (OP)'ye kadar düşürmeye karar vereceklerdir. Böylece, bir ülkedeki istihdam hacmi, toplam arz ve toplam talep eğrilerinin kesiştiği noktada belirlenmiş olmaktadır. Çünkü, ancak bu noktada beliren istihdam seviyesinde müteşebbislerin söz konusu istihdam seviyesinin ürettiği hasılatın satışından umdukları hasılat, yine aynı seviyenin devamı için elde edilmesi zorunlu olan minimum hasılatla yani maliyete eşit olmaktadır.

Burada önemli olan nokta, toplam arz ve toplam talep eğrilerinin mutlaka tam istihdam seviyesinde kesişmeleri için zorunlu bir sebebin olmamasıdır. Örneğin, şekilde iki ayrı denge durumu gösterilmiştir. (AD') eğrisi, (AS) eğrisini, (OP) istihdam seviyesini elde edecek şekilde kesmektedir. Halbuki, ekonomide (OP') kadar işgücü vardır ve anlaşılacağı gibi (PP') kadar işgücü açıkta kalmaktadır. Yani klâsik görüşün aksine, ekonomi noksan istihdam seviyesinde de dengede olabilmektedir. Bu durumda toplumun ancak (OM') kadar harcamada bulunacağı müteşebbisler tarafından beklenirse, (OP') kadar işgücü istihdam imkânı bulabilecektir. (AD'') toplam talep eğrisi, ekonomide çalışmak isteyen herkese müteşebbisler tarafından iş sağlandığı bir durumu göstermekte, yani bu durumda ekonomide tam istihdam gerçekleşmiş olmaktadır.

Görüldüyorki, ekonominin kendiliğinden tam istihdamı gerçekleştirilmesi toplam talebin, bütün iş arayanların hepsinin istihdam edilme-

sine yetecek ölçüde yüksek olmasına bağlıdır. Bu da, ancak çeşitli denge imkânlarından sadece bir tanesidir ve gerçekleşmesi için de kendiliğinden işleyen doğal bir mekanizma mevcut değildir.

Keynes modeli, ekonominin noksan istihdam dengesinde de sürekli olarak kalabileceğini ortaya koymakla beraber, özellikle az gelişmiş ülkeler için mutlak olarak geçerli bir model değildir.

Bu itibarla, Keynes modelini özellikle az gelişmiş ülkeler açısından daha iyi bir şekilde belirleyebilmek için,

- Bir yandan dayandığı iki varsayıma
- Öbür yandan esas aldığı işsizlik tipi yanında diğer işsizlik çeşitlerine değinmekte yarar vardır.

1.- Keynes modelinin dayandığı iki önemli varsayım kısaca şöylece belirtilebilir:

-Ekonomide tam rekabet durumu mevcuttur: Keynes modelinde, örneğin toplam talebin toplam arzdan büyük olduğu (O-P) arasında, müteşebbislerin kârlarını maksimize etmek amacı ile istihdam hacmini arttırmaları için birbirleri ile rekabet halinde bulunmaları gerekmektedir. Ancak bu durumda, ekonomideki mevcut işgücüne istihdam imkânı sağlanabilecektir. Öte yandan, ekonomide tam rekabet mevcut değil ise, yani noksan rekabetin herhangi bir durumu söz konusu ise müteşebbislerden, toplam talebin yüksekliği karşısında mutlaka üretim artışına ve dolayısıyla istihdamın yükselmesine sebep olacak şekilde davranmaları beklenemez. Böylece toplam talep, istihdam seviyesinin yükseltilmesinde tam anlamı ile etkili olamaz.

Az gelişmiş ülkelerde genellikle tam rekabet şartları mevcut gözükmemektedir. İktisadî gelişmenin başlangıcında bir yandan toplumun sınırlı olan satın alma gücü, diğer yandan da bazı endüstrilerin "Optimum Büyüklük" te kurulması zorunluğu, aynı sektörde tam rekabetin şartlarını sağlayacak sayıda firmanın yoğunlaşmasına engel olmaktadır.

- Ekonomide âtıl kapasite vardır: Keynes'in genel teorisi, bir noksan istihdamdan tam istihdama ulaşmanın analizi olarak da düşünülebilir. Aslında bu teori, 1929-1930 Dünya buhranını izleyen yıllarda, noksan istihdam durumunda bulunan, yani üretime hazır fakat talep yetersizliğinden ötürü üretim dışında bırakılmış olan, âtıl kapasitenin mevcut olduğu bir ekonomiyi hedef almıştır.

Ekonomide âtıl kapasitenin bulunduğu varsayımı, az gelişmiş ülkeler için büyük ölçüde geçerli değildir. Çünkü, bu ülkelerin en önemli özelliklerinden birisi de bilindiği gibi, kapital oluşumlarının nispi olarak yetersiz olmasıdır. Diğer bir ifade ile, ekonomide mevcut faktörler arasında kapital ve teçhizatın aleyhine bir oransızlık söz konusudur. Herhangi bir nedenle, toplam talebin yükseltilebileceğini varsayarsak, üretimi dolayısıyla istihdam seviyesini yükseltmek isteyen müteşebbisler, gerekli işgücünü ve diğer faktörleri sağlamak durumunda olmalarına rağmen, bu faktörlerle birlikte üretimde kullanılacak olan kapitali elde etmede zorluklarla karşılaşacaklardır. Görülmektedir ki, bu ülkelerde sınırlı olan kapital ve teçhizat istihdam seviyesinin yükseltilmesine önemli ölçüde engel olmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Keynes modeli az gelişmiş ülkeler için yukarıda sözü geçen sınırlamalar içinde bir teorik çerçeve ortaya koymakta ve bu nedenle modelin istihdam seviyesinin analizlerinde ihtiyatlı kullanılması gerekmektedir.

2.- Keynes Modelinin esas aldığı işsizlik tipi ve diğer işsizlik çeşitleri de şöylece belirtilebilir:

a) Gayri iradî ve iradî işsizlik: Bu ayırımı göre,

- Gayri iradî işsizlik: Keynes'in analizini yaptığı işsizlik tipi olarak, geçerli ücret haddi ve çalışma şartlarında iş arayıp da bulamayanları ifade eden bir işsizlik çeşididir.

- İradî işsizlik: Bazı fertlerin, tembel olmaları, kendilerinin veya ailelerinin gelir talebinin çok düşük bir elâstikiyete sahip olması veya başkaları tarafından istismar edilme korkusu nedeniyle

çalışmayı arzu etmemesi dolayısıyla işsiz kalmaları halidir. Bu işsizlik tipi, gayri iradî işsizliğin tam tersidir. Yani, çalışma gücüne sahip olan bu fertlerin, geçerli çalışma şartlarına razı olmaları halinde iş bulabilmeleri mümkün iken, çalışmayı arzu etmemeleri, dolayısıyla iradî olarak işsiz kalmaları halidir.

b) Diğer işsizlik çeşitlerine de kısaca şöylece değinilebilir(1).

- Mevsimlik İşsizlik: Bu tür işsizlik, bazı iktisadî faaliyetlerin mevsimlik dalgalanmalara mâruz kalması ile ortaya çıkmaktadır. En belirgin örneği, üretimin doğa şartlarına bağlı olduğu tarım alanında görülmektedir. Ayrıca kış sporlarının yapıldığı merkezlerde ve turistik iş alanlarında da mevsimlik dalgalanmalara rastlamak mümkündür.

- Devrevî İşsizlik: Konjonktür dalgalanmalarının depresyon safhalarında yani iktisadî faaliyetlerin azaldığı devrelerde görülen işsizlik çeşididir. Bir başka deyişle, devrevî işsizliğin nedeni, efektif talep dalgalanmalarıdır. Talep yetersizliğinin ortaya çıktığı devrelerde işsizlik çoğalmakta, toplam talep seviyesinin yükseldiği devrelerde ise işsizlik azalmaktadır.

- Yapısal İşsizlik: Bir ülkenin ekonomik yapısında meydana gelen değişikliklerin doğurduğu bir işsizlik türüdür. Örneğin, tarım alanında ilkel metodlarla üretim yapılan bir ülkede, tarımın makinalaşması ve bu halin yaygın bir durum alması, kırsal yörelerde çalışmakta olan fertleri gayri iradî olarak işsiz bırakacaktır. Burada görülen işsizlik, genel bir talep yetersizliğinden değil, ancak bazı işçilerin eski üretim metodları ile, eski iş alanlarında çalışmalarını imkânsız kılan bir kısmî talep noksanından ortaya çıkmaktadır.

- Geçici İşsizlik: Bir ekonomide emek piyasası iyi işlemiyor ise, yani bir taraftan işverenler işçi talebinde bulunurlarken, diğer

---

(1) Besim Üstünel, Makro Ekonomi, (Ankara, 1966), S.168-174.

taraftan işçiler de iş arıyorlar ve aralarında bir bağlantı kurulamıyor ise bu zaman geçici işsizlik söz konusu olmakta ve iş ve işçi bulma kurumlarının düzenli çalışması ile bu tür işsizlik kısmen de olsa önlenilmektedir. Fakat şurasını da belirtmek gerekirken, ekonomide daima yeni iş arayan kimselerin bulunması nedeni ile, bu tür işsizliği tamamen yok edebilmek olanağı mevcut değildir.

Emek piyasasının en iyi şekilde organize edildiği ülkelerde bile, geçici olarak iş arayanların yani geçici işsizlerin miktarı aktif nüfusun % 2-3'ü kadardır. Bu oran daha fazla artmadığı sürece, o ekonomide tam istihdamın varlığından söz edebilmek mümkün olmaktadır.

- Gizli İşsizlik: Bu işsizlik türünde işsiz sayılmaları gereken kimseler, çalışıyor olabilirler veya çalışıyormuş gibi gözükümler. Ancak bunların toplam üretime bir katkıları yoktur veya yok denemek kadar azdır. Dolayısıyla yukarıda sayılan işsizlik çeşitlerinde işsiz sayısı belli olduğu halde, gizli işsizlikte bu miktar belli değildir. İşlerinin başında oldukları halde işsiz sayılan ve marjinal produktiviteleri çoğunlukla sıfır dahi olabilen bu işçilere genellikle az gelişmiş ülkelerde rastlanabilir. Bu kimseler çalışır göründükleri ve hatta üretim faaliyetine yardımcı oldukları halde, iş alanından çekilmeleri sonucunda üretimde hiçbir değişiklik meydana gelmez. O zaman ekonomide gizli işsizliğin varlığından bahsedebilmek mümkündür. Gizli işsizliğin nedeni ekonomideki talep noksanlığı değil, genellikle kapital ve organizasyon yetersizliğidir.

- Eksik İstihdam: Eksik istihdamın tanımında bugüne dek bir birlik sağlanamamıştır. Bununla birlikte, Milletlerarası Çalışma Teşkilâtınca eksik istihdam için aşağıdaki tarif yapılmıştır.

"Eğer istihdamdaki bir şahıs, arzu ettiği ve yapmağa muktedir olduğu halde, halen çalıştığından daha fazla çalışmıyor ise, yahut bir şahıs üretimin daha gelişmiş şartları altında çalıştığı veya başka bir mesleğe geçtiği zaman, istihdam edilen bu şahsın gelir ve produktivitesi yükseliyorsa, bu takdirde eksik istihdam vardır, denebilir" (1).

(1) T.C. Çalışma Bakanlığı, 50. Yılda Çalışma Hayatımız, (Ankara, 1973), S.87.

III.- ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN TANIMI, SEBEPLERİ VE SONUÇLARI

A.- ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN TANIMI VE SEBEPLERİ

Ülke içi işgücü arz ve talebini belirleyen faktörler incelendikten sonra, şimdi de uluslararası işgücü hareketlerinin sebepleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Ekonomik yönden ele alındığında, belirli bir ülkedeki işgücü talebi, mevcut işgücü arzının tamamını istihdam etmekte yetersiz kalıyor ise bu ülke işgücü göndermeye hazırdır, denilebilir. Diğer yandan, yine belirli bir ülkedeki işgücü arzı, mevcut talebe oranla daha düşük bir seviyede ise bu ülkede de yabancı işgücüne ihtiyaç belirmesi doğaldır. O halde, yalnız ekonomik açıdan bakıldığında, uluslararası işgücü hareketleri, ülkeler içi işgücü arz ve taleplerindeki dengesizliklerin bir sonucu olmaktadır. Bu nedenle uluslararası işgücü hareketleri; genellikle aktif nüfusu oluşturan kişilerin gerek kendileri, gerek aileleri için, daha iyi yaşama şartları sağlamak amacı ile ve bir işte çalışmak üzere ülkeler arasında yer değiştirmeleri olarak tanımlanabilir.

Ayrıca bilindiği gibi, çeşitli nedenlerden doğan güç hareketleri de vardır. Fakat bu çalışmanın konusuna giren yukarıda da ifade edildiği gibi, insanların sadece ekonomik nedenlerle ülkelerini terk etmelerinden doğan hareketlerdir. Siyasal ve diğer nedenlerle yapılan göç hareketleri, işgücü hareketi olarak değil genellikle bir nüfus hareketi olarak kabul edilmektedir.

"Beyin göçü" olarak nitelendirilen göç hareketi de aslında işgücü hareketinden farklı bir şey değildir. Ancak işgücü göçünü ücret ve maaşla çalışan "bağımlılar" oluştururken, beyin göçü genellikle mühendis, doktor gibi "bağımsızlar"dan yani kendi hesabına çalışan kişilerden oluşmaktadır.

Ülke içi işgücü arz ve talebinde dengesizlik yaratan dolayısıyla işgücü hareketlerine yol açan faktörleri az gelişmiş ülkeler ve gelişmiş ülkeler açısından genel olarak şöylece belirtebilmek mümkündür:

- Az gelişmiş ülkelerde özellikle tarımsal kesimde gittikçe yoğunlaşan bir nüfus fazlalığı görülmekte ve bu ülkelerde tarım sektöründe çalışan işgücünün oranı % 60-90 arasında değişmektedir. Bu durum, aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir.

TABLO (4)
Az Gelişmiş ve Gelişmiş Ülkelerde Tarım Sektöründe
Çalışan Nüfus Nispetleri
(1965)

Az Gelişmiş Ülkeler	%	Gelişmiş Ülkeler	%
Nepal	92	İngiltere	4
Uganda	91	A.B.D.	6
Afganistan	84	B.Almanya	8
Vietnam	80	Hollanda	8
Hindistan	70	Kanada	9
Pakistan	68		

Kaynak : Erol Zeytinoğlu, Türkiye Ekonomisi Dersleri, (İstanbul, 1970),
S.6.

Az gelişmiş ülkelerde düşük tasarruf seviyelerinin belirlediği yatırımların yetersizliği, bir yandan sanayileşme imkânlarını sınır- larken, diğer yandan tarım kesiminde işgücünün yoğunlaşmasına neden ol- maktadır. Bir diğer ifade ile, kapital oluşumundaki büyüme, hızlı nü- fus artışını emebilecek ölçüde olmadığından; başka bir iş imkânı bula- mayan kişiler, tarım kesiminde bir gizli işsizler ordusu halinde çalı- şır görünerek, yaşantılarını sürdürmektedirler.

Az gelişmiş ülkelerdeki nüfusun bu yapısı, daha sonra da görü- leceği gibi, nüfusun kentlere doğru akmasına ve "kentleşme" adı verilen harekete neden olmakta ve kısaca kentleşme hareketi, işgücü miktarı ile kapital oluşumu arasındaki aşırı nispetsizliğin bir sonucu olarak be- lirmektedir.

- Bilimde ve teknik alanda meydana gelen gelişmelerin sanayi alanına uygulanması işgücüne olan talebi arttırmıştır.

Önceleri bu uygulama, işgücüne duyulan talebi azaltmış ve dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerde "teknolojik işsizlik" ortaya çıkmıştır. Fakat daha sonraları teknolojik yenilikler nedeniyle üretim imkânları artmış ve daha çok sayıda insan çalışma ve daha iyi yaşama imkânları elde etmiştir. Böylece insanların ihtiyaçları günden güne çoğalmış ve çeşitlenmiş, bu durum, sanayi sektörünü büyük ölçüde etkilemiş ve XX. yüzyılda dev sanayiler kurulmuştur (1). Büyük sanayilerin kurulması ise işgücü taleplerini arttırmış ve bu nedenle bazı ülkeler işgücü yetersizliği ile karşılaşmışlardır.

Ayrıca sanayileşmiş ülkelerdeki eğitim olanaklarının da büyük bir hızla artması nitelik ve beceri isteyen işlerde çalışma arzusunda olanların miktarlarını da yükseltmiştir. Buna karşılık nitelik ve beceri istemeyen, zor çalışma koşullarını gerektiren işlere olan talep azalmış ve dolayısıyla sanayileşmiş olan bu ülkelerde işgücü yetersizliği daha da artmıştır.

- Nüfus artış hızları yönünden de az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında önemli farklar görülmektedir. I. Dünya Savaşını, 1929-1930 Ekonomik Buhranını ve II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda, doğum oranlarında meydana gelen azalmalar, bugün sanayileşmiş batı ülkelerindeki nüfus duraklamalarının bir sonucu olmaya devam etmektedir. Ayrıca bir takım sosyal nedenlerden ötürü de, gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızları, nisbeten daha düşük bir seviyede iken, bu oran az gelişmiş ülkelerde şaşırtıcı bir hızla yükselmeye devam etmektedir.

Nüfus artış hızlarındaki bu farklılıklar, bir yandan gelişmiş ülkelerde işgücü talebini yükseltirken yani işgücü kıtlığı yaratırken, diğer yandan az gelişmiş ülkelerdeki işgücü arzının, üretim sürecine sığdırılamayan kısmının açıkta kalmasına neden olmakta, bir başka deyiş

---

(1) İcen Börtecene, Uluslararası İşgücü Hareketleri ve Türkiye, D.P.T., (Ankara, 1966), S.6.

ile, artan nüfus ekonomik hayata baskı yaparak, kentsel ve kırsal yörelerde gizli ve açık işsizlik sorunlarını doğurmaktadır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, işgücü hareketlerinin yönü, genellikle az gelişmiş ülkelere, gelişmiş ülkelere doğru olmaktadır.

İşgücü göçü, Avrupa'da 1955'den itibaren önem kazanmaya başlamış, 1960 yılından bu yana ise büyük bir hıza erişmiş bulunmaktadır. 1950-1965 döneminde; B.Almanya, İsviçre, Fransa, İsveç, İngiltere, Hollanda, Belçika, Danimarka ve Norveç gibi sanayileşmiş Avrupa ülkelerine yapılan göç hareketleri, bu ülkelerin ortalama nüfus artış hızlarını binde 6'dan, binde 9'a yükseltmiştir. Yine aynı dönemde sanayileşmiş bu Avrupa ülkelerine yapılan işgücü göçleri, genellikle; Finlandiya, İrlanda, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'den olmuştur. İşgücü yollayan bu ülkelerin yıllık ortalama nüfus artış hızları ise ortalama % 1,1 dolaylarında bulunmaktadır. İşgücünün ülkeler arasında serbestçe hareket etme imkânı bulunmasaydı, bu ortalama artış hızı % 1,3'e yükselecekti (1). O halde, işgücü hareketleri bu dönemde, ülkelerdeki nüfus artışlarını bir ölçüde de olsa, dengeleyici bir rol oynamıştır, denilebilir.

Örneğin, yine bu dönemde Portekiz'de artan nüfusun ortalama % 70'i her yıl yurt dışına çıkmış, bu oran bazı yıllarda Yunanistan ve İtalya'da da aynı seviyeye yaklaşmıştır (2).

1965 yılı sonlarında, Avrupa ülkeleri arasında yer değiştiren tüm işgücü 4,3 milyon kişi olup, yabancı işgücü kabul eden ülkelerin başında 1.139 bin yabancı işçi ile, B.Almanya gelmektedir. Aynı yıl işgücü ihraç eden ülkeler yönünden ise, 1,5 milyon işçi ile İtalya ilk sırada yer almaktadır.

---

(1) Türk-İş Yayınları, Ortak Pazar İşgücü Hareketleri, Yayın no: 66, (Ankara, 1970) içinde; Baran Tuncer, 26 Ocak 1970 tarihli seminer tebliği, S.103.

(2) Türk-İş Yayınları, a.g.e., S.103.

1970 yılından itibaren işgücü hareketleri daha da hızlanmış, Avrupa ülkeleri arasında yer değiştiren işgücünün toplamı 1970 yılı sonunda yaklaşık olarak 5.8 milyonu bulmuştur.

Aşağıdaki tabloda, 1971 yılında, yabancı işçilerin kabul eden ülkelere göre kümülatif dağılımları görülmektedir.

TABLO (5)

1971 Yılına Kadar, Yabancı İşçilerin Kabul Eden Ünelere Göre Dağılımları

	Yabancı işgücü (Bin kişi)	Toplam Yabancı İşgücü (%)
Almanya	2.241	38.8
Fransa	1.957	33.9
İsviçre	624	10.8
Benelüks	300	5.2
İngiltere	655	11.3
T O P L A M	5.777	100.0

Kaynak : Lan M.Hume, "Migrant Workers in Europe", Finance and Development, (March, 1973), S.3.

Ancak bugünkü yabancı işçi sayısını tam olarak gösteren istatistikî bilgilerin yetersizliği ve işçilerin yanlarına aldıkları aile fertlerinin sayısında son yıllarda meydana gelen artışlar, sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinde çalışan tüm yabancı işçilerin miktarı konusunda kesin ve doğru bir rakamın verilebilmesini imkânsız kılmaktadır. A.E.T.'nin onuncu üyesi (1). denilebilecek kadar büyüyen ve önemsenen net 8 milyonluk işgücünün ve aile bireyleri ile de 9 milyonu aşan bir nüfusun, yabancı işgücü olarak dış ülkelere yerleştiğini

(1) Time, "Enough's Enough", (December 3, 1973), European Edition, S.12.

ifade edebilmenin, fazla büyütülmüş bir benzetiş olmaması gerekir (1).

1969 yılı itibariyle, işgücü yollayan ülkelerin toplam yabancı işgücü içerisindeki payları ise aşağıda görülmektedir.

TABLO (6)
İşgücü Yollayan Ülkeler (Yüzde olarak)
(1969 yılı)

Ülkeler	Almanya	Fransa	İsviçre	Benelüks	Toplam Göç (*)
Yunanistan	12.7	1.0	0.8	2.7	5.1
İtalya	24.8	17.9	60.7	31.2	28.0
Portekiz	1.9	17.8	-	5.7	8.6
İspanya	9.9	20.7	14.1	13.6	15.4
Türkiye	15.5	0.5	1.0	8.4	6.3
Yugoslavya y	16.5	3.0	2.7	1.5	7.5
Diğerleri	18.7	39.1	20.7	36.9	29.1
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

(*) İngiltere hariç

Kaynak : Ian M.Hume, a.g.m., S.3.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1969 yılında işgücü yollayan ülkeler arasında, toplam yabancı işgücünün %28'ini kapsayan bir oranla İtalya başta gelmekte, bunu % 15.4 oranıyla İspanya izlemektedir. Yine bu yıl içinde B.Almanya'da en fazla işçisi olan ülkeler sırasıyla, İtalya, Yugoslavya ve Türkiye olmuş, Fransa'da ise; İspanyol, İtalyan ve Portekizli işçiler çoğunlukta bulunmuşlardır. Çeşitli Cüney Avrupa ülkelerinden çalışmak üzere, sanayileşmiş Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerine gelen yabancı işçiler, geldikleri ülkelerin toplam işgücünün %10'unu, çalıştıkları ülkelerin toplam işgücünün de % 7'sini temsil etmeleri yönünden büyük önem taşımaktadırlar. 1969 yılında İsviçre'de bu oran % 29'u bulmuş yani İsviçre'de çalışan tüm yabancı işçiler, ülkenin

(1) Ian M.Hume, "Migrant Workers in Europe", Finance and Development, (March, 1973), S.3.

toplam işgücünün % 29'una ulaşmıştır. Bu durum, çeşitli politik tartışmalara neden olmuş ve 21 Nisan 1971 tarihinde ünlü "Schwarzenbach Kararı"nın alınmasına yol açmıştır. Karar, göçün devam edip etmemesi konusunda halk oyuna başvurulmasını önermiştir. Oylama sonucunda, İsviçre'liler çok az bir farkla göçü sınırlamamaya karar vermişler ise de, referandumdan sonra yabancı işçi akımı büyük ölçüde azalma kaydetmiştir.

Batı Avrupa ülkelerine yabancı işgücünün en fazla akın ettiği yıl 1969 yılı olmuştur. 1965 yılında bu ülkelere 856 bin işçi göç ederken, bu miktar 1969 yılında 955.300 kişiye ulaşmış bulunmaktadır. Ayrıca bu rakam, başlıca işçi ithal eden ülke olan Almanya ve Fransa içinde bu yıla kadar erişilen en büyük miktardır.

Aşağıdaki tabloda, 1969 yılında Avrupa ülkelerine yapılan işgücü göçünün kabul eden ve yollayan ülkeler açısından miktarları görülmektedir.

TABLO (7)
1969 Yılında Avrupa'ya Yabancı İşgücü Akımı
(Bin kişi)

Yollayan Ülkeler	Kabul Eden Ülkeler					Toplam	Almanya 1970-71		
	Almanya	Fransa	İsviçre	Benelüks	İngiltere		Toplam %	Bin kişi	Toplam %
Yunanistan	65,1	-	-	-	0,3	65,4	7,1	31,3	9,7
İtalya	136,2	6,5	57,0	-	2,3	202,0	21,9	29,9	9,3
Portekiz	13,2	80,9	-	-	0,7	94,7	10,2	13,9	4,3
İspanya	50,1	23,9	15,0	-	4,8	93,8	10,1	34,8	10,8
Türkiye	121,5	2,6	-	-	0,2	124,3	13,4	95,4	29,7
Yugoslavya	192,2	11,3	-	-	0,7	204,2	22,1	78,6	24,4
Diğerleri	67,7	42,7	29,8	30,7	-	170,9	15,2	37,9	11,8
TOPLAM	646,0	167,8	101,8	30,7	9,0	955,3	100,0	321,6	100,0

Kaynak : Ian M.Hume, a.g.m., S.3.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1969 yılında toplam 955.300 kişilik yabancı işçi göçünün, 814.000'i veya % 85'i Almanya ve Fransa'ya olmuştur. Bu da yabancı işgücü talebinin başlıca hangi ülkelerden geldiğini açıkça göstermektedir.

Yabancı işgücünün, en büyük isteklisi olan Almanya'ya net yabancı işçi girişi (giren yabancı işçiler-çıkan yabancı işçiler), yıllara göre hızlı bir artış göstermiştir. Örneğin, 1956 yılında Almanya'ya net 20.000 yabancı işçi girerken bu miktar, 1969 yılında net olarak 350.000'e ulaşmıştır. Özellikle 1960-1961 döneminde; Yunanistan, İspanya ve Türkiye ile imzalanan işgücü anlaşmalarından sonra, bu ülkeye olan işgücü akımları önemli artışlar göstermiştir. Bununla birlikte, ortaya çıkan bazı devresel değişmelerde Almanya'ya işgücü girişleri dalgalanmalar göstermiş, hatta 1966-1967 krizi döneminde işten çıkarmak için zorlamalara dahi rastlanılmıştır (1).

Son yıllarda Almanya'ya göç eden işçilerin kaynağında ortaya çıkan değişme ise özellikle dikkat çekici bir görünümde. 1969 yılında Yugoslav ve Türk işçileri toplam net girişin % 49' u oluştururlarken; İtalyan, İspanyol ve Yunan işçileri % 39 dolaylarında bulunmaktadır. Halbuki bu oranlar, 1965 yılında Türk ve Yugoslav işçileri için % 17, diğer üç ülke işçileri için ise % 63 dolaylarında bulunmakta idi. O halde yabancı işgücünün milliyeti bu yıllar arasında önemli değişikliklere uğramış bulunmaktadır. Bu oluşa; geleneksel işçi ihraç eden ülkelerde çalışma şartlarının düzelmesi, bu ülke hükümetlerinin işgücü yollama politikalarını değiştirmeleri ve nüfus baskısının fazla olduğu Türkiye'de ve işsizliğin arttığı Yugoslavya'da ise, işgücü fazlasının gittikçe artması başlıca nedenler olarak gösterilebilir.

Yabancı işgücü kabul eden ikinci büyük ülke olan Fransa'nın da yabancı işçi kaynaklarında son yıllarda değişmeler dikkati çekmek-

---

(1) Nermin Abadan, "Federal Almanya'nın 1966-1967'de Geçirdiği Ekonomik Buhran Açısından Yabancı İşgücü ve Türk İşçilerinin Durumu", S.B.F. Dergisi, Cilt. XXVI, (Aralık, 1971), No: 4, S.161.

tedir. 1946-1954 yılları arasında Fransa'nın başlıca yabancı işgücü kaynağı İtalyan işçileri idi. 1960-1966 yılları arasında İspanya, sonraları da Portekiz (bu ülke 1969 yılında Fransa'ya gelen toplam yabancı işgücünün % 48'i oranında, yaklaşık olarak 80.000 işçi yollamıştır.) Fransa'ya büyük miktarlarda yabancı işçi yollamışlardır. Fransa'ya giren yabancı işçi sayısı 1950'lerde 48.000 iken, bu miktar 1960'larda 116.000'i bulmuş, resmî ve en yüksek rakam ise 1969 yılında erişilen 168.000 işçiyle olmuştur (1).

Tabloların incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, İtalya ve İspanya geleneksel olarak işgücü ihraç eden başlıca iki ülke olmalarına rağmen, geleceğin başlıca yabancı işgücü kaynağı olmaya aday olan, Yugoslavya ve Türkiye bunları geride bırakmışlardır. Bu da Güneydoğu Avrupa ülkelerinin, Lâtin ülkelerine yabancı işgücü yönünden tercih edilmeye başlandığını gösteren yeni belirtiler olarak düşünülebilir. Lâtin ülkeleri işçileri önceleri çok daha büyük oranlarda istihdam edildikleri için, henüz yabancı işçi toplamında en büyük oranlarını korumaktadırlar.

Bütün bu açıklamalara rağmen, uluslararası işgücü hareketlerinin daima az gelişmiş ülkelere, gelişmiş ülkelere doğru olduğu konusunda bir kesinlik söz konusu değildir. Bugün İsviçre'de çalışan yabancı işçilerin % 14'ünü Alman'lar, % 5'ini Avusturya'lılar, % 4'ünü ise Fransız'lar oluşturmaktadırlar. Belçika'da çalışan yabancı işçilerin ise % 5,3'ü Fransız'lardan, % 2'si de Alman'lardan oluşmaktadır (2). Dışarıdan işgücü talep eden Almanya, Fransa ve Avusturya'nın, İsviçre'ye az da olsa işgücü göndermeleri, gidenlerin kişisel arzuları dışında, bu ülkelerdeki nispi olarak daha yüksek ücret ve daha iyi yaşama şartları ile açıklanabilmektedir.

---

(1) Hume, a.g.m., S.4.

(2) Taner Karahasanoğlu, "Yurtdışı İşgücü Göndermelerinin Türkiye Yönünden Genel Değerlendirilmesi" Eskişehir İkt. ve Tic.İlimler Akademisi Dergisi, Cilt.,IX. Sayı 1, (Ocak, 1973), S.175.

O halde gelişmiş ülkeden, diğer bir gelişmiş ülkeye işgücü akımı aslında işgücünün akıcılığı (seyyaliyet) ndan başka birşey değildir. Ancak bu akıcılık gelişmiş ülkeler arasında, az gelişmiş ülkelere olan işgücü göçüne oranla çok daha yavaştır.

Beyin göçü veya bir diğer deyiş ile, yüksek seviyede eğitim görmüş işgücünün az gelişmiş ülkelere, gelişmiş ülkelere göç etmesi olayı ise, bugün üzerinde önemle durulan bir konu haline gelmiştir. Bir yandan gelir yetersizliği, diğer yandan meslekî gelişme için gerekli olan ortamın sağlanamaması, bu tür göçün hızlanmasına başlıca neden olmaktadır. Bu göçün yönü yalnızca az gelişmiş ülkelere doğru olmayıp, bazı zamanlar gelişmiş ülkeler arasında da bu tür göçe rastlanılmaktadır. Örneğin, 1967 yılında A.B.D.'ye göç eden 20.760 mühendis, doktor ve ilim adamının çoğunluğu az gelişmiş ülkelere, bir kısım ise gelişmiş ülkelere gelmişlerdir. Böylelikle A.B.D.'nin sosyal ve eğitim masraflarından yaptığı tasarruf 288.7 milyon dolara ulaştığı veya bu miktar A.B.D.'nin gelişmekte olan ülkelere yaptığı yardımın % 56'sına vardığı hesaplanmıştır (1). Şu halde beyin göçü, bir anlamda da az gelişmiş ülkelerin, sanayileşmiş ülkelere yaptığı maddî bir yardım olarak da kabul edilebilmektedir.

Görülmektedir ki, yabancı ülkelere işgücü gönderen ülkelerin bu özellikleri, bu ülkelerin işgücülerini dışarıda çalışmaya zorlayan bir ekonomik yapıya sahip olmalarıdır. Ülke içinde istihdamın sağlanamamış olması veya istihdam edilenlerin düşük ücretlerle çalıştırılması nedeniyle işgücü arzının işgücü talebini aşması sonucunda, dışarıdan bir talep olunca, işgücü yabancı ülkelere doğru yola çıkmaktadır. Yani bilinen arz ve talep kanununun gereği olarak, işgücü de tıpkı mal ve sermaye gibi yer değiştirmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, uluslararası işgücü hareketlerinde işgücünün yönü, genellikle az gelişmiş ülkelere doğru olmakta ancak bu doğrultu mutlak olmayıp, gelişmiş ülkeler arasında da işgücü hareketlerine rastlanılmaktadır.

---

(1) Ekin, a.g.e., S.139.

B.- ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN SONUÇLARI

Uluslararası işgücü hareketlerinin sonuçları,

- Demografik,
- Ekonomik ve
- Sosyal

olmak üzere başlıca üç kısımda incelenebilir.

1.- Demografik Sonuçlar:

İnsanların yurtlarını bırakarak başka ülkelere çalışmak üzere göç etmeleri, ekonomik ve sosyal faktörlerin yanısıra genellikle ülkelerindeki nüfus patlamasının, gittikleri ülkelerde ise bir nüfus duraklamasının veya nüfus azalmasının bir sonucudur. Böylelikle çalışmak için gidilen ülke nüfusunda bir çoğalma, bırakılan ülke nüfusunda da bir azalmanın söz konusu olması doğaldır.

Aşağıdaki tabloda, işgücü yollayan ve kabul eden bazı ülkelerin 1965-1970 dönemindeki nüfusları ve nüfus artış hızları görülmektedir.

TABLO (8)
Seçilmiş Bazı Ülkelerin
Demografik Durumları

Ülkeler	Nüfus (Milyon kişi)	Doğal Nüfus Artış Hızı (binde)
<u>İşgücü kabul eden Ülkeler</u>		
Almanya	61.6	6.0
İngiltere	55.7	6.0
Fransa	50.8	6.8
Hollanda	13.0	10.8
Belçika	9.7	4.6
İsviçre	6.3	14.0
<u>İşgücü Yollayan Ülkeler</u>		
İspanya	33.6	11.2
İtalya	53.7	8.5
Yugoslavya	20.5	17.4
Yunanistan	8.9	7.8
Türkiye	35.6	27.3

Kaynak: U.N. Demographic Year Book, 1970 O.E.C.D. Economic Surveys, 1972.

Tabloda da görüldüğü gibi, işgücü kabul eden ülkelerin yıllık nüfus artış hızları genellikle % 1'in altında bulunmaktadır. Nüfus artış hızları çok düşük olan bu ülkeler arasında başlıca işgücü ithalâtçısı olanlar daha önce de ifade edildiği gibi Almanya ve Fransa'dır.

Aileleriyle birlikte sayıları 9 milyonu aşan yabancı işçiler bir yandan kendi ülkelerindeki, diğer yandan gittikleri ülkelerdeki nüfusun yaş bileşimine etki yapmaktadırlar. Şöyle ki; Yabancı işgücünün % 55-80'i erkek işçilerden oluşmakta, bunların % 60'ı ise 18-35 yaşları arasında, % 30'u ise 35-45 yaşları arasında bulunmaktadır. Nispi olarak az olan kadın işçiler ise genellikle 18-35 yaşlarındadırlar.

Bu nedenle işgücü hareketleri, işgücü gönderen ülkelerdeki (15-64) yaş grubunun genel nüfus içindeki payının azalmasına ve işgücü kabul eden ülke nüfusunda ise bu gruba giren nüfusun nispi olarak artmasına neden olmaktadır.

Uluslararası işgücü hareketlerinin her ne kadar gönderen ülke nüfusunda bir azalmayı, kabul eden ülke nüfusunda ise bir artışı doğurduğu ve hatta böylece bu ülkelerin nüfuslarını dengeleyici bir rol oynadığı ifade edilmekteyse de, işgücü gönderen az gelişmiş ülkelerde nüfus baskıları halen devam etmektedir. Zira nüfus patlaması gösteren ülkelerde bu tür göç nedeniyle meydana gelen nüfus azalmaları, o ülkelerdeki nüfus artışlarından çok daha düşük seviyelerde bulunmaktadır. Örneğin, Kuzey Avrupa ülkelerine, çeşitli Güney Avrupa ülkelerinden yapılan işgücü göçleri, bu ülkelerdeki doğal nüfus artışının yalnızca 1/4'ü kadardır (1). Şu halde işgücü hareketleri, her ne kadar gönderen ülke nüfusunda azalmalara neden olsaydı da, az gelişmiş ülkelerin başlıca sorunu olan nüfus patlamalarını önleyememekte, nüfus artışının kalkınmayı aksatan etkilerini ortadan kaldıracak bir güçte bulunmamaktadır.

---

(1) Herold Geisert, Population Growth and International Migration
"Population Research Project", (Washington, 1962), S.47.

2.- Ekonomik Sonuçlar:

a) Millî Gelir ve İstihdam Yönünden :

İşgücü göndermelerinin, genellikle az gelişmiş ülkeler açısından bu ülkelerin millî gelirlerini olumsuz yönde etkileyeceği beklenemez. Zira, dış ülkelerde çalışan işçilerin ülkelere yolladıkları döviz gelirleri, işgücü yollayan ülkelerin millî gelirlerinin artmasına önemli ölçüde etkili olmaktadır. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, bu ülkelerde üretim sürecine sığdırılamayan bir işgücü fazlalığı mevcuttur. Mevcut üretim kapasitesine sığdırılamayan bu iş gücüne kısa devrede istihdam imkânı sağlanamayacağına göre, dış ülkelere işgücü göndermelerinin millî gelir üzerinde herhangi bir olumsuz etkisinin olmaması gerekir. Öte yandan, bu ülkelerde, özellikle tarımsal kesimde oldukça yaygın bir gizli işsizliğin var olduğu da daha önce ifade edilmiş idi. Dolayısıyla marjinal produktiviteleri çok düşük, hatta sıfır dahi olabilen bu gizli işsizlerin yurt dışına gitmelerinin, millî geliri azaltıcı yönde etkilemesi söz konusu değildir.

Uluslararası işgücü hareketlerinin bir diğer yönü de, işgücü kabul eden ülkelerin, işgücü yollayan ülkelere büyük ölçüde gelişme yardımı yapmaları biçiminde yorumlanabilir. Böylelikle işgücü yollayan ülkeler, yurt dışında büyük bir istihdam hacmine sahip olmaktadır. Bilindiği gibi, yolladıkları işgücüne kendi ülkelerinde istihdam olanakları sağlamaları, önemli miktarlara varan kapital teminini gerektirmektedir. Zira, işgücü yollayan ülkelerin toplam 8 milyon işçinin her birine bir iş yaratmalarının maliyeti hesaplanacak olursa, Batı'nın ve Japonya'nın 1961-1970 dönemi içinde az gelişmiş ülkelere yollanan Resmî Gelişme Yardımı (O.D.A)'nın toplam miktarı, 61,2 milyar dolar dolaylarında olmuştur. Bir işçi için sağlanacak olan işin maliyet fiyatı yaklaşık 7.500 dolar olarak kabul edilecek olur ise, bugün 8 milyon işçinin istihdamı için gerekli miktar, 60 milyona ulaşmaktadır (1).

---

(1) Hume, a.g.e., S.4

O halde, az gelişmiş ülkelerde kapital yetersizliği nedeniyle, işgücünün tamamının istihdam edilemiyerek genellikle % 10'una yakın bir kısmının, dış ülkelere çalışmak üzere gönderilmesi, endüstrileşmiş ülkelerin, bu ülkelerin işsizlik sorunlarını çözümlenmesine bir ölçüde de yardımcı olduklarını göstermektedir.

Ancak yurt dışına çıkan işgücünün niteliğindeki farklılıklar, işgücü göndermelerinin gönderen ülkenin millî gelirini olumsuz yönde etkilemeyeceği konusundaki genellemenin çerçevesini daraltmaktadır. Nitelsiz işgücünün yurt dışına çıkması halinde, bunların yerleri ülkedeki iş arayanlar tarafından kolaylıkla doldurulabilirken, nitelikli işgücü göndermelerinde özellikle yüksek nitelikli işgücünün dış ülkelere çalışmaya gitmesinde durum bilindiği gibi değişiklik göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda, çeşitli ülkelerden B.Almanya'ya giden işgücü içerisindeki nitelikli elemanların oranları görülmektedir.

TABLO (9)
Almanya'ya Giden İşgücü İçinde
Vasıflı Eleman Oranı (%)

	1968	1969	1970
Türkler	26.4	28.2	34.0
Yunanlılar	4.7	2.4	5.2
İspanyollar	6.7	3.5	4.1
İtalyanlar	24.2	27.1	29.9
Tunuslular	-	-	33.9

Kaynak : A.Sait Yüksel, Ortak Pazarın (AET) Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtemel Etkileri, (Ankara, 1973), S.57'den B.f.A, Ausländische Arbeitnehmer 1970, S.31 ve 1969, S.32.

Tabloda da görüldüğü gibi son yıllarda Almanya'da çalışan tüm yabancı işçiler içinde nitelik yönünden, 1968 ve 1969 yıllarında, Türk ve İtalyan işçileri ilk sıraları alırlarken; 1970 yılında Tunus'lu iş-

çiler, Türk işçilerini nitelik yönünden izlemekte, İtalyan işçileri ise üçüncü sırada yer almaktadırlar.

Ülkelerarası işgücü hareketleri bazı hükümetlerce kanun yolu ile de kontrol altına alınmış bulunmaktadır. Örneğin, Suriye ve Hindistan kanunları belirli niteliklere sahip olan kişilerin yurt dışına göç etmelerini yasaklayıcı hükümleri ihtiva etmektedir (1). Bu tür hükümler, ülkeden gitmelerinin, o ülke ekonomisi için kayıp sayılabilecek kişilerin, yabancı ülkelere yerleşmelerini önlemek amacı ile konulmuştur. Bununla birlikte; İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye gibi bazı ülkeler ise işgücü hareketlerini kanun yolu ile düzenlememişlerdir. Bu ülkelerden yabancı ülkelere olan işgücü göçü, işçi talep eden ülkelerle yapılan ikili anlaşmalarla denetlenmekte, dış ülkelerde çalışmak istiyen her fert, işgücü talep eden ülkenin, talebine uygun niteliğe sahip ise, hiçbir kanunî engelle karşılaşmadan yurt dışına çıkabilmektedir.

İşgücü göçü, bir taraftan gönderen ülkenin millî gelirine olumlu bir katkıda bulunurken, diğer taraftan kabul eden ülkelerin millî gelirlerine de olumlu yönde etkili olabilmektedir. Zira işgücü alan bu ülkeler, yabancı işgücünü, kendi işgüçleri ile kapatamadıkları çeşitli üretim kollarındaki işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için talep etmektedirler. Ancak, gelen yabancı işgücünün nitelikleri ve çalıştıkları iş kolları itibariyle üretime ve harcama eğilimleri ile de tüketime olan etkileri, kabul eden ülkenin üretim ve tüketim yapısında farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

b) Ödemeler Dengesi Yönünden:

Uluslararası işgücü hareketleri, mal hareketlerine benzer biçimde, uluslararası bir döviz akımına neden olmaktadır. Bu nedenle, işgücü gönderen ülkeye doğru yönelen döviz transferleri; yetişkin bir işgücü haline gelinceye kadar toplumun üzerinde çeşitli yatırımlar yaptığı beşerî bir kapital olan emeğin, bir faiz transferi olarak da düşünülebilir.

---

(1) Börtecene, a.g.e., S.15-16.

Dışarıda çalışan işgücü, genellikle kazandığının belirli bir miktarını çeşitli motifler altında kendi ülkesine göndermektedir. Bu nedenle, işgücü göndermelerinin, gönderen ülkelerin ödemeler dengelerine olumlu bir katkıda bulunabileceği bir gerçektir.

Ekonomik gelişmede önemli rolü olan kapital mallarının ithalinde döviz kıtlığı nedeniyle dar boğazlarla karşılaşan az gelişmiş ülkeler için, yabancı ülkelerde çalışan işçilerinin gönderdikleri ve bazen yüksek rakamlara ulaşan döviz transferlerinin önemi açıktır. Ancak, artan döviz stokları, bir yandan ithalât imkânlarını arttırırken, diğer yandan da yurt içi tüketim talebini uyarabilirler. Bu ülkelerde üretimin, esasen sınırlı olan kapasitesi, talepteki bu artışları karşılayamadığı için, ekonomide enflasyonist bir baskının meydana gelmesi sözkonusu olur. Gelişmekte olan ülkelerde aslında mevcut olan enflasyonist eğilimler, bir de bu yönden desteklenirlerse, hızlı fiat artışlarının ve enflasyonun bilinen diğer belirtilerinin, ekonomiyi sık sık parasal düzenlemelere götürmesi doğaldır.

Son yıllarda yabancı işgücünün, ülkelere yolladıkları döviz transferleri, göçün kendi artışından daha da büyük bir hızla yükselmeler göstermektedir. Özellikle, Türk ve Yugoslav işçilerinin gönderdikleri dövizler, ülkelerinin döviz kaynakları arasında ilk sırayı almış bulunmaktadır. Avrupa'daki tüm yabancı işçilerin ülkelere resmî kanalla yolladıkları paraların miktarı, yılda yaklaşık olarak 2.5 milyar doların üzerindedir (1). Bu miktar ise Dünya Bankası Grubu'nun, her yıl dağıttığı kredilerin toplamından çok daha yüksek bir seviyededir. Bu fonların büyük bir kısmının, gelişmekte olan yalnızca birkaç ülkeye yollandığı dikkate alınacak olursa, ilgili miktarların önemli seviyelerde bulunduğu açıkça görülebilir.

İşgücü kabul eden ülkelerin ödemeler dengelerinin, yabancı işçilerin kendi ülkelere yaptıkları döviz transferleri nedeniyle, her ne kadar olumsuz yönde etkilenebileceği söylenebilirse de, gönderilen bu dövizler çeşitli nedenlerle göç kabul eden ülke mallarının ithalinde kullanıldığında, bu ülkenin ödemeler dengesinin de olumsuz yönde etkilenmesinin söz konusu olmaması gerekir.

---

(1) Hume, a.g.m., S.5.

c) Ücret Seviyeleri Yönünden:

İşgücü gönderen ülkelerdeki işgücü arzının, işgücü talebini aştığı daha önce belirtilmişti. Bu bakımdan, işgücü arzının işgücü talebini aşan kısmının başka ülkelerde çalışmak üzere yurt dışına çıkması, bu ülkelerdeki genel ücret seviyelerinin daha fazla düşmesine engel olmaktadır. Yani, işgücü gönderen ülkeler, işgücü arzının nispi fazlalığını bir ölçüde telâfi edebilmektedirler.

İşgücü kabuleden ülkelerde ise durum bunun tam tersi olmakta, bu ülkeler işgücü arzının nispi kıtlığını yabancı işgücü ile bir ölçüde karşılayabilmektedirler. Nispi arz kıtlığı, özellikle yerli işgücünün fazla ilgi göstermediği iş kollarında ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1960-1965 yılları arasında B.Almanya'da çalışan yabancı işçilerin % 90'a yakın bir kısmı mal üreten sektörlerde ve özellikle metal sanayiinde çalışmışlar, yerli işçilerin büyük çoğunluğu ise ticaret, ulaştırma ve diğer hizmet alanlarına yönelmişlerdir (1). Bu durum ise, ülkedeki genel ücret seviyesinin, işgücü kabulünün olmaması haline göre, daha fazla yükselmesine engel olmuştur.

Sonuç olarak uluslararası işgücü hareketlerinin, uluslararası ücret seviyelerini eşitliği doğru yönelttiği söylenebilir. Nitekim, uluslararası işgücü hareketleri, Akdeniz ülkelerinde ücretleri yükseltirken, yabancı işgücü kabul eden Kuzey Avrupa ülkelerinde ücretleri nispeten düşürmüş ve böylece 1955 yılından bu yana Avrupa'da ücret seviyeleri birbirlerine bir yaklaşıma göstermiştir (2):

d) İşgücünün Niteliği Yönünden:

İşçi kabul eden ülkeler genellikle gelişme seviyeleri yüksek ve sanayileşmelerini tamamlamış olan ülkelerdir. Bu ülkelere çalışmak

---

(1) Türk-İş Yayınları, a.g.e., S.105.

(2) Charles P.Kindleberger, Uluslararası İktisat, Cilt.I.,Çev.N.Serin, (Ankara, 1970),S.273.

için gelen az gelişmiş ülke işçileri, gerek çalışma disiplini, gerek çalıştığı iş kolunun istediği yeteneği elde etme yönlerinden büyük bir çabanın içine gireceklerdir. Özellikle, tarımsal sektörden gelen işgücü için, kazanılan bu alışkanlıklar ve yetenekler, belirli bir süre sonunda kendi ülkelerine döndüklerinde, ülke ekonomisi için, gerçek bir kazanç olarak düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında, işgücü göndermeleri ile, dış ülkelere belirli teknik konularda eğitilmek üzere öğrenci göndermeleri arasında bir paralellik kurabilmek mümkündür. Yani işgücü yollayan ülkelerin, nitelikli işgücü kaybı nedeniyle uğradıkları zararları, gelişmiş ülkelerde çalışan ve sonra yurdlarına dönen işçilerinin bu ülkelerde edindikleri tecrübe ve nitelik sonucunda giderecekleri öne sürülebilmektedir.

Ancak, bugüne kadarki uygulamalar bu görüşü doğrular nitelikte olmamış, özellikle Almanya uygulaması bu konudaki umutları azaltmıştır. Örneğin, bu ülkede çalışan tüm yabancı işçilerden, erkek işçilerin %70'inin, kadın işçilerin ise %80'inin nitelik kazandırabilecek işlerden uzak, sıra işçisi olarak çalıştıkları görülmüştür (1). Böylelikle, bugün meslek yönünden nitelik kazanmanın yardımcı işçilikten, sıra işçiliğine geçmek anlamında kullanıldığı anlaşılmış bulunmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde çalışan bu yabancı işçilerin meslekî bilgilerini fazlasıyla ilettiltikleri ve gerçek anlamıyla nitelik kazandıkları gözönüne alınsa bile; bunların genellikle birer az gelişmiş ülke özelliği gösteren yurtlarına döndüklerinde, dışarıda çalıştıkları iş kolunda edindikleri meslekî bilgi ve tecrübeyi, kendi ülkelerinde uygulama alanı bulup bulamayacakları, üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak belirmektedir.

3.- Sosyal Sonuçlar:

Yabancı işgücü kabul eden ülkelere; bu işçileri işe alma, bazı hallerde onlara konut temin etme ve hatta onları eğitime yönünden yetersiz de olsa çabalar harcanmasına rağmen, yabancı işçi gittiği yabancı ülkede, sosyal haklar açısından kişisel bir takım zararlara uğramaktadır. Bir taraftan alışık olmadığı bir çevreye uyum gösterme zorluğu

---

(1) A.Sait Yüksel, Ortak Pazarın (AET) Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimizin Sanayimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtemel Etkileri, T.İ.Sendikaları Konfederasyonu, (Ankara, 1973), S.59.

içerisinde bulunurken, diğer taraftan ailesinden ve yurdundan uzak kalma, göç ettiği ülke dilini konuşamama v.b. gibi çok çeşitli kaçınılmaz problemlerle karşılaşmakta, üstelik gittiği ülke halkınca da genellikle hor görülmektedir.

Dış ülkelerde çalışan tüm yabancı işçilerin % 70'den fazlası evli oldukları halde, genellikle eş ve çocuklarını yanlarına aldırma eğilimini göstermemektedirler. Zira, işgücü kabul eden ülkelerde işverenin sağladığı lojmanlar pek az sayıda olup, bağımsız konutlar yetersiz, kiralari ise son derece yüksektir. İkel barınma şartlarına, dış ülkelerde çalışmanın bir sonucu olarak katlanan işçiler, bir ölçüde de bu nedenle ailelerinden uzak yaşama zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca, Almanya ve İsviçre gibi bazı ülkelerde, eşin yanına aldırılabilmesi için, belirli bir süre o ülkede oturmuş olma zorunluğu da, aile bireylerinin beraber olma imkânını bir süre için de olsa ortadan kaldırmış bulunmaktadır. Bu durum ise; eşler arasında bir taraftan görgü seviyelerinde farklılıklar, diğer taraftan ayrı yaşamının getirdiği psikolojik ve sosyal huzursuzluklar doğurmakta ve toplumun temel müessesesi olan ailelerin parçalanmasına neden olmaktadır.

Eş ve çocuğunu yanına aldırın veya gittiği yabancı ülkede çocuk sahibi olan işçiyi bekleyen bir diğer güçlük ise, çocuklarının okul ve kreş sorunudur. Bu ülkelerdeki çocuk yuvaları, yerli halkın çocukları için bile yeterli sayıda bulunamadığından, yabancı işçi çocuklarının buralarda bakılabilmesi bir problem doğurmaktan öteye gidememektedir. İlk okul çağına gelen işçi çocuklarının bir kısmı ise ya gizlice çalıştırılarak aile kazancına katkıda bulundurulmakta, ya da evdeki kardeşlerinin bakımıyla görevlendirilmektedirler. Okullara devam eden diğerleri ise; buldukları ülkenin dilini gereğince bilmeme, ülkelerarası eğitim sistemlerindeki farklılıklar ve ülkelerinden gönderilen öğretmen yetersizliği nedeniyle, genellikle o ülke çocuklarının başarı düzeyine erişememekte ve dolayısıyla yeterince bir eğitim görememektedirler. O halde; göçmen işçiler her ne kadar istekli olarak göç etmeyi sürdürmekteyseler de, bazı önemli kişisel zararlara uğramakta, bunun karşılığında ise gittikleri ülkede net bir sosyal faydanın doğ-

masına neden olmaktadır. Bilindiği gibi yabancı işgücü kabul eden ülkeler, bu işgücünün yetişmesi için gerekli sosyal yatırımlar (altyapı, eğitim, sağlık vb.) in hiç birisini yapmadan, en düşük bir sosyal maliyetle yabancı işçilerden faydalanmaya devam etmektedirler (1). Bu nedenle, daha aktif bir resmî müdahale ile, kişisel zararların azaltılması yoluna gidilmesi kaçınılmaz bir gerçek olarak artık ortaya çıkmış bulunmaktadır.

---

(1) D.P.T. A.E.T.- Türkiye Katma Protokol Çalışmaları V, İşgücü ve Sosyal Politika, (Ankara, 1971), S.10'da; B.Almanya'ya giden her yabancı işçinin, bu ülkeye 5.000 Dolar dolaylarında bir malî yardımda bulunduğu ifade edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İŞGÜCÜ
HAREKETLERİ AÇISINDAN
TÜRKİYE

İ K İ N C İ B Ö L Ü M
ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETLERİ AÇISINDAN
T Ü R K İ Y E

I.- TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ ARZI

Birinci bölümde de belirtildiği gibi, bir ülkenin işgücü arzını belirleyen en önemli faktörlerden birisi de nüfusunun yapısı idi. Bu nedenle aşağıda Türkiye'nin nüfus yapısı, bu çalışmanın çerçevesi içerisinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A.- TÜRKİYE'NİN NÜFUS YAPISI

1.- Türkiye Nüfusundaki Genel Gelişmeler:

Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşını izleyen yıllarda, nüfusta meydana gelen azalmayı giderici yönde bir nüfus arttırma politikasının uygulanması, Türkiye'de nüfusun gelişmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında, bir taraftan sağlık şartlarını iyileştirici, diğer taraftan doğumları teşvik edici tedbirler alınmış ve uygulamaya konulmuş, bunun sonucu olarak da son 20 yıl içinde ülkede, daha önce erişilmemiş bir seviyede yıllık nüfus artış hızları ile karşılaşmıştır.

Aşağıdaki tabloda, Türkiye nüfusunun yıllar itibariyle sayısal gelişimi ve nüfus artış hızları görülmektedir.

TABLO (10)
SAYIM YILLARINA GÖRE TÜRKİYE NÜFUSU VE
ARTIŞ HIZLARI

(Bin kişi)

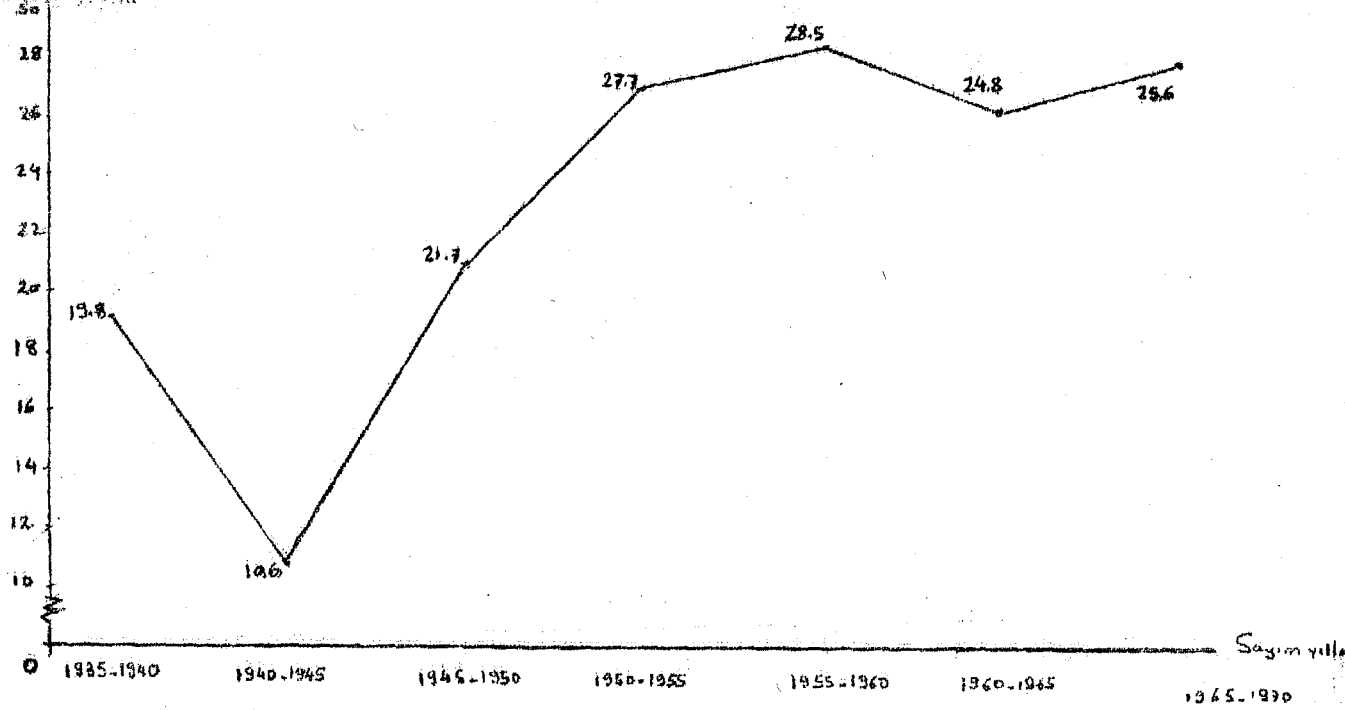
Yıllar	Nüfus	Mutlak Artış	Artış hızları	
			Fiilî Artış hızı	Tabii Artış hızı
1927	13.648	-	-	-
1935	16.158	2.510	21,1	-
1940	17.821	1.663	19,6	15,7
1945	18.790	969	10,6	10,3
1950	20.947	2.157	21,7	21,4
1955	24.065	3.118	27,7	26,5
1960	27.755	3.690	28,5	27,5
1965	31.391	3.636	24,6	26,0
1970	35.667	4.275	25,6	27,3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Plânlama Teşkilâtı.

Görüldüğü gibi, Türkiye nüfusu, 1927'den 1950 yılına kadar geçen devrede, önemli bir gelişmeye konu olmamış, ancak 1950 yılından bu yana yüksek oranlara varan yıllık artış hızları ile karşılaşmıştır. Bu durumu aşağıdaki şekil yardımıyla da kolayca izleyebilmek mümkündür.

ŞEKİL (3)
Sayım Yıllarına Göre Türkiye'de
Nüfus Artış Oranları

Yıllık Nüfus
Artış Oranı
(Binde) Fiili

Türkiye nüfusunda 1950 yılından sonra görülen bu yüksek artış hızını yavaşlatmak amacıyla, nüfus politikasında bir değişiklik yapılması gereği duyulmuş ve 1965'ten itibaren, esasını "aile planlaması" teşkil eden yeni bir nüfus politikası uygulanmaya başlanılmıştır. Bununla beraber 1965-1970 döneminde, fiili artış hızı binde 25.6, yabancı ülkelerde çalışanlar da dahil olmak üzere, doğal artış hızı binde 27.3 ol-

muştur. 1973 yılı ortalarında Türkiye nüfusunun 38.3 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir.

2.- Türkiye'de Doğum ve Ölüm Oranları:

Daha önce de açıklanmaya çalışılan Demografik Geçiş Teorisinde görüldüğü gibi, az gelişmişlikten gelişmişliğe geçiş sürecinde olan ülkelerde, geçiş aşamasında görülen özellikler Türkiye'de de aynen gözlenebilmektedir. Gerek tıp alanında uygulanan yeniliklerin geniş alanlara yayılması, gerekse esasında demografik olmakla birlikte, az da olsa sanayileşme nedeniyle kentleşme hareketinin hızlanması ve kentsel nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının 1950'lerde % 18-20 den, 1970'lerde % 30-35'e ulaşması Türkiye'de ölüm oranlarında önemli azalmaların meydana gelmesi sonucunu doğurmuştur.

Aşağıdaki tabloda, 1950'den bu yana, Türkiye'de genel ölüm oranlarındaki azalmalar görülmektedir.

TABLO (11)
Türkiye'de Genel Ölüm Oranları
(1950 - 1970)

(binde)

<u>Sayım Dönemleri</u>	<u>Ölüm Oranları</u>
1950 - 1955	21.1
1955 - 1960	17.9
1960 - 1965	15.3
1965 - 1970	13.5

Kaynak : D.P.T.

İleride de görüleceği gibi, kentleşme hareketinde, 1950'den bu yana artışlar meydana gelirken, tablodan da anlaşılacağı gibi, ölüm oranlarında aynı dönemde önemli azalmalar dikkati çekmektedir. Bununla beraber yapılan araştırmalara göre, Türkiye'de çocuk ölümleri içinde bir yaşından önce ölenler (bebek ölümleri) büyük bir ağırlık taşımaktadır. 1965-1970 döneminde Türkiye'de canlı doğan 1000 çocuktan 153'ü ölürken,

bu miktar Hollanda'da 12.7, İsveç'te 13.1, Fransa'da 15.1, S.S.C.B.'de 18.4, A.B.D.'de 19.8, B.Almanya'da 23.5 gibi çok düşük oranlarda bulunmaktadır (1).

Türkiye'de bebek ölümleri kırsal ve kentsel yörelerde ülke ortalamasına göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin, kırsal yörelerde canlı doğan 1000 çocuktan 168'i ölürken, kentler'de bu miktar 113'e kadar düşmektedir (2).

Doğuşta hayat ümidi veya bir diğer ifade ile ortalama ömür süresi, 1966-1967 döneminde Türkiye'de 54.9 yaş olarak belirtilebilir. Ancak bu süre, bebek ölümlerinde olduğu gibi kırsal ve kentsel kesimde önemli farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de bir yandan bebek ölümlerinin fazlalığı diğer yandan, ortalama ömür süresinin kısalığı, ülkedeki sağlık şartlarının yetersizliğini yansıtan bir gösterge niteliğindedir.

Ortalama ömür süresinin kısalığına rağmen, Türkiye'de 1950'den bu yana ölüm oranlarında meydana gelen azalmaya benzer biçimde bir azalma, doğum oranlarında da görülebilmektedir.

Aşağıdaki tabloda, son yıllarda Türkiye'deki genel doğum oranları görülmektedir.

TABLO (12)
Türkiye'de Genel Doğum Oranları
(1950 - 1970)
(binde)

<u>Sayım Dönemleri</u>	<u>Doğum Oranı</u>
1950 - 1955	46.7
1955 - 1960	45.2
1960 - 1965	41.3
1965 - 1970	40.8

Kaynak : D.P.T.

(1) U.N.Demographic Year Book, 1970.

(2) III.B.Y.K.P., s. 645.

Tablo (11) ve tablo (12)'den de anlaşılacağı gibi, Türkiye'de 1950'den bu yana doğum oranlarında yavaş, ölüm oranlarında ise hızlı bir azalma gözlenebilmektedir. Nüfus artışını, doğum ve ölüm oranlarının birlikte oluşturduğu dikkate alınacak olursa, nüfus artış hızındaki 1950'den bu yana görülen yükselmenin nedeni de açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1950-1955 döneminde doğum oranı binde 46.7, ölüm oranı binde 21.1 ve nüfus artış hızı binde 27.7 olmuş, 1965-1970 döneminde ise aynı oranlar sırasıyla binde 40.8, binde 13.5 ve binde 25.6'ya düşmüş bulunmaktadır.

Türkiye'deki doğurganlık oranı, gelişmiş ülkelerle karşılaştırılacak olunursa bu oranın çok yüksek olduğu görülür. Örneğin, 1965-1970 döneminde, A.E.T. ülkelerinde doğum oranı binde 13-19 arasında, A.B.D.'de binde 19.1, S.S.C.B.'de binde 17.9 ve İsveç'te binde 16 iken bu oran bilindiği gibi Türkiye'de binde 40.8 dolaylarında bulunmaktadır.

Ülkelerdeki doğum oranlarındaki değişmelere daha önce belirtildiği gibi; demografik, sosyal ve ekonomik faktörler etki yapmaktadırlar. Türkiye'de doğurganlık oranı II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda, uzun bir süre savaşta bulunan erkek nüfusun terhis olması ve dolaşımı ile evlenmelerin artması, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra doğan nüfusun doğurganlık çağına erişmesi gibi bir takım faktörlerin etkisiyle artmış bulunmaktadır. Bilindiği üzere, bir ülkede doğurganlık çağında olan yani (15-49) yaşları arasında bulunan kadın nüfusun, toplam nüfusa oranı da, genel doğum oranı üzerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır.

Aşağıdaki tablo'da, Türkiye'de (15-49) yaşlarında bulunan kadın nüfusun, 1960, 1965 ve 1970 yıllarındaki miktarları görülmektedir.

TABLO (13)
Türkiye'de (15-49) Yaşları Arasındaki
Kadın Nüfus
(1960, 1965, 1970)

(bin kişi)

Yaşlar	Y ı l l a r		
	1960	1965	1970
15-19	1.058	1.364	1.807
20-24	1.126	1.133	1.363
25-29	1.175	1.161	1.165
30-34	984	1.135	1.131
35-39	693	935	1.100
40-44	548	677	892
45-49	499	430	582
(15-49) Yaş Toplamı	6.083	6.835	8.040
Genel Kadın Nüfus Topl.	13.591	15.394	17.604

Kaynak: 1970 ve 1971 Türkiye İstatistik Yıllıklarından Yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tabloda'da görüldüğü gibi, 1960 yılında doğurganlık çağında bulunan kadın nüfus 6.083 bin kişi iken, 1965 yılında 6.835 bin kişiye, 1970'de ise 8 milyon kişiye yükselmiştir. Kâba bir hesaplama ile, Türkiye'de 1970 yılındaki kadın nüfusun yarısının doğurganlık çağında bulunduğu kolayca ifade edilebilir. Evlenme oranları ve özel yaşlarda yapılan doğumlar veri iken, bu yaş grubuna giren kadın nüfusun sayısı arttıkça, genel doğum oranının da yükselmesi doğal bir olaydır.

Türkiye'de doğurganlık oranı yurdun çeşitli yörelerinde değişik oranlarda bulunmaktadır. Yapılan incelemelere göre, D.P.T.'nin deyimiyle "gerice" yörelerdeki illerde örneğin, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Siirt ve Van'da doğurganlık oranı binde 61-66 ile Türkiye ortalamasının çok üzerine çıkarken; Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Aydın, Balıkesir, Kocaeli gibi belirli bir ekonomik gelişme düzeyine erişmiş illerde, binde 22-39 oranı ile Türkiye ortalamasının altında bulunmaktadır (1).

(1) D.İ.E. Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, (Ankara, 1973), S.63.

Doğurganlık oranını etkileyen bir diğer faktör de çocukların üretime katılma yaşlarıdır. Türkiye'de kırsal kesimde çocukların aileye yardımı genellikle 6-7 yaşında başlarken, kentlerde ise bu yaş genellikle 15'den daha az olmamaktadır. Bu durum, kentlerde fazla çocuğun maliyetini de yükseltmekte, dolayısıyla kentlerde daha az çocuk doğumuna neden olmaktadır.

Türkiye'de doğurganlık oranı, kentlerde ve kırsal alanlarda önemli sayılabilecek farklılıklar göstermektedir.

Aşağıdaki tablo'da, Türkiye'de bir ailenin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı (canlı ve cansız) görülmektedir.

TABLO (14)

Türkiye'de Bir Ailenin Sahip Olduğu
Ortalama Çocuk Sayısı (Canlı ve Cansız)

Kırsal yerlerde	6.12
Kentlerde	3.88
Ankara'da	3.30
İzmir'de	2.91
İstanbul'da	2.65

Kaynak : D.İ.E. Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı, (Ankara, 1973), S.63.

Tablodan'da anlaşılacağı gibi, doğurganlık oranı, ekonomik ve sosyal gelişmenin seviyesine göre farklılık göstermektedir. Şu halde doğurganlık oranını belirleyen başlıca faktörler, eğitim düzeyi ve fertlerin gelir seviyeleridir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'nün 1968 yılında yurt çapında yaptığı bir araştırmaya göre, Türkiye'de evli çiftlerin öğrenim seviyeleri yükseldikçe, doğum oranlarının da büyük ölçüde düştüğü görülmektedir. Tüm evli kadınların % 68'ini meydana getiren okur-yazar olmayan kadınlarda ortalama canlı doğum sayısı 4.2 iken, bu miktar okur-yazar olanlarda 3.2'ye, ilk okul öğrenimi yapanlarda 2.8'e, orta okul ve lise mezunlarında 2'ye, yüksek öğ-

renim yapmış kadınlarda ise 1.4'e düşmektedir. Şu halde, bu araştırma sonucuna göre; Türkiye'de yalnızca ilk okulu bitirmiş olmak bile doğurganlığı % 33 oranında düşürmektedir. Yüksek tahsil görmüş olmak ise, doğurganlık oranında % 67 oranında azaltıcı bir etkiye sahip olabilmektedir (1).

Gelir seviyesinin de doğurganlık oranına etkisi aynı şekilde olmakta yani kişi başına yıllık aile gelirinin miktarı çoğaldıkça, doğurganlık oranı azalma göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'de gelire göre doğurulan çocuk sayısı görülmektedir.

TABLO (15)

Gelire Göre Doğurulan Çocuk Sayısı
(14-44 Yaşında Evli Kadınlara İlişkin Ortalamalar)

<u>Kişi başına Yıllık Aile Geliri</u>	<u>Doğum Sayısı</u>
1 - 500	4.6
500 - 1000	4.3
1000 - 2000	3.8
2000 - 4000	3.0
4000 +	2.7

Kaynak: D.İ.E, a.g.e., S.64.

Ayrıca, aile reislerinin mesleklerindeki farklılıklar da doğum oranları üzerinde etkili olabilmektedirler. Örneğin, tarım kesiminde çalışan işçi ailelerinde canlı doğum sayısı ortalama 4.5'e kadar çıkarırken, serbest meslek sahiplerinde ve üst idarî tabakalarda çalışanlarda bu sayı ortalama 2.2 olarak görülmektedir.

Şu halde Türkiye'de, her ne kadar nüfus artış hızında hafif de olsa bir azalma göze çarpıyorsa da ülke, ölüm oranlarındaki düşmeye

---

(1) D.İ.E. a.g.e., S.63

oranla, doğum oranlarının yüksekliğini koruması açısından bir nüfus patlaması olayı ile karşı karşıya bulunmakta ve dolayısıyla da işgücü arzı, her geçen gün hızla artmasına devam etmektedir.

Genellikle az gelişmiş ülkelerde, ekonomik kalkınmayı olumsuz yönde etkileyen hızlı nüfus artışını hafifletmek amacıyla Aile Planlaması (Family Planning) adı verilen ve "fertilite istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları" demek olan uygulama, Türkiye için de günümüzde hayati bir önem taşımaktadır.

3.- Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı:

Nüfusun yaş yapısı, bir toplumdaki nüfus kitlesinin belirli yaş gruplarına göre gösterdiği bileşim şekli olup, demografik, ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi doğumlar, doğum yapabilecek çağıdaki kadın nüfus miktarının artan bir fonksiyonudur. Aynı şekilde, ölüm oranları da ölümlerin yoğunlaştığı ileri yaştakilerin ve süt çocuklarının genel oranı ile artmakta veya azalmaktadır. Bir yönden doğum oranları, diğer yönden ölüm oranları nüfusun yaş yapısına bağlı olduğundan, bu iki oranın farkı olan nüfus artış hızının da nüfusun yaş yapısının etkisinde kalacağı açıkça ortadadır (1). Diğer taraftan iktisaden faal ve iktisaden bağımlı nüfusu belirlemesi bakımından da nüfusun yaş yapısı, ekonomik faaliyetlerde önemli bir faktör olmaktadır.

Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi, nüfusun yaşlar itibariyle bölünüşü, genellikle üç ana yaş grubunda incelenmektedir. Bunlar; çocuk nüfus, aktif nüfus ve yaşlı nüfustur.

Gelişme halinde bir ülke olan Türkiye'nin, diğer benzeri ülkeler gibi, demografik yönden karakteristik özelliği, yüksek doğum oranıdır. Bu yüksek oran, nüfusun yaş bileşimini etkilemekte, dolayısıyla (0-14) yaş grubuna giren çocuk nüfusun sayısını yükseltmektedir. Genellikle üretici olmayan bu grubun ekonomik yükünü ise, (15-64) yaş grubuna giren iktisaden faal nüfus yüklenmiş bulunmaktadır.

---

(1) Gürtan, a.g.e., s.219.

Aşağıdaki tabloda, 1945 yılından bu yana, nüfusun ana yaş gruplarına göre oransal dağılımı görülmektedir.

TABLO (16)
Türkiye'de Nüfusun Ana Yaş Grupları
Arasında Bölünüşü
(1945-1970)

Yaş Grupları	1945	1950	1955	1960	1965	1970
0 - 14	39.54	38.32	39.37	41.3	42.0	41.1
15 - 64	57.12	58.35	57.05	55.2	54.1	54.5
65 +	3.34	3.33	3.58	3.5	3.9	4.4

Kaynak: II. ve III. B.Y.K.P.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye nüfusunun yaş yapısı 1950' den bu yana yüksek doğurganlık sonucunda genellikle genç ve dinamik bir özellik göstermektedir. 1950'lerde genel nüfus içerisinde % 38.32 olan (0-14) yaş grubunun oranı, 1970'lerde % 41.1'e ulaşmış bulunmaktadır. Oysa bu oran, sanayileşmiş Avrupa ülkelerinden Lüksemburg'da % 22,5 İtalya'da % 22.6, B.Almanya'da % 22.8 ve Belçika'da % 23.9 dolaylarındadır. Üretici nüfus veya aktif nüfus adı verilen (15-64) yaş grubunun genel nüfus içerisindeki oranı ise, nüfusun mutlak artışı karşısında 1950' den bu yana her ne kadar düşme göstermiş ise de, diğer gruplara göre nispi fazlalığını sürdürmektedir. Ancak, 1970 yılında Türkiye nüfusunda (15-64) yaş grubunun oranı % 54,5 iken, bu oran 1967 yılında, İtalya'da % 67, Lüksemburg'da % 65,8, B.Almanya'da % 65 ve Belçika'da ise % 63.3 dolaylarında bulunmaktadır (1).

Toplam nüfus içerisinde 65 yaşından yukarı olanların oranı ise yıllar itibariyle kısmî bir artış göstererek 1950'de % 3.33 den, 1970 yılında % 4.4'e yükselmiştir. Bununla birlikte, 60 yaşından yukarı yaşta olanlar genellikle yaşlı nüfus olarak kabul edildiğinde, Avrupa'da yaşlı nüfusun en az bulunduğu ülkenin 1965 yılında % 7 oranıyla Türkiye

(1) Kazgan, a.g.e., S.121.

olduğu dikkati çekmektedir. Zira bu oran 1961 yılında İngiltere'de % 21,6, Fransa'da % 17,5, Yugoslavya'da % 9,7 dir (1). Türkiye'de yaşlı nüfus oranının bu derece düşük olması ortalama ömür süresinin kısalığı ile açıklanabilmektedir.

Türkiye nüfusunda çocuk nüfusun devamlı artış göstermesi ve ülke nüfusunun % 41.1'ini çocuk nüfusun meydana getirmesi, (15-64) yaş grubunun oluşturduğu işgücünün yaş dilimini nispi olarak daraltmış bulunmaktadır. Ayrıca nüfusun böyle bir özellik göstermesi ülkede, "yerini alma oranları" nı da yükseltmekte, işgücünden teorik olarak ayrılması gereken 65 yaşını geçen kişilerin yerine, onların sayısının yaklaşık olarak 10-15 katına eşit gencin, işgücüne ilk defa katılması gibi dengesiz bir durumu ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böyle bir sonuca genellikle Türkiye'de ortalama ömür süresinin kısalığı önemli derecede etkili olmuştur. Yapılan araştırmalara göre, Türkiye'de kırsal yörelerde çalışma yaşını doldurup, işten çekilecek her 100 kişiye karşılık, çalışma yaşına girecek 129 kişi bulunmaktadır. Kentler büyüdükçe, çalışma yaşına girecek kişilerin miktarı da önemli ölçüde az olmakta, örneğin, İstanbul'da 41 kişi'ye kadar düşmektedir.

(0-14) ve (65 +) yaş gruplarının yani üretici olmayan nüfusun toplam nüfus içindeki payının nispi olarak artması, (15-64) yaş grubunun payının ise nispi olarak azalması, bu grubun yani iktisaden faal olan nüfusun bakmakla zorunlu olduğu kişilerin sayısını, bir başka deyişle, nüfusun bağımlılık oranını yükseltmektedir. Aşağıdaki tabloda, iktisaden faal olan her 1000 kişinin (kendisi dışında), geçindirmekle yükümlü olduğu kişi sayısını gösteren bağımlılık oranında, 1955'ten bu yana olan gelişmeler görülmektedir (2).

---

(1) Cillov, a.g.e., S.68

(2) Bağımlılık oranları 1967'de; Fransa'da binde 604, B.Almanya'da binde 552 ve İtalya'da binde 530 dolaylarında bulunmaktadır.

TABLO (17)
Türkiye'de
Bağımlılık Oranındaki Gelişmeler
(1955-1970)

<u>Yıllar</u>	<u>Bağımlılık Oranı (binde)</u>
1955	753
1960	814
1965	845
1970	836

Kaynak: D.P.T.

Tabloda da belirtildiği gibi, Türkiye'de 1955 yılında bağımlılık oranı binde 753 iken, 1970 yılında bu oran binde 836'ya yükselmiş, bir diğer deyişle, 1970 yılında Türkiye'de iktisaden faal olan her 1000 kişi, kendisi dışında 836 kişinin daha geçim yükünü üzerine almış bulunmaktadır. Yapılan hesaplamalara göre, 1990'larda bu oranın binde 700'e düşeceği umulmaktadır (1).

Türkiye nüfusunun yaş gruplarına göre dağılışında, kırsal ve kentsel yörelerdeki farklılık, bu yörelerdeki bağımlılık oranlarında da değişikliklerin doğmasına yol açmaktadır. Örneğin, (0-14) yaş grubundaki tüketici nüfus, köylerde % 44,8, kentlerde % 35,1 oranında iken, (15-64) yaş grubu köylerde % 51,2, kentlerde % 60,8 oranında bulunmaktadır. Yani kırsal yörelerde tüketici nüfus kentlere göre % 10 oranında, kentlerde de, aktif nüfusu oluşturan (15-64) yaş grubu köylere göre, %10 oranında bir fazlalık göstermektedir. (65 +) yaş grubunda olanların oranlarında ise, her iki yörede önemli bir farklılık mev-

---

(1) III. B.Y.K.P., S.106.

cut değildir (1). Köy ve kentlerde tüketici nüfus ve aktif nüfus oranlarında gözlenebilen bu farklılığın başlıca nedeni, köylerden kentlere olan göç olayı ile açıklanabilir. Zira göç eden nüfus, genellikle (15-64) yaş grubuna giren kişilerden oluşmakta ve köyden kente olan göç hareketi, (15-64) yaş grubunun, köy nüfusundaki oranını düşürürken, kentlerde bu yaş grubuna giren nüfusun oranının yükselmesine neden olmaktadır.

Tablo (17) de de görüldüğü gibi, Türkiye'de bağımlılık oranı genel olarak artmasına devam etmektedir. Ancak, (15-64) yaş grubuna giren kişilerin sayısının köylerde kentlere oranla nispi olarak az olması nedeniyle bağımlılık oranı kırsal yörelerde kentlere oranla daha yüksek bir seviyede bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda; 1955, 1960 ve 1965 yıllarında köy ve kentlerdeki bağımlılık oranları görülmektedir.

TABLO (18)

Türkiye'de Köy ve Kentlerde Bağımlılık Oranları

Yıllar	Bağımlılık Oranları	
	Kentlerde	Köylerde
1955	538.9	822.9
1960	599.9	900.5
1965	643.8	925.8

Kaynak: D.P.T.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, bağımlılık oranları köylerde, kentlere oranla daha yüksek bir seviyede bulunmaktadır. 1965 yılında kentlerde nüfusun bağımlılık oranı binde 643.8 iken bu oran, köylerde

---

(1) D.İ.E. Genel Nüfus Sayımları.

binde 925.8 olup, aralarında binde 282 gibi oldukça yüksek bir fark bulunmaktadır. Yani köyde iktisaden faal olan her 1000 kişi, kentde iktisaden faal olan her 1000 kişinin bakmak zorunluluğunda olduğu fertlerin sayısından 282 kişi daha fazlasının geçimini üzerine yüklenmiş bulunmaktadır. Aktif nüfusu oluşturan kişilerin köyden kente göçü devam ettikçe, bağımlılık oranlarındaki bu farklılığın da süre gelmesi doğal bir olaydır.

Ayrıca, iç göçlerin dışarıya bir uzantısı olarak da kabul edilebilen ve genellikle aktif yaş grubuna giren yüzbinlerce kişinin yurd dışına çıkması sonucunu doğuran dış ülkelere yönelik işgücü göçleri de; Türkiye'deki bağımlılık oranlarının yükselmesine başlıca neden olarak belirtilebilir. Bununla birlikte, Türkiye'de işgücünün dış ülkelere çalışmak üzere gitmesi, ülkedeki istihdam baskısını hafiflettiğinden ve ülkeye büyük ölçüde döviz girmesini sağladığından, işgücü ihracı yolu ile bağımlılık oranının yükselmesi, halkın refah seviyesinin daha da düştüğüne bir gösterge sayılmayacaktır (1).

İşgücü arzının (çalışanlar + işgücü fazlası), toplam nüfusa oranıyla ifade edilen işgücüne katılma oranı ise Türkiye'de 1965 yılında % 43.4'ten, 1970 yılında % 40.8'e düşmüş bulunmaktadır (2). Bu oranın 1972 yılında % 38 dolaylarında olduğu, 1990'larda ise % 39-40 dolaylarına ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Aşağıdaki şekil yardımıyla, sayım yıllarına göre, Türkiye'de bağımlılık ve işgücüne katılma oranları kolayca izlenebilmektedir.

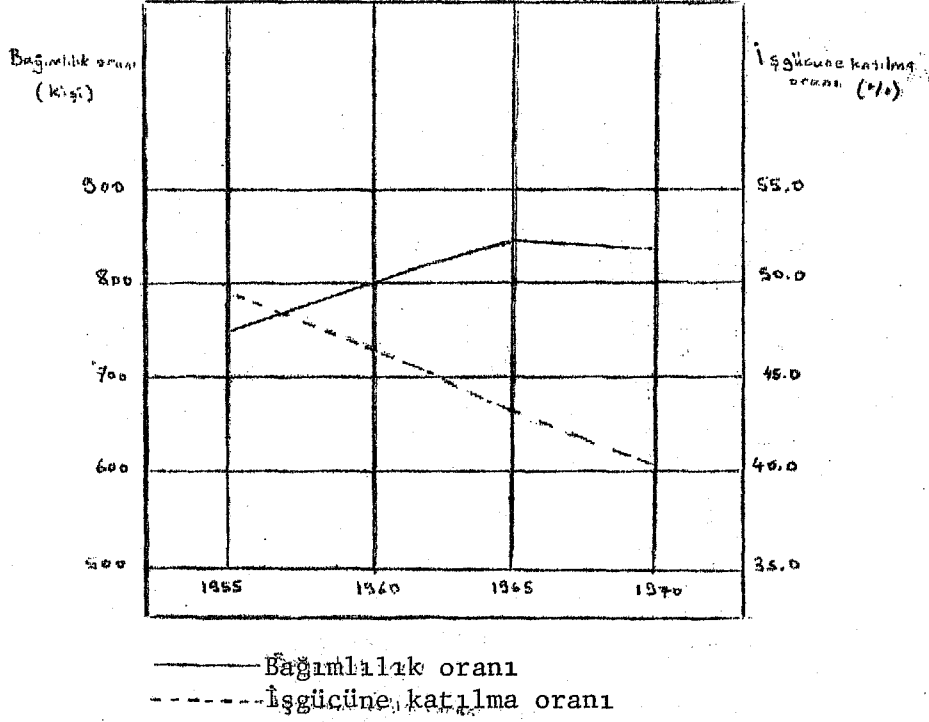
---

(1) Nevzat Yalçıntaş, Türkiye'nin Sosyal Bünyesi, (İstanbul, 1972), S.96.

(2) III. B.Y.K.P., S.76.

ŞEKİL (4)

Sayım Yıllarına Göre Bağımlılık ve
İşgücüne Katılma Oranları

Şekilde de görüldüğü gibi, işgücüne katılma oranı ile bağımlılık oranı arasında ters yönlü bir ilişki olup, Türkiye'de 1955'ten bu yana işgücüne katılma oranları düşerken, bağımlılık oranları yükselmesine devam etmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerin işgücüne katılma oranlarındaki yaklaşımlara; nüfusun yaş yapısındaki, çalışma produktivitesindeki ve kadının işgücüne katılma oranlarındaki farklılıklar neden olmaktadır (1).

(1) Bakınız, Bölüm I, s.2.

Türkiye'de özellikle sayım yıllarında ücretsiz aile yardımcılarına uygulanan işlemler; tamamına yakın bir kısmı tarım sektöründe çalışan kadın nüfusunun (1) işgücüne katılma oranlarını % 33'e kadar yükselterek, gelişmiş ülkelere ait kadın ortalamalarının yaklaşık olarak iki katına varan oranlarla karşılaştırılmasına neden olmuş ve böylelikle de ülkedeki işgücüne katılma oranları (kadın + erkek) suni olarak yükselmiştir (2).

4.- Türkiye Nüfusunun Cinsiyet Kıstasına Göre Dağılımı:

Bir ülke nüfusunun cinsiyet yönünden ayırımının bilinmesi o ülkenin işgücü arzı üzerinde bilgi sahibi olabilme imkânını verir. Nüfusun cinsiyet kıstasına göre ayırımı denildiğinde, kadın ve erkek nüfusun ayrı ayrı miktarları ve aralarındaki oranlar söz konusu olmaktadır.

Daha önce de belirtilmeye çalışıldığı gibi, hemen hemen bütün ülkelerin nüfuslarında kadın ve erkek sayısı arasında dikkati çeken bir denge mevcuttur. Türkiye'de küçük yaşlarda erkek lehine bozulan bu denge, zamanla kadın lehine değişmekte ve yaşlar ilerledikçe erkek nüfusun ortalama ömür süresinin kısalığı (1965-1970 döneminde 53.4) ve kadın nüfusun ortalama ömür süresinin nispi uzunluğu (1965-1970 döneminde 56.5) nedeni ile erkek sayısı azalmakta, dolayısıyla kadın ve erkek arasındaki denge tekrar sağlanabilmektedir (3).

---

(1) D.İ.E. 1965 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, Türkiye'de kadın işgücünün sektör dağılışı; % 94 tarım sektörü, % 4 sanayi sektörü, % 2 hizmetler sektörü biçimindedir. Erkek işgücünün ise, % 58'i tarım sektöründe, % 16'sı sanayi sektöründe, % 26'sı hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Ayrıca, toplam işgücünün yüzdesi olarak, kadın işgücünün % 50.5'i tarım sektöründe, % 6'sı sanayi sektöründe, % 10'u ise hizmetler sektöründe çalışmaktadırlar.

(2) Türkiye'nin İktisadî Gelişme Meseleleri, içinde; Nusret Ekin, a.g.e., S.524.

(3) Türkiye Tic. Odaları, Sanayi Odaları ve Tic.Bors.Birliği, İktisadî Rapor 1973, (Ankara, 1973), S.66.

Aşağıdaki tabloda, Türkiye Nüfusunun 1927'den bu yana cinsiyet yönünden ayırımı görülmektedir.

TABLO (19)

Türkiye Nüfusunun Cinsiyete Göre Ayırımı ve
100 Kadına İsabet Eden Erkek Sayısı

<u>Yıllar</u>	<u>Erkek Nüfus</u>	<u>%</u>	<u>Kadın Nüfus</u>	<u>%</u>	<u>100 kadına düşen erkek</u>
1927	6.563.879	48.1	7.084.391	51.9	93
1935	7.936.770	49.1	8.221.248	50.9	97
1940	8.898.912	49.9	8.922.038	50.1	100
1945	9.446.580	50.3	9.343.594	49.7	101
1950	10.527.085	50.3	10.420.103	49.7	101
1955	12.233.421	50.8	11.831.342	49.2	103
1960	14.163.888	51.0	13.590.932	49.0	104
1965	15.996.964	51.0	15.394.457	49.0	104
1970 (a)	18.063.001	50.6	17.603.548	49.4	106

Kaynak: İstatistik Yıllığı 1971, S.37.

a) % 1 örnekleme sonuçları

Tabloda da görüldüğü gibi, 1927 yılında kadın nüfus, erkek nüfusa göre daha fazla iken, durum, 1945 yılından itibaren değişiklik göstermiş ve kadın nüfusun sayısı erkek nüfusa oranla azalma kaydetmiştir. Şöyleki, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında erkek nüfusun büyük ölçüde kayba uğraması önceleri erkek nüfusun sayısını azaltmışsa da sonraları doğumlarda erkek çocuk oranının fazlalığı (yaklaşık olarak 100 kız doğuma karşılık, 108 erkekdöğümü) ve Türkiye'ye yönelik göçlerde erkek nüfusun kadına oranla daha çok olması, ülkedeki erkek nüfusun sayıca fazlalaşmasına neden olmuştur.

Aşağıdaki tabloda, 1960, 1965 ve 1970 yıllarında Türkiye nüfusunun yaş ve cinsiyet yönünden dağılışı görülmektedir. (Tablo: 20).

TABLO (20)

NÜFUSUN YAŞ GRUPLARINA VE CİNSİYETE GÖRE DAĞILIŞI (1960, 1965, 1970)

Yaşlar	1960			1965			1970 (*)		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
-1 - 4	4.255.861	2.180.155	2.075.706	4.617.070	2.355.040	2.262.030	5.101.862	2.584.899	2.516.963
5 - 9	3.997.238	2.072.538	1.924.700	4.664.002	2.414.482	2.249.520	5.195.977	2.666.016	2.529.961
10 - 14	3.173.907	1.687.678	1.486.229	3.867.552	2.057.427	1.810.125	4.590.954	2.414.885	2.176.069
15 - 19	2.305.020	1.247.397	1.057.623	2.910.055	1.545.911	1.364.144	3.700.859	1.893.407	1.807.452
20 - 24	2.302.022	1.175.912	1.126.110	2.344.136	1.210.980	1.133.156	2.895.376	1.532.288	1.363.088
25 - 29	2.330.634	1.155.197	1.175.437	2.216.065	1.054.909	1.161.156	2.279.552	1.114.435	1.165.117
30 - 34	2.010.494	1.026.237	984.257	2.273.021	1.138.450	1.134.571	2.119.088	988.024	1.131.064
35 - 39	1.440.913	748.216	692.697	1.932.159	997.446	934.713	2.232.041	1.131.579	1.100.462
40 - 44	1.052.523	504.947	547.576	1.381.439	704.595	676.864	1.796.983	904.689	892.294
45 - 49	1.108.455	609.233	499.222	875.080	445.457	429.623	1.219.083	637.290	581.793
50 - 54	1.127.664	547.373	580.291	1.203.040	612.093	590.947	975.418	465.754	509.664
55 - 59	792.729	423.895	368.834	864.630	449.480	415.150	961.935	513.288	448.647
60 - 64	828.857	368.205	460.652	954.205	452.705	501.500	1.015.806	483.070	532.736
65 +	978.732	388.087	590.645	1.242.525	530.004	712.521	1.543.248	715.417	827.831

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı 1969 ve 1971

(*) 1970 nüfus sayımı %1 örnekleme sonuçları

Tablo 20'den de izlenebileceği gibi, 1968 yılından bu yana büyük önem kazanan Türkiye'den yabancı ülkelere yapılan işgücü göçleri; özellikle 25-35 yaş dolaylarındaki erkek nüfusun sayısını bu dönemde azaltıcı yönde etkilemiş ve böylelikle ülke nüfusunun yaş ve cinsiyet bileşimini bir ölçüde de olsa değiştirmiş bulunmaktadır (1). Örneğin, 1968 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla yurt dışına gönderilen 43.204 işçinin, 31.863'ü erkek, 11.341'i kadın, 1969 yılında gönderilen 103.975 işçiden 83.210'u erkek, 20.765'i kadın, 1970 yılında gönderilen 129.575 işçiden 108.799'u erkek, 20.776'sı kadın ve 1971 yılında gönderilen 88.442 işçinin, 74.242'si erkek ve 14.200'ü kadındır (2).

Yurt dışına yönelik işgücü göçlerinin, Türkiye'de nüfusun yaş bileşimi üzerinde yapmış olduğu etkiyi aşağıdaki tablolar yardımı ile, bir kez daha izleyebilmek mümkündür.

TABLO (21)

Türkiye'de Aktif Nüfusu Oluşturan
(15-64) Yaş Grubunun Cinsiyet Kistasına Göre Dağılımı
(1960,1965,1970)

(1000 kişi)

<u>Yıllar</u>	<u>Toplam</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>
1960	15.299	7.806	7.493
1965	16.954	8.602	8.352
1970	19.197	9.664	9.533

Kaynak: 1970 ve 1971 Türkiye İst. Yıllıklarından faydalanılarak düzenlenmiştir.

(1) II.B.Y.K.P., S.141.

(2) İ.B.K. İstatistikleri.

TABLO (22)
Üç Ana Yaş Grubunun Yüzde Dağılımı
(1955, 1960, 1965, 1970)

Yaş Grupları		1955	1960	1965	1970 (a)
0 - 14	Erkek	40.5	42.0	42.8	41.1
	Kadın	38.3	40.4	41.1	41.2
	Toplam	39.4	41.3	42.0	41.1
15 - 64	Erkek	56.8	55.2	54.0	54.8
	Kadın	57.4	55.2	54.2	54.1
	Toplam	57.2	55.2	54.1	54.5
65 +	Erkek	2.6	2.7	3.2	4.1
	Kadın	4.3	4.4	4.7	4.7
	Toplam	3.4	3.5	3.9	4.4

Kaynak : D.P.T.

a) 1970 nüfus sayımı % 1 örnekleme sonuçları

Dış ülkelere yönelik işgücü göçlerinden başka ayrıca, Türkiye'deki iç göç ve kentleşme hareketleri de kentsel ve kırsal yörelerdeki nüfusun cinsiyet yönünden dağılımında farklılıkların belirmesine neden olmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, kent ve köy nüfusunun cinsiyete göre dağılışı görülmektedir.

TABLO (23)
Kent ve Köy Nüfusunun Cinsiyete Göre Dağılışı (%)

Yıllar	Kent			Köy		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1955	54.77	45.23	100.0	49.69	50.31	100.0
1960	54.45	45.55	100.0	49.81	50.19	100.0
1965	53.87	46.13	100.0	49.72	50.28	100.0

Kaynak: D.İ.E. Nüfus Sayımları İstatistikleri.

Tabloda da görüldüğü gibi, her üç sayım döneminde de köylerde kadın nüfus fazlalık gösterirken, kentlerde erkek nüfusun fazlalığı dikkati çekmektedir. Zira, köyden kente olan göç hareketine genellikle erkek nüfus konu olmakta ve ancak erkek şehire yerleşme kararını verdikten sonra ailesini yanına aldırılmaktadır. Kentlerde devamlı yerleşme kararı almayanlar ise geçici (devrevî) olarak çalışmakta ve gurbetçi, olmaktadırlar.

5.- Türkiye'de Eğitim ve İnsangücü:

a) E ğ i t i m:

Bir ülkedeki işgücünün mutlak sayısı kadar, eğitim seviyesi de işgücü arzının niteliğinin belirlenmesinde büyük önem taşır. Özellikle sanayi ve bazı hizmet kollarının ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün temininde, eğitimin önemi açıktır.

Bir ülkenin sosyal ve ekonomik düzeyi ile, o ülkenin eğitim düzeyi arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur. Bu nedenle, eğitim ile ekonomik ve sosyal yapı arasında bağlantı kurabilmek ve ekonomik kalkınmanın zorunlu kıldığı nitelikli işgücü arzını teminde, eğitim hedefini saptayabilmek için, nüfusun eğitim seviyesinin bilinmesi gerekmektedir.

Türkiye'deki eğitim faaliyetleri; "örgün eğitim" (okul içi eğitim) "yaygın eğitim" (okul dışı eğitim) olmak üzere başlıca iki sınıfta incelenebilir.

aa) Örgün Eğitim:

Türkiye'de belli bir çağdaki nüfusa nitelik kazandırmak veya onları bir üst öğretim kurumuna hazırlamak için verilen örgün eğitim, dört kademedен oluşmaktadır. Bunlar; Temel eğitim, I. devre orta öğretim, II. devre Orta öğretim ve Yüksek Öğretimdir.

Temel eğitim, okul öncesi eğitim (ana okulları) ve ilk öğretimi kapsamı içine almaktadır.

1965-1970 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de ilk eğitim çağında bulunan nüfus 5.992 bin kişidir. II. plânın, plân dönemi sonunda öngördüğü ilk okullarda yüzde yüzlük bir okullaşma oranı (1), 1970-1971 ders yılında ancak % 84'e ulaşılarak plan hedeflerinin altında kalmış,, toplam öğrenci sayısı ise 4.992 bin olmuştur (2).

Türkiye'de Orta öğretim, I. devre orta öğretim ve II. devre orta öğretimden oluşmakta, II. devre orta öğretim ise, genel meslekî ve teknik orta dereceli okulları kapsamaktadır.

Aşağıdaki tabloda, 1960-1970 döneminde Türkiye'de, orta ve yüksek eğitimdeki gelişmeler görülmektedir (Tablo 24).

Tabloda da görüldüğü gibi, plânlı dönemde genel olarak okul, öğrenci ve öğretmen durumunda sayısal yönden önemli artışlar sağlanmakla birlikte, eğitim sisteminde plânlı döneme girişten bu yana, ekonomik ve sosyal yapıya ve plan hedeflerine uygun bir gelişme olmamıştır. Özellikle, genel eğitimden, işgücüne nitelik kazandırmak yönünden önemli büyük olan meslekî ve teknik eğitime yönelmede başarı sağlanmamış, eğitime duyulan sosyal talep baskısı, ekonominin talep etmediği eğitim alanlarında, gereksiz kapasite artışlarına yol açmıştır (3).

Türkiye'de yüksek öğretim; üniversite, akademi ve yüksek okullardan oluşmaktadır. Orta öğretimde yapılması gerekli düzenlemelerin

---

(1) Okullaşma Oranı: $\frac{\text{Öğrenci Sayısı}}{\text{Çağ Nüfusu}}$

(2) III. B.Y.K.P., S.730.

(3) III. B.Y.K.P., S.85.

TABLO (24)

Orta ve Yüksek Öğretimde Gelişmeler (1960-1970)

(Bin kişi)

Yaş grupları	1960 - 1961			1965 - 1966			1970 - 1971		
	Çağ nüfusu (1)	Öğrenci sayısı (2)	Yüzde (3)	Çağ nüfusu (4)	Öğrenci sayısı (5)	Yüzde (6)	Çağ nüfusu (7)	Öğrenci sayısı (8)	Yüzde (9)
I. DEVRE (13-15)									
Orta Öğretim	1 666,7	341,5	20,5	2 162,0	512,3	23,7	2 555,6	899,0	35,2
II. DEVRE (16-18)									
Orta Öğretim	1 432,5	128,4	9,0	1 790,9	208,6	11,6	2 338,0	413,0	17,7
GENEL		75,3	5,3		114,5	6,4		258,0	11,0
MESLEKİ		37,5	2,6		69,0	3,8		105,0	4,6
TEKNİK		15,5	1,1		25,0	1,4		50,0	2,1
YÜKSEK ÖĞRETİM (18-22)	1 931,5	63,0	3,3	2 009,1	97,6	4,9	2 499,6	172,0	6,8

Kaynak: D.P.T.

gerçekleşememesi nedeniyle, yüksek öğrenim için aşırı ve karşılanamıyacak bir talep ortaya çıkmış bulunmaktadır.

II. Plan döneminde toplam özel yüksek okulların sayısı 44'e ulaşmış, 1972-1973 ders yılında yüksek öğrenimde okullaşma oranının % 7'ye varmasına ise devletleştirilen bu özel yüksek okullardaki öğrenci sayısı ile erişilmiştir (1).

Aşağıdaki tabloda, 1962-1969 döneminde kamu yüksek öğretiminde, öğrencilerin eğitim alanlarına göre dağılımları görülmektedir.

TABLO (25)
KAMU YÜKSEK ÖĞRETİMİNDE ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM
ALANLARINA GÖRE DAĞILIMI
(1962-1969)

(yüzde)

Yıllar	Fen ve mühendislik	Tarım	Sağlık	Sosyal ilimler	Toplam
1962-1963	21,9	4,9	8,0	65,2	100,0
1966-1967	22,6	4,1	9,7	63,6	100,0
1969-1970	25,3	3,5	10,1	61,1	100,0

Kaynak: D.P.T.

Tabloda da görüldüğü gibi, kamu yüksek öğretiminde, fen ve mühendislik alanlarındaki 1962-1963 ders yılındaki toplam öğrenci sayısı % 21,9'dan, 1969-1970 ders yılında % 25,3'e ulaşmış, sosyal ilimler alanındaki öğrenci sayısı ise aynı dönemlerde sırasıyla % 65,2'den, % 61,1'e inmiştir. Nevarki eğitimin fen ve teknik alanında kaydedilen bu gelişme, ülkenin yüksek seviyeli insan gücüne olan ihtiyacının karşılanması için yeterli bir seviyeye ulaşmamış ve plan hedeflerine uygun

(1) İktisadî Rapor 1973, S.116.

bir gelişme göstermemiştir.

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1977 yılı sonunda yüksek öğretimdeki okullaşma oranının % 9'a ulaşmasını öngörmüş bulunmaktadır (1).

Kısaca denilebilirki; Türkiye'de planlı dönemde örgün eğitimin her kademesindeki okullaşma oranlarında her ne kadar sayısal gelişmeler kaydedilmiş ise de, endüstrileşmiş toplumların okullaşma oranlarının seviyesine henüz yaklaşılammıştır. Son on yıl içerisinde; öğretmen noksanlığı ve öğretmenlerin bölgeler arası dengesiz dağılımları ve eğitim araç ve gereçlerinin yetersizliği giderilememiş, eğitimin kalitesi düzeltilememiş, uygulamaya dönük öğretim programlarının tatbiki gerçekleştirilememiş, başarılı fakat dar gelirli öğrencilere yeterli eğitim olanakları sağlanamamıştır. Ayrıca, tüm temel eğitim-özellikle kırsal yörelerdeki eğitim- istenilen düzeye çıkarılamamış, genel orta öğretimin, meslekî ve teknik orta öğretime yöneltilmesi tam olarak sağlanamamış, yüksek öğretimde ise ekonomik ve sosyal talep arasındaki dengesizlik nedeniyle, belirli mesleklerde insangücü fazlası ile karşılaşılırken, sağlık ve teknik alanlarda insangücü açıkları ortaya çıkmış, dolayısı ile yüksek öğretim kurumları, plan hedeflerine ve ülkenin insangücü ihtiyaçlarına uymayan bir biçimde gelişme göstermiştir.

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995 yılında örgün eğitimde; 8 yıla çıkarılan temel eğitimin ilk kademesinde çağ nüfusunun tamamına, ikinci kademesinde % 75'ine eğitim imkânının sağlanacağını, orta öğretimde okullaşma oranının % 45'e varacağını ve bu eğitim kademesindeki öğrencilerin % 35'inin genel liselere, % 65'inin meslekî ve teknik liselere devam edebileceğini, yüksek öğretimde ise okullaşma oranının % 15'e ulaşacağını, uzun dönemde erişilecek hedefler olarak öngörmüş bulunmaktadır (2). III. Planın öngördüğü bu uzun dönem hedefleri ger-

---

(1) III. B.Y.K.P. S.770.

(2) III. B.Y.K.P. S.150.

çekleştigi takdirde, ileriki yıllarda ülkedeki nitelikli insangücü açıklarının kapanabileceği umulmaktadır.

bb) Yaygın Eğitim:

"Yaygın eğitim, örgün eğitim sistemini tamamlamış veya herhangi bir kademesinden çıkmış veya bu sisteme hiç girmemiş fertlerin temel eğitim ve meslekî bilgi ve beceri kazanmalarını veya yeteneklerini geliştirmelerini sağlamak üzere verilen kısa süreli eğitimi kapsamı içine almaktadır (1)".Yaygın eğitim; genel yaygın eğitim ve meslekî teknik yaygın eğitim olmak üzere başlıca iki ana gruptan oluşmaktadır.

1) Genel Yaygın Eğitim :

Türkiye'de I. Plan döneminde genel yaygın eğitim, bir sistem içerisinde ele alınmamıştır. II. Plan döneminde ise yaygın eğitim içinde en fazla ağırlık kazanan konu, okuma-yazma eğitimi olmuş, fakat bununla birlikte bu konuda da önemli bir gelişme sağlanamamış ve yapılan çalışmalar sonunda ancak 317 bin kişiye okuma-yazma öğretimi verilerek, öngörülen plan hedeflerine ulaşılammıştır (2).

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'de, 1927 yılından bu yana okur-yazar oranındaki gelişmeler görülmektedir (Tablo 26)

Tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye'de okur-yazar oranı 1927'den bu yana önemli ölçüde artışlar göstermekle birlikte, halen çok düşük bir seviyede bulunmaktadır. 1970 yılında ülkede ancak % 55,5'e ulaşan

---

(1) III.B.Y.K.P., S.775.

(2) III.B.Y.K.P., S.773.

TABLO (26)
OKUMA-YAZMA ORANINDAKİ GELİŞMELER
(1927 - 1970)

Yıllar	(Yüzde)		
	Okuma-yazma bilenler	Erkek	Kadın
1927	11,0	-	-
1930	19,2	-	-
1940	22,4	-	-
1950	33,6	-	-
1960	39,5	53,6	24,8
1965	48,7	64,0	32,8
1970	55,5	69,5	40,9

Kaynak: D.İ.E.

okur-yazar oranı, gelişmiş ülkelerin % 100'e erişen oranlarıyla karşılaştırıldığında, kısa sürede eğitim alanında sağlanan gelişmeye rağmen, ülkenin eğitim alanındaki geri kalmışlığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır (1).

2) Meslekî Teknik Yaygın Eğitim:

Meslekî teknik yaygın eğitim; işgücünün eğitimi, hizmet içi eğitim, iş başında eğitim, sanayi öncesi eğitim ve sanayi içi eğitim gibi konuları kapsamı içine almaktadır (2).

Planlı dönemde hizmet içi eğitim, sistemli bir biçimde yaygın eğitim içinde ele alınmamıştır. I. Plan döneminde, hizmet içi eğitim, yalnız sanayi içi eğitim olarak ele alınmış, II. plan döneminde ise, sanayi ile beraber hizmetler sektörü ve sevk ve idareciler için gerekli olan eğitimi içine alacak bir biçim kazanmıştır. Bununla beraber, hizmet içi eğitimin nitelik ve nicelik yönünden gelişimi, kapsadığı alana oranla çok düşük bir artış göstermektedir (3).

(1) Bakınız: Diğer Ülkelerdeki Okur-Yazar Oranları, I. Bölüm, S.14.

(2) İktisadî Rapor, 1973, S.117.

(3) III.B.Y.K.P.,S.773.

Türkiye'de sanayi içi eğitim de gerekli ağırlığı kazanamamış ve insangücü ihtiyaçlarının karşılanmasında oldukça yetersiz bir gelişim göstermiştir.

Türkiye'de işgücünün eğitimi alanında; Millî Eğitim, Çalışma ve Sanayi Bakanlıkları arasında gerekli koordinasyon sağlanamamakta ve bunlarca yürütülen çalışmaların dağınıklığı devam etmektedir. Bu nedenle de piyasanın taleplerine uygun biçimde eğitilen işgücünün miktarı, son derece az olmaktadır. Uzun dönemde, teknik insangücü açıklarının ancak çok az bir kısmının örgün teknik öğretimle kapatılabileceği dikkate alınacak olursa, öğretim maliyetleri daha düşük ve verim alma süresi daha kısa olan teknik ve meslekî yaygın eğitime ağırlık verilmesinin önemi bir kez daha belirlemektedir.

II. Plan döneminde pratik sanat okullarının faaliyete geçmesi, bu alanda sağlanan bir gelişme olmuş, 1971-1972 ders yılında 37 pratik sanat okulunda, 3319 öğrenci eğitim görmüştür (1).

Millî Eğitim Bakanlığı'nca 1972 yılında yürütülen yaygın eğitim faaliyetleri sonunda, 529 meslek kursu açılmış ve bu kursları; 2680 hizmetler ve turizm, 2295 sanayi ve 4120 küçük sanayi dallarında olmak üzere toplam 9.095 kişi bitirmiştir. Ayrıca, yine Millî Eğitim Bakanlığı'nca, her yıl sanat enstitüleri ve ticaret liseleri bünyesinde de kurslar açılmaktadır (2).

3457 sayılı kanun gereğince, Çalışma Bakanlığı İş ve İşçi Bulma Kurumunca da, 1972 yılında 100'den fazla işçi çalıştıran yerlerde toplam 292 adet; çırak, kalfa ve usta kursları açılmış ve 4400 kişi bu kurslardan mezun olmuştur (3).

---

(1) İktisadî Rapor 1973, S.118.

(2) İktisadî Rapor 1973, S.118.

(3) İktisadî Rapor 1973, S.120.

Bunlardan başka 1970 yılında; Çalışma Bakanlığının işbaşında eğitim faaliyetleri sonucunda; 2274 işçi, Sanayi Bakanlığının çeşitli iş başı eğitim faaliyetleri sonucunda ise 28.257 işçi iş başında eğitim görmüşlerdir (1).

İşgücünün eğitimi alanında, sayılan bu kurslardan başka, yine Millî Eğitim, Çalışma ve Sanayi Bakanlıklarınca çeşitli eğitim çalışmaları, Tarım, Köyişleri ve Sağlık Bakanlıklarınca nitelik ve nicelik yönleriyle birbirini tamamlamayan ve mevcut gereklere cevap veremeyen yaygın eğitim çalışmaları yapılmaktadır (2).

II. Plan döneminde İş ve İşçi Bulma Kurumu; toplam olarak 183 kişiyi Belçika, İngiltere ve B.Almanya'ya frezeci ve madenci olarak yetiştirilmek üzere yollamış, ayrıca B.Almanya'ya gidecek işçiler için lisan ve meslek kursları açmıştır (3).

Aşağıdaki tabloda, 1960-1970 döneminde Türkiye'de, işgücünün eğitim yapısı görülmektedir (Tablo 27).

Tabloda da görüldüğü gibi, işgücünün eğitim yapısı, on yıllık dönemde nitelik ve nicelik yönünden bir gelişme göstermiş, ancak bu gelişme özellikle işgücü içinde okur-yazar olanlarla ilk okulu bitirenlerin oranlarının artması biçiminde olmuştur.

Örneğin, 1960 yılında işgücünün % 0,8'i üniversite ve yüksek okul mezunu iken, 1970'de bu oran % 1,7'ye yükselmiş, meslek okullarını bitirenlerin oranı ise % 1'den, % 2,3'e çıkmıştır. Lise'yi bitirenlerin oranı 1960'da % 0,8 iken, 1970'de % 1,6 olmuş, orta okul mezunlarının oranı ise % 2,1'den, % 3,2'ye yükselmiştir. İşgücü içerisinde ilk okul

---

(1) III.B.Y.K.P., S.774.

(2) III.B.Y.K.P., S.775.

(3) Türkiye Tic. Odaları, Sanayi Odaları ve Tic.Bors.Birliği, İktisadi Rapor 1972, (Ankara, 1972), S.76.

TABLO (27)

İşgücünün Eğitim Yapısı (15-64) (1960, 1965, 1970)

Mezun olunan eğitim kademesi	1 9 6 0		1 9 6 5		1 9 7 0	
	Sayı (Bin)	Yüzde	Sayı (Bin)	Yüzde	Sayı (Bin)	Yüzde
Üniversite ve yük- sek okul	99,4	0,8	146,5	1,1	230,9	1,7
Meslek okulu	127,6	1,0	193,2	1,5	315,1	2,3
Lise	100,7	0,8	135,4	1,0	216,4	1,6
Ortaokul	255,9	2,1	297,5	2,3	435,5	3,2
İlkokul	2 829,8	23,0	3 724,6	28,6	4 933,7	36,1
Okur yazar olup da bir okuldan mezun olmayan ve derece- si tayin edileme- yen			1 684,5	12,9	1 372,2	10,0
Okuma yazma bilmeyen	8 872,9 (a)	72,3	6 824,9	52,6	6 170,1	45,1
T O P L A M	12 286,3	100,0	13 006,6	100,0	13 674,4	100,0

KAYNAK: D.İ.E.

a) 1960 yılı için bu ayırımı yapmak mümkün olamamaktadır.

mezunu olanlar ise önemli bir artış göstererek 1960 yılında % 23'den, 1970 yılında % 36,1'e yükselmiştir. Okur-yazar olmayanların sayısında ise büyük düşmeler dikkati çekmektedir. 1960 yılında % 72,3 olan okuma yazma bilmeyenlerin oranı, gittikçe düşerek 1970 yılında % 45,1'i bulmuştur. Kısaca, Türkiye'de işgücünün eğitim yapısı, son 10 yıllık dönemde her ne kadar olumlu sayısal gelişmeler göstermiş ise de, işgücü içerisinde nitelikli eleman sayısını belirlemesi yönünden, üniversite, yüksek okul, meslek okulu, lise ve orta okul mezunu elemanların sayısı önemli sayılabilecek bir gelişmeye konu olmamıştır. Bu oluşun başlıca nedeni ise, yaygın ve örgün eğitim sisteminin, ülke ekonomisinin insangücü ihtiyaçları karşısında, esnek bir yapıya kavuşturulamamış olmasıdır (1).

Görüldüğü gibi Türkiye'de, işgücü arzının niteliğinin yüksek seviyede oluşmasını sağlayacak olan tedbirler ters oluşumlar içerisinde ve ülkedeki işgücü arzının niteliği, ekonomik kalkınma için gerek duyulan bir seviyede bulunmamaktadır.

III. Plan döneminde; II. plan döneminde başlanmış olan pratik sanat okullarına ağırlık verilmesi, pratik tarım ve pratik sağlık, pratik otelcilik ve turizm ve pratik kız sanat okullarının açılması, nitelikli eleman yetiştirilmesi için özel sektörle işbirliği yapılması, ayrıca genel yaygın eğitim programlarında görülen dağınık uygulamaya son vermek ve bu faaliyetlerin tek elden yürütülmesini sağlamak amacıyla "Meslekî Teknik Yaygın Eğitim Kurumu" nun kurulması öngörülmüş bulunmaktadır (2).

b) İ n s a n g ü c ü :

Türkiye'de planlı dönemde, ekonominin gerektirdiği sayıda ve nitelikteki insangücü (işgücü içerisinde mal ve hizmet üretimine dönük bilgi ve beceri kazanmış grup) nün yetiştirilmesi için plan hedeflerine dengeli bir biçimde ulaşıl-

(1) III.B.Y.K.P., S.696.

(2) III.B.Y.K.P., S.778-780.

mamıştır. Bazı sektörlerde insangücü darlığı duyulurken, bazılarında ise gereksiz miktarlarda insangücü yığılmaları ile karşılaşmış, diğer taraftan insangücünün ülke yüzeyine dağılımında ortaya çıkan den-
gesizliklere de tam anlamıyla bir çözüm yolu getirilememiştir. Ayrıca, Türkiye'de yüksek nitelikli insangücü sayısının çoğalmasında, ekonomi-
nin talebi dikkate alınmamış, yetiştirilen insangücü yeni teknolojiyi uygulayacak nitelikten uzak, genellikle teorik düzeyde kalmıştır. Orta nitelikteki insangücünün yetiştirilmesinde ise örgün eğitim kurumları önem kazanmış, yaygın eğitim yoluyla bazı niteliklerdeki işgücünün yetiştirilmesi için fazla çaba harcanmamıştır (1).

Böylelikle Türkiye'de niteliksiz işgücü arzında büyük ölçüde yığılmalar görülürken, bazı alanlardaki nitelikli insangücüne çeşitli sektörlerden olan talep hızla artmaya devam etmiştir. İnsangücü, genellikle teknik insangücü, sağlık alanındaki insangücü, öğretmenler ve sevk ve idarecilerden oluşmaktadır. Ancak, sanayileşmeyi gerçekleştirmede Türkiye'nin büyük ölçüde ihtiyaç duyduğu insan gücü, teknik insangücü arzı olduğundan bu çalışmada diğer alanlardaki insangücü arzına değinilmemiştir.

Türkiye'de 1960-1970 döneminde mühendis, teknisyen, tarımla ilgili elemanlar ve yetişkin işçiler (sanatkârlar) sayısında yani teknik insangücünün sayısal gelişiminde, önemli artışlar olmuştur.

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'de teknik insangücünün sayısal gelişimi görülmektedir.

---

(1) III.B.Y.K.P., S.693.

TABLO (28)
Teknik İnsangücünün Sayısal Gelişimi (*)
(1960, 1965, 1970)

<u>Meslek Grupları</u>	<u>1960</u>	<u>1965</u>	<u>1970</u>
Mühendisler	15.461	17.692	31.401
Teknisyenler	27.056	37.417	54.753
Tarımla İlgili Elemanlar	5.555	8.957	17.923
Yetişkin İşçiler (Sanatkârlar)	998.902	1.235.391	1.831.110

Kaynak: D.İ.E.

(*) 1970 nüfus sayımı % 1 örnekleme sonuçları.

Tablodan da anlaşılacağı gibi; 1960-1970 döneminde, mühendis sayısında % 102,6, teknisyen sayısında % 219,6 ve yetişkin işçi sayısında ise % 83,4 oranında bir artış dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de çalışan nüfus içerisinde meslekî ve teknik insangücü oranı, diğer ülkelere oranla çok düşük bir seviyede bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda, bu durumu izleyebilmek mümkündür (Tablo 29).

Tabloda da görüldüğü gibi, meslekî ve teknik insangücünün aktif nüfusa oranı Yugoslavya'da % 28,9, İsveç'te % 11,5, Fransa'da % 9,9, Almanya'da % 7,7'ye ulaşırken, bu oran 1965 yılında Türkiye'de ancak % 2,1 dolaylarında bulunmaktadır.

Yüksek nitelikli teknik insangücünde, plânlı dönemde sağlanan sayısal gelişmeler sonucunda, 1972 yılında bazı dallarda ekonominin insangücü ihtiyaçları aşılmıştır. Bu dallar, mimarlık, inşaat, kimya, tarım, orman mühendisliği ve veterinerliktir. Diğer mühendislik dallarında ise, ekonominin talebinin altında kalınmıştır. Mimar, inşaat ve kimya mühendisliği dallarında görülen fazlalığa başlıca neden olarak, II. plan döneminin son yıllarında bu dallarda eğitim yapan özel yüksek

TABLO (29)

ÇALIŞAN NÜFUS İÇERİSİNDE MESLEKİ ve
TEKNİK İNSANGÜCÜ ORANI (*)

Ü l k e l e r	Faal nüfus (Bin kişi)	Mesleki ve tek- nik insangücü (Bin kişi)	Mesleki ve teknik insan- gücünün faal nüfusa oranı (Yüzde)
	(1)	(2)	(3)
Belçika	3.375	281	8.3
Kanada	6.472	627	9.7
Danimarka	2.094	158	7.5
Fransa	18.955	1.882	9.9
Almanya	26.527	2.037	7.7
İngiltere	23.100	1.994	8.6
Yunanistan	3.663	156	4.2
Japonya	43.690	2.137	4.9
Hollanda	4.168	380	9.1
Norveç	1.406	113	8.0
Portekiz	3.316	92	2.8
İsveç	3.244	374	11.5
Yugoslavya	1.256	362	28.9
TÜRKİYE (1960)	11.999	205	1.7
TÜRKİYE (1965)	13.590	289	2.1

Kaynak: D.P.T. ve OECD, 1969 istatistikleri.

(*) Türkiye dışındaki ülkelere ait veriler 1960 - 1962 yıllarını kapsamaktadır. Mesleki, Teknik v.b. çalışanlar deyimi, OECD yayınlarında kullanılan "professional Technical and Related Workers" deyimi ile eş anlamda kullanılmıştır.

okulların çok sayıda mezun vermeleri gösterilebilir. Buna karşılık ülkede orta nitelikli teknik insangücü kaynaklarının arttırılmasına gereken önem verilmemiş, teknisyen ve yetişkin işçi sayıları ekonominin ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır. Böylece, Türkiye'de yetişkin işçiler ve teknisyenlerle, yüksek nitelikli insangücü arasında denge kurulmasında, başarı sağlanamamıştır.

Mühendis başına düşen yetişkin işçi ve teknisyen sayısı da planlı dönemde gittikçe azalan bir görünümde dir. Bu oluş, aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO (30)

Mühendis Başına Düşen Teknisyen Sayıları

	1960	1965	1970
İnşaat Teknisyeni/Mimar, İnşaat Mühendisi	1,5	1,0	0,7
Makine Teknisyeni/Makine Mühendisi	2,3	1,6	1,9
Elektrik Teknisyeni/Elektrik Mühendisi	3,5	3,5	2,5
Maden Teknisyeni/Maden Mühendisi	0,3	0,4	0,5
Kimya Tek. Laborant/Kimya Mühendisi	5,3	5,8	4,7
Orman ve Tarım Teknisyeni/Orman ve Tarım Müh.	0,6	0,5	0,5

Kaynak: D.P.T.

Tabloda da görüldüğü gibi, mühendis başına düşen teknisyen ve yetişkin işçi sayısının az oluşu, bir taraftan mühendisleri daha düşük nitelikteki işleri yapmaya zorlamakta, diğer taraftan ise insangücünün yerinde kullanılmaması, ülkede hedef alınan üretim artışlarını olumsuz yönde etkilemektedir (1).

Kısaca, Türkiye'de planlı dönemde, diğer alanlardaki insangücünde olduğu gibi, teknik insangücünde de önemli ölçüde sayısal geliş-

---

(1) III. B.Y.K.P., S.697.

meler kaydedilmiştir. Ancak bu gelişmeler, bazı dallarda teknik insan-gücü fazlalığı ile karşılaşılmasına yol açarken, devamlı sanayileşme çabası ve modern hizmet sektörlerinin gelişmesi sonucu, ekonominin bazı dallarında nitelikli insangücüne olan ihtiyaç artmış ve bu ihtiyacın tamamı karşılanamaz duruma gelmiştir.

Aşağıdaki tabloda, II. Beş Yıllık Planın son yılında ve III. Beş Yıllık Plan döneminde Türkiye'de teknik insangücü ihtiyacı, arzı ve açıkları görülmektedir (Tablo 31)

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, 1972 yılı sonunda teknik insangücünde mühendis açığı; örneğin, mimar, inşaat mühendisi ve kimya mühendisi dallarında kapatılmış, buna karşılık en çok elektrik mühendisliği ve sonra da, makina mühendisliği dallarında arz, ihtiyacın altında kalmıştır. Ayrıca teknisyen (inşaat ve elektrik teknisyeni) ve özellikle yetişkin işçi ve sanatkârlarda arz ihtiyaca kesin bir biçimde cevap veremeyecek bir seviyede bulunmaktadır.

III. Beş Yıllık Plan dönemi için yıllık insangücü ek ihtiyacı, arzı ve açıklarında; 1973 yılında mühendislik dalında açığın yıllık marjinal bir yaklaşımla 230'dan 1977 yılında 2235'e çıkacağı hesaplanmıştır. Yine aynı yıllarda yıllık ek insangücü açıkları, teknisyenlerde 4010'dan, 6354'e, yetişkin işçilerde 70.430'dan, 97.690'a yükseleceği, tarımla ilgili elemanlarda ise, 1973 yılında 625 kişilik bir insangücü fazlalığının olacağı ve bu fazlalığın 1977 yılı sonunda 150'ye düşeceği hesaplanmış bulunmaktadır (1).

- Beyin Göçü:

Yetersiz ve dengesiz çalıştırma, ücret, sosyal statü, bilim ve teknoloji politika uygulamalarının olumsuz etkileri genellikle gelişen ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye'de de "beyin göçü" denilen yüksek nitelikli insangücünün, ülke dışında istihdama yönelmesine yol açmaktadır. Böylelikle beyin göçü, ekonomik kalkınma için gerekli

---

(1) İktisadi Rapor 1973, S.125.

TEKNİK İNSANGÜCÜ İHTİYACI, ARZ ve AÇIKLARI

	1972 yılı insangücü (*)			III.Beş yıllık plan dönemi için yıllık insangücü ek ihtiyacı, arz ve açıkları (**)								
	Arz	İhtiyaç	Açık	Arz	İhtiyaç	Açık	Arz	İhtiyaç	Açık	Arz	İhtiyaç	Açık
MÜHENDİSLER												
Mimar	4380	2900	+ 1480	315	200	+ 115	310	300		10		
İnşaat Mühendisi	8290	6400	+ 1890	740	450	+ 290	460	750		290		
Makine Mühendisi	5550	6200	650	580	450	+ 130	430	700		270		
Elektrik Mühendisi	3420	5560	2140	250	400	150	220	600		380		
Maden Mühendisi	1690	1790	100	90	250	160	150	400		250		
Kimya Mühendisi	3080	2000	+ 1080	160	300	140	140	500		360		
Topograf,Kartograf v.b.	650	1000	350	10	75	35	35	100		65		
Diğer Mühendisler	1660	1610	+ 50	100	350	250	120	750		630		
TEKNİSYENLER												
İnşaat teknisyeni	9000	14830	5830	60	1600	1640	90	2500		2410		
Makina Teknisyeni	11360	7540	+ 3820	240	800	560	300	1400		1100		
Elektrik Teknisyeni	7270	7840	570	170	800	630	260	1350		1090		
Maden İzabe Teknisyeni	800	860	60	30	80	50	60	100		40		
Teknik Ressam	3900	4020	+ 4880	160	400	240	340	675		335		
Kimya Teknisyeni	1120	1060	+ 60	70	120	50	110	190		80		
Laborant	11500	3920	+ 7080	40	100	60	75	140		65		
Diğer	9290	8490	+ 800	10	900	810	25	1250		1225		
TARIMLA İLGİLİ ELEMANLAR												
Ziraat Mühendisi	6920	3160	+ 3760	175	125	+ 50	200	300		100		
Orman Mühendisi	2440	1770	+ 670	75	100	25	70	140		70		
Veteriner	1785	1175	+ 610	20	80	60	20	120		100		
Tarım Teknisyeni	5800	6350	550	1125	350	+ 775	1350	625	+ 725			
Orman Teknisyeni	1000	2060	1060	--	125	125	--	275		275		
Hayvan Sağlık Memuru	1000	1380	380	110	100	+ 10	120	150		30		
YETİŞKİN İŞÇİLER VE (SANATKARLAR)												
İzabeci,Haddecı,Dökümcü	31250	36200	4950	340	4000	3660	720	6300		5580		
Makine,Alet,Madeni Eşya	297980	371320	73340	7740	29000	21260	16150	40000		23850		
Elektrikle ilgili Meslekler	61260	132040	70420	2380	12000	9620	4970	17000		12030		
İnşaatla ilgili meslekler	410680	176350	+235430	3350	14500	11150	6990	20000		13010		
Diğer	1042215	1043500	1285	250	25000	24750	780	44000		43220		

Kaynak: III.B.Y.K.P., s.706-707

(*) 1972 yılı sayıları tüm ekonomi için insangücü ihtiyacını, arz ve açıklarını göstermektedir.

(**) III.Plan dönemindeki insangücü ihtiyaçları, arz ve açıkları yıllık artışları yansıtmaktadır.

olan insangücünün sayısını arttırmakta ve ülkede bazı dallardaki insangücü açıklarının daha da büyümesine yol açmaktadır. Türkiye'den yıllardır süregelen bu tür göç nedeniyle, bugün ülkede mevcut nitelikli insangücünün yaklaşık olarak % 10'unun yurt dışında bulunduğu tahmin edilmektedir (1).

Yapılan incelemelere göre, Türkiye'de 1970 yılına kadar, mimarların % 7'si, makina mühendislerinin % 5,3'ü, çalışmak üzere yabancı ülkelere gitmişlerdir. 1965-1970 döneminde 88 bin yetişkin işçinin yurt dışına çalışmak üzere gitmesi de, ekonomi için gerekli insangücü ihtiyacının % 26 oranında artmasına neden olmuştur (2).

Sonuç olarak eğitime ayrılan kaynakların yeterli olmayışı, teknik, meslekî ve genel eğitim için yapılan yatırımların dengesiz dağılımları ve eğitim sisteminin ekonominin gelişmesine uyumunun sınırlı oluşu, Türkiye'de insangücünün yetiştirilmesinde ortaya çıkan başlıca sorunlar olarak belirtilebilir (3).

Yüksek öğretimde fen ve mühendislik dallarında kapasite yaratılmasının maliyeti yüksek olduğundan, yaratılan kapasite artışları maliyeti düşük ve kapasite yaratılması kolay olan sosyal bilim ve benzeri meslek dallarına yöneltilmiş ve böylelikle de teknik insangücü arzında, ekonominin ihtiyacını karşılayabilecek bir düzeye erişilememiştir.

Türkiye'de III. Beş Yıllık plan dönemi sonunda, üretimde meydana gelecek artışların doğuracağı yüksek nitelikli insangücü talebinin tamamının karşılanabilmesinin mümkün olmayacağı öngörülmektedir. Eğitime ayrılacak fonların kıtlığı ve eğitim yatırımlarından verim alınabilmesi için geçen sürenin bu plan dönemini aşması nedeniyle, gerçekleşme için ancak V. plan döneminin sonunu beklemek gerekecektir (4).

---

(1) III. B.Y.K.P., S.699.

(2) III. B.Y.K.P., S.81, S.699.

(3) III. B.Y.K.P., S.700.

(4) III. B.Y.K.P., S.701.

B.- TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇLER VE KENTLEŞME HAREKETİ

Türkiye'de çeşitli nedenlerle kırsal kesimden kopan işgücünün belirli kentlerde yoğunlaşması ve bu kentlere gelenlerin tümüne istihdam imkânlarının sağlanamaması, dış ülkelere yönelik işgücü akımının temel nedenlerinden birisidir. Dolayısıyla, Türkiye'de iç göçler ve kentleşme hareketinin incelenmesi, yararlı olacaktır.

1.- İç Göçler:

Türkiye'de planlı dönemde, Doğu Marmara ve özellikle İstanbul metropolü büyük ölçüde nüfus çekim merkezleri olmuşlardır. Ayrıca, Ankara, Antalya, Çukurova, Diyarbakır, Gaziantep, Van yörelerinin nüfusları da planlı dönemde artışlar göstermiş ise de, bu artışlar Doğu Marmara'da görülen seviyede olmamıştır.

1965 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, iç göçlerin % 46,1'ini Marmara yöresi, % 36,6'sını ise yalnızca İstanbul metropolü çekmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan, Karadeniz, İç Anadolu, ve Doğu Anadolu yöreleri Türkiye'nin başlıca göç veren bölgeleri olup, ülkedeki toplam iç göç hareketinin % 70'ini oluşturmaktadırlar.

Türkiye'de iç göç hareketleri ile ilgili araştırmalar sınırlıdır. Nüfus sayımları ise toplanan bilgileri doğum yerine göre düzenlediği için, ülke içindeki insan hareketlerini belirli bir zaman süresi içinde incelemek imkânı elde edilememektedir (1). Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, Marmara bölgesinin en fazla net iç göç alan bir bölge olduğu ortadadır. Yapılan bir araştırmaya göre, Doğu Anadolu bölgesi dışarıdan aldığı nüfusun iki katına yakın bir nüfusu, diğer bölgelere göndermiş bulunmaktadır. Ayrıca bu bölge içinde de kuvvetli nüfus hareketleri dikkati çekmekte, özellikle Muş, gelen nüfusun giden nüfustan en fazla olduğu il olarak belirtilmektedir. Bölge içi ve bölge dışı gelen ve gidenler birlikte ele alındığında, en fazla nüfus yollayan il-

---

(1) Ruşen Keleş, "Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri" S.B.F. Dergisi, Cilt. XXV. No. 4., (Ankara, 1970), S.55.

ler sırasıyla Gümüşhane, Erzincan, Erzurum ve Kars'tır (1).

Başka bir araştırmanın sonuçlarına göre ise, Türkiye'de, diğer bölgelere çalışmak üzere gidenlerin hiç olmadığı köylerin oranı ancak % 39 dolaylarında bulunmakta, köyler büyüdükçe dışarıya çalışmak üzere gidenlerin oranı da artmaktadır. Geçici olarak köyden başka şehirlere çalışmaya gidenlerin büyük bir kısmı; İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük şehire yönelmektedirler. Geçici bir iş için küçük kentlere gidenler % 29, büyük kentlere gidenler % 40 oranlarına ulaştığı halde, kasaba, ilçe veya bucağa gidenler % 18 oranında bulunmaktadırlar.

Köy dışına gidenlerin % 70,6'sı, kentlerde geçici bir işte çalışmakta ve bir süre sonra da tekrar köylerine dönmektedirler. Aynı araştırma, 1965 yılında Türkiye'de 800 bin kadar kişinin köyleri dışındaki küçük ve büyük kentlerde işçilik yaptığını ve bunların büyük bir çoğunluğunun (% 67,8) tarım geliri yetmeyen veya ancak yeten (% 29,9) ailelerin fertleri olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır (2).

Bir diğer araştırma ise, Karadeniz ve Doğu Anadolu'da, geçici bir iş için köy dışında bulunanların sayısının diğer bölgelere oranla çok daha fazla olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Çeşitli bölgelerdeki köylerin muhtarları ile yapılan anket sonuçlarında, muhtarların % 80'i yılın bazı mevsimlerinde köylülerinin boş zamanları olduğunu, % 15,9'u ise köylünün hiç boş zamanı olmadığını ifade etmişlerdir. Köylünün mevsimlik boş zamanı olduğunu ve bu zamanın genellikle kış aylarına rastladığını, Doğu-Güney, Doğu-Kuzey, Orta-Güney ve Karadeniz Bölgelerinin muhtarları belirtmişlerdir. Köylünün hiç boş zamanının olmadığını ifade eden muhtarların köyleri ise, genellikle ülkenin Batı kesiminde bulunmaktadırlar (3).

---

(1) İzmir Tic. Odası, Polarize Bölge Seçimi ve Aranılan Şartlar, Doğu Anadolu'ya Kalkındırma Semineri, (Erzurum, 7-10 Kasım 1966), (İzmir, 1966), S.16.

(2) D.P.T. Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması; Rapor I (Ankara, 1970), S.57.

(3) Ekin, a.g.e., S.367.

Türkiye'de tarım gelirinin yetersizliği köylüyü, köyü dışında ve genellikle büyük kentlerde geçici olarak çalışmaya itmektedir. Türkiye'de hızlanan iç göç hareketi, planlı dönemde doğal kaynaklarla nüfusun yerleşimi arasındaki dengenin henüz sağlanamadığını göstermektedir (1).

Anlaşılacağı gibi, Türkiye'deki iç göç hareketleri, büyük ölçüde tarım sektöründe görülen işgücü arzındaki mevsimlik dalgalanmalarla açıklanmaktadır.

2.- Kentleşme Hareketi:

Bir toplumda zaman içinde olan değişmeyi, bir süreci anlatan ve dinamik bir kavram olan kentleşme hareketini, yalnızca bir nüfus hareketi olarak kabul etmek çoğu kez yanıltıcıdır. Zira kentleşme, bir toplumun sosyal, ekonomik yapısı ve işgücü arzının niteliğinde önemli değişiklikler meydana getiren bir harekettir.

Kentleşme hareketi; "...sanayileşmeye ve iktisadî gelişmeye paralel olarak şehir sayısının artması ve mevcut şehirlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve ihtisaslaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde şehirlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci olarak..." tanımlanabilir (2).

Türkiye, II. Dünya Savaşını izleyen, yıllardan bugüne kadar, kuvvetli denilebilecek seviyede bir kentleşme hareketine konu olmuştur. Ülkede uzun yıllar, bu hareketin durdurulması gerektiğine inanılmış ve kentlere girişin özel izne bağlanmasına, köylerde kent faaliyetleri yaratmak için tedbirler alınmasına çaba harcanmıştır. Yani kentleşme ile ekonomik ve sosyal gelişme arasında bir korelasyonun mutlak varlığı kabullenilmemiş tersine, kentleşme olumsuz bir eğilim olarak görülmüştür.

---

(1) III. B.Y.K.P., S.93.

(2) Ruşen Keleş, Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, (İstanbul, 1972), S.6.

Nihayet, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, kentleşmeyi sanayileşmenin bir göstergesi olarak kabul etmiş ancak, kentlerde yaratılan iş olanakları ölçüsünde bir kentleşmeyi yani "dengeli kentleşme" 'yi söz konusu etmiştir. Burada belirtilen dengeli kentleşmeden amaç ile, kentlerde yaratılan iş olanaklarını izleyen ve Batı ülkelerinde geçen yüzyılda görülen kentleşme hareketine benzer bir durum ifade edilmek istenilmiştir. Yani Türkiye'deki bir takım verileri dikkate alarak, kentleşmeyi gelişme ilkelerine göre değerlendiren bir tutum ortaya konulmamıştır (1).

Türkiye'de olduğu gibi, genellikle az gelişmiş ülkelerin çoğunda sanayileşme ile kentleşme arasındaki ilişkiler dengeli olmaktan uzak olup, bu ülkelerin ekonomik gelişmelerine oranla kentleşme oranları çok yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Yani sanayileşme ile kentleşme arasındaki denge çoğu kez kentleşmenin lehine bozulmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde ise, sanayileşmenin şehirlerde yarattığı çekim ve köyde serbest bıraktığı işgücü belirli bir denge yaratırken, az gelişmiş ülkelerde kırdan hızla itilen nüfusa kentler iş bulmakta zorluk çekmektedirler.

Kentleşmenin, ekonomik ve sosyal gelişmenin bir nedeni mi, yoksa bir sonucu mu olduğu konusu çeşitli tartışmalara yol açmış, nihayet kentlerdeki iş olanaklarının artmasının, kentleşme hareketini daha da hızlandırdığı artık açıklıkla kabul edilmiş bulunmaktadır. Günümüzde kentleşme hareketi, sanayileşmenin bir sonucu olarak, hız ve önemini korumaya devam etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'deki kentleşme hareketi, sanayileşme ve dolayısıyla kentlerde iş olanaklarının artması sonucunda hızlanmamış tersine bazı sosyologlarca "sahte kentleşme" denilen demografik bir şehirleşme hareketine yol açmış bulunmaktadır (2).

---

(1) E.P.T. Şehirleşme Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (Ankara, 1966), S.2.

(2) Adı geçen rapor, S.21.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı; sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşmeyi gelişme için birbirlerinden ayrılmaz üç unsur olarak kabul etmektedir (1). Bu politika ve yapısal değişimler sonucunda nüfusun ülke yüzeyinde belli bölgelere dağıldığını ve bu bölgelerde de belirli merkezlerde yığıldığı görülmektedir. Böylelikle Türkiye'de 1950'den bu yana hızlanan ve "demografik" olarak nitelendirilebilen kentleşme hareketinde, bir taraftan yığılma noktaları çoğalmakta, diğer taraftan ise, yığılma noktaları kendi içlerinde büyümektedirler (2).

Her üç plan döneminde de, kentleşme bu özelliğini sürdürmüş ve nüfusu 500 binden fazla olan kentlerde yaşayanlar, toplam kentli nüfusun en yükseğine ulaşmış bulunmaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de kentsel yerleşme birimlerinde ve kentleşme hızında da gittikçe artan önemli gelişmeler dikkati çekmekte, örneğin; 1960-1965 döneminde kentleşme hızı yılda ortalama % 5, 1965-1970 döneminde ise % 6,2 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır (3),

Aşağıdaki tabloda, nüfus grupları yönünden 1950-1970 döneminde Türkiye'deki kent sayıları ve kentleşme oranları görülmektedir (4).

TABLO (32)

Nüfus Grupları İtibariyle Şehir Sayıları ve Şehirleşme Oranları
(1950 - 1970)

Şehir nüfusu grupları (000)	1950		1960		1970	
	Şehir sayısı	Şehirleşme oranı	Şehir Sayısı	Şehirleşme oranı	Şehir sayısı	Şehirleşme oranı
10-20	65	21,6	69	13,4	134	14,0
20-50	30	23,7	52	21,0	85	20,3
50-100	6	10,2	18	17,5	21	11,1
100-250	3	11,6	6	12,6	17	18,6
250-500	1	7,5	1	5,2	2	4,9
500 +	1	25,4	2	30,3	3	31,1
Şehir Toplamı	106	100,0	148	100,0	262	100,0

Kaynak : D.İ.E.

(1) II.B.Y.K.P., S.263

(2) Ekin, a.g.e., S.364.

(3) III.B.Y.K.P., S.93.

(4) Nüfusu 10.000'den Fazla Olan Yerleşme Birimleri Şehir olarak kabul edilmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye'de 1960 yılında 148 olan kent sayısı, 1970 yılında 262'ye çıkmış ve nüfusu 500 bini aşan üç büyük kentde yaşayanların toplam kentli nüfusa oranı ise % 31,1'e ulaşmış bulunmaktadır. Ayrıca nüfusu 100 binin üzerinde olan tüm kentlerde yaşayanlar, toplam kentli nüfusun içerisinde; 1950'de % 44,5, 1960'da % 48,1 dolaylarında iken, bu oran 1970 yılında % 54,6'ya varmış bulunmaktadır. O halde Türkiye'de kentleşme hareketi, nüfusu 100 binin üzerinde olan büyük merkezlere doğru olmakta ve kentleşme büyük kentlerin daha da büyümelerine yol açmaktadır. Yapılan hesaplamalara göre Türkiye'de 1985 yılında, kent nüfusu 25-30 milyon'a varacak ve bunun 3/4'ü, nüfusu 100 bini aşan kentlerde toplanmış olacaktır. Nitekim son beş yılda (1965-1970) bu büyük kentlerde artan 1,5 milyonluk nüfusun, 2/3'ü ilk 5 büyük kente gitmiş bulunmaktadır. 1965-1970 döneminde, genel nüfusun artış hızı % 2,6'ya, köy nüfusunun artış hızı % 5,5'e ulaşırken, nüfusu 100 bini aşan kentlerdeki nüfus artış hızı % 8,6'ya erişmiş bulunmaktadır (1).

Kentleşmenin hızı ve yönü değişmediği sürece, yapılan tahminlere göre 1985 yılında nüfusu 250 bini aşan kent sayısı 16'yı bulacaktır (2).

Türkiye'de kentleşmenin coğrafi bölgeler yönünden oluşumunda da farklılıklar ortaya çıkmakta, Marmara bölgesi % 52,4 oranıyla en yüksek kentleşme seviyesine erişmiş bulunmaktadır. Bu bölgeyi % 39,3 ve % 36,3 oranlarıyla Güney Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinin kentleşme oranları izlemektedir (3). Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kentleşme oranları ise, % 18-23 arasında değişmektedir. O halde, "şehirleşme dereceleri yüksek olan bölgeler, Türkiye'nin gelişmiş; düşük olan bölgeler ise az gelişmiş bölgeleridir" denebilir (4).

---

(1) Keleş, "Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", S.B.F. Dergisi, S.48.

(2) III. B.Y.K.P., S.853.

(3) Keleş, a.g.y., S.55.

(4) Keleş, a.g.e., S.24.

Kentleşme hareketine paralel olarak, kent nüfusunun toplam nüfusa oranı da, yıllar itibariyle gittikçe artmıştır. Aşağıdaki tabloda, 1950-1970 döneminde, nüfusun kent ve köylerdeki yerleşme durumu görülmektedir.

TABLO (33)
Nüfusun Yerleşme Durumu
(1950-1970)

Yıllar	Nüfus Miktarı			(Bin kişi)		
	Şehir	Kır	Toplam	Şehir %	Kır %	Toplam %
1950	3.872	17.075	20.947	18,48	81,62	100,0
1955	5.425	18.639	24.065	22,54	77,56	100,0
1960	7.308	20.447	27.755	26,33	73,67	100,0
1965	9.383	22.009	31.391	29,89	70,11	100,0
1970	12.805	22.861	35.666	35,90	64,10	100,0

Kaynak: Semira Yener, Kentsel Nüfus Üzerine Çalışmalar, D.P.T.(Ankara, 1970), S.8.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, 1950 yılında % 18,4 olan kentli nüfusun toplam nüfusa oranı, 1970 yılında % 35,9'a yükselmiş, kırsal nüfusun oranı ise yıllar itibariyle azalma göstererek % 64,1'e düşmüştür.

Sanayileşmiş ülkelerdeki kentleşme oranları ise, 1969 yılında; Belçika'da % 80, İngiltere'de % 78,9, B.Almanya'da % 70, İtalya'da % 70 oranları ile Türkiye ortalamasının çok üzerinde bulunmaktadır (1).

Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'deki kentleşme; büyük ölçüde gerçek kent fonksiyonlarına ve sanayileşmeye bağlı olmadan, nüfus yığılmaları biçiminde oluşan bir demografik kentleşme hareketidir. Bu tür kentleşmenin ana nedeni, bir ölçüde "kentin çekimi"nin yanısıra tarımda verim azlığı, tarımsal gelirin yetersizliği ve bu yetersiz gelirle tarımdaki toprak mülkiyetinin dengesiz dağılışı ve tarımsal makinelaşmanın tarlada çalışanları işsiz bırakması sonucu, "köyün itimi" olmuştur. Türkiye'de kentleşmeyi doğuran bu iki faktöre ek olarak,

(1) III.B.Y.K.P., S.855.

son 20-25 yıl içinde önemli ölçüde artan ulaştırma imkânları da, bir diğer faktör olarak Türkiye'de kentleşme hareketinin hız kazanmasına neden olmuştur. Devlet Planlama Teşkilâtı'nca yapılan "Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması" 'na göre hane halkından kentlere yerleşenlerin ve köyden kente göç eden ailelerin, gidiş nedenleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO (34)
Şehire Göç Nedenleri

Göç Nedenleri	Hane halkı fertleri		Aileler	
	Sayı	%	Sayı	%
Fakirlik ve topraksızlık	104	21,8	126	57,2
Geçimsizlik (kan davası)	8	1,7	4	1,8
Zenginlik	0	-	6	2,7
Şehrin rahatlığı	23	4,8	12	5,5
Şehirde iş bulduğu için	224	47,0	42	19,1
Çocukların tahsili için	9	1,9	10	4,6
Sağlık sebebiyle	2	0,4	0	-
Evlenme	83	17,4	0	-
Başka	20	4,2	20	9,1
"Bilmiyorum"	4	0,8	0	-
TOPLAM	477	100,0	220	100,0

Kaynak: D.P.T., Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, (Ankara 1970), S.104.

Tabloda da görüldüğü gibi, kente göç nedenleri; kentde istihdam olanaklarının fazla olması, köydeki fakirlik ve topraksızlık ve kent hayatının rahatlığı olarak belirmektedir.

Türkiye'de kırsal yörelerden kentlere gelen nüfus ise, sanayi sektörü yerine, hizmetler sektöründe yoğunlaşma göstermektedir. Nüfusu 100 bini aşan büyük kentlerde son yıllarda görülen istihdam büyümesi hizmetler sektöründe oluşmuş, hatta bazı büyük kentlerde hizmet sektöründeki istihdam, sanayi sektöründekinin bir kaç katına ulaşmıştır.

Bu oluş, aşağıdaki tabloda görülebilmektedir.

TABLO (35)
Bazı Büyük Şehirlerde Faal Nüfusun
Sanayi ve Hizmet Sektörleri Arasında Dağılımı
(1965)

Şehirler	Sanayi	Hizmetler
İstanbul	40,4	56,3
Ankara	25,0	70,7
İzmir	35,6	52,7
Adana	32,6	51,9
Bursa	44,6	42,5
Gaziantep	33,5	50,4
Eskişehir	40,0	53,4

Kaynak: Keleş, Türkiye'de Şehirleşme Konut ve Gecekondu,
S. 39.

Türkiye'de, imalât sanayiinde çalışan nüfusun % 62,2'si tabloda görülen 7 büyük kent'de toplanmış bulunmaktadır. Ancak bu büyük kentlerin her birinin aktif nüfusu içinde sanayi sektöründe çalışanların oranı, bunların kentleşme hızlarını haklı çıkaracak bir seviyeye henüz erişememiş olduklarını göstermektedir. Bundan başka İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerde, aktif nüfusun hizmetler sektöründe çalışanlarının önemli bir kısmı ise; odacılık, kapıcılık, hammallık, çöpçülük, simitçilik, seyyar satıcılık v.b. işlerle uğraşmaktadırlar. Diğer taraftan reklâmcılık, esnafılık, komisyonculuk, sigortacılık v.b. gibi genellikle prodüktif olmayan faaliyet dalları da, büyük kentlerde çoğalmaya devam eden iş kolları olarak gözlenebilmektedirler.

Kısaca, Türkiye'de temelinde sanayileşmeye dayanmayan bu kentleşme hareketi sonucunda, kentler emebileceklerinden çok daha fazla olan bir işgücü arzıyla karşılaşmaktadırlar. İstihdam imkânları ile işgücü arzı arasındaki bu dengesizliğin, dış ülkelere işgücü göndermelerinin önemli kaynaklarından birisi olduğu söylenebilir.

II.- TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ TALEBİ

Türkiye'de işgücüne olan toplam talep üzerinde bilgi edinebilme de, ancak nüfus sayımları ve bununla birlikte yürütülen meslek sayımları en önemli kaynaklar olarak belirtilebilir. Bundan başka 1967 yılından beri uygulanmaya başlanan "Hane halkı işgücü anketi" 'de ülkedeki işgücüne olan talebi, çok kısa devreler itibariyle belirlemesi yönünden atılmış yeni bir adım olarak gösterilebilir.

Ülkede 1927'den, 1955 yılına kadar yapılmış olan nüfus sayımları, işgücü talebi hakkında yeterli bilgileri vermekten uzak bulunmaktadır. Nüfusun istihdam durumu, yani ülkede mevcut işgücüne istihdam olanaklarının ne ölçüde sağlanabildiği veya sağlanamadığı konusunda yeterli ve karşılaştırılabilir veriler ancak, 1955 nüfus sayımından itibaren ortaya konulabilmektedir.

Daha önce de açıklanmaya çalışıldığı gibi, Türkiye nüfusu, 1950'den bu yana yüksek bir hızla çoğalmanın sonucu olarak, genç ve dinamik bir yaş yapısı niteliği göstermektedir. 1955 yılında (0-14) yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payı % 39,4'den, 1970 yılında % 41,1'e yükselirken, (15-64) yaş grubunun payı ise aynı dönemde %57,2 den, % 54,5'e düşmüş bulunmaktadır. Bu durum ise, yine aynı dönemde bağımlılık oranlarının gittikçe artarak, 1970 yılında binde 836'ya kadar yükselmesine neden olmuştur.

Türkiye'de planlı dönemde (15-64) yaş grubunda istihdam, 1962 yılında 12,5 milyon kişiden, % 12,7 oranında bir artışla 1972 yılında 14,1 milyon kişiye ulaşmıştır. Buna karşılık (15-64) yaş grubuna giren nüfus ise aynı dönemde % 27,4 oranında bir artış göstererek 20,3 milyon kişi olmuştur. O halde Türkiye'de çalışabilir yaştaki nüfus, işgücüne olan talepten daha hızlı olarak artmakta bu da ülkede istihdam sorununun doğmasına ve büyük ölçüde önem kazanmasına neden olmaktadır (1).

---

(1) III. B.Y.K.P., S.76.

İstihdam sorununun çözümlenmesini, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, planın bağımsız bir hedefi olarak kabul etmiş, II. plan ise bundan farklı olarak konuyu gelir artış hedefine bağlı bir değişken olarak yani gelişmenin bağımlı bir fonksiyonu olarak ele almış bulunmaktadır. Her iki planda da kalkınma için istihdam sorununu çözümliyebileceği umulan sanayileşmenin gereği belirtilmiş ve bu nedenle de yatırımların dağılımında sanayie özel bir yer verilmiştir. Ancak yerinde bir görüşle, sanayileşmenin kısa dönemde, tek başına istihdam sorununu çözümliyemeyeceği dikkate alınarak, istihdamın ayrıca özel tedbirlerle desteklenmeside öngörülmüştür. Bununla birlikte, (15-64) yaş grubuna giren nüfusun, ülkedeki istihdam olanaklarından çok daha hızlı artması, her iki plan için yapılan istihdam tahminlerinin, gerçekleşmenin çok altında kalmasına neden olmuştur. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de planlı dönemde istihdamdaki genel gelişmeler görülmektedir. (Tablo 37).

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, (15-64) yaş grubuna giren nüfusun, kendisine sağlanan istihdam olanaklarından daha hızlı olarak artması sonucunda, ülkede istihdam dışında kalanların sayısı da giderek artmaktadır.

1962 yılında (15-64) yaş grubuna giren nüfusun, istihdamın ve toplam işgücü fazlasının endeks değeri 100 kabul edildiğinde, 1972 yılında bu nüfusun endeks değeri 127,4, istihdamın endeks değerinin 112,7 ve toplam işgücü fazlasının endeks değerinin ise 162,4 olduğu görülmektedir. Anlaşılacağı gibi, (15-64) yaş grubunda yılda ortalama % 2,4 lük yani 440 bin dolaylarında bir çoğalma olurken, işgücüne olan talepte ancak, yılda ortalama % 1,2 lik yani 160 bin dolaylarında bir artış gerçekleşebilmektedir. Bunun sonucunda ise, ülkede işgücüne katılma oranları düşerken, bağımlılık oranları yükselmeler göstermektedir (1).

1972 yılı için yapılan tahminlere göre, istihdam dışı kalan 6,2 milyon kişinin; 1,6 milyonluk kısmı işgücü fazlası yani açık ve gizli işsiz olarak bulunmakta, kalan kısmı ise; ev kadınları, öğrenciler,

---

(1) Bakınız: Türkiye'de Bağımlılık Oranları ve İşgücüne Katılma Oranları, s.56.

TABLO (37)

İSTİHDAMDA GENEL GELİŞMELER (*) (1962 - 1972)

Yıllar	15 - 64 Yaş Grubu	İşgücü Arzı (Sivil+Ordu) (15-64 Yaş)	İstihdam (**) (Sivil+Ordu) (15-64 Yaş)	İstihdam dışındaki 15-64 Yaş Grubu (***)	Tarım Dışı İşgücü fazlası	Tarımda en faal Mevsimdeki işgücü fazlası	Toplam işgücü fazlası (15-64 Yaş)	15-64 Yaş Grubu End. (1962=100)	İşgücü Arzı Endeksi (1962=100)	İstihdam Endeksi (1962=100)	İstihdam Dışındaki 15-64 Yaş Grubu Endeksi (1962=100)	Toplam işgücü fazlası endeksi (1962=100)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
1962	15 967	12 755	12 520	3 447	235	750	985	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1963	16 297	13 019	12 714	3 583	305	750	1 055	102,1	102,1	101,5	103,9	107,1
1964	16 634	13 153	12 799	3 835	354	780	1 134	104,2	103,1	102,2	111,3	115,1
1965	16 979	13 411	13 006	3 973	405	800	1 205	106,3	105,1	103,9	115,3	122,3
1966	17 443	13 595	13 130	4 313	465	850	1 315	109,2	106,6	104,9	125,1	133,5
1967	17 919	13 798	13 268	4 651	530	910	1 440	112,2	108,2	106,0	134,9	146,2
1968	18 408	14 025	13 450	4 958	575	895	1 470	115,3	110,0	107,4	143,8	149,2
1969	18 910	14 153	13 553	5 357	600	890	1 490	118,4	111,0	108,2	155,4	151,3
1970	19 427	14 304	13 674	5 753	630	880	1 510	121,7	112,1	109,2	166,9	153,3
1971	19 948	14 576	13 875	6 073	701	860	1 561	124,9	114,3	110,8	176,2	158,5
1972	20 350	14 862	14 112	6 238	750	850	1 600	127,4	116,5	112,7	181,0	162,4

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet İstatistik Enstitüsü

- (*) İstihdam Sektöründe gelişmelerin tespiti ve ileriye ait tahminleri veren çalışmalar 1970 nüfus sayımı yüzde 1 örnekleme sonuçlarına dayanmaktadır. Tam sayım sonuçlarının yüzde 1 örnekleme sonuçlarından farklı olması halinde, varılan bulgular ve yapılan tahminlerde değişimler olabilecektir.
- (**) 1962 - 1970 arası nüfus sayımları ve gerçekleşen üretim miktarlarından, 1971 ve 1972 istihdam sayıları ise katma değer elastikiyetlerine göre hesaplanmıştır. Yurt dışındaki işgücü dikkate alınmamıştır.
- (***) 14 - 64 yaş grubundan istihdam dışında kalanlar; ev kadınları, öğrenciler, tutuklu ve hükümlüler, sakatlar, sosyal güvenlik kurumları ve sosyal yardımlardan faydalananlar, üretim sürecinin dışındaki çeşitli gelirlerle geçinenler ve işsizlerden oluşmaktadır.

tutuklu ve hükümlüler, sakatlar, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlardan faydalananlar, üretim süreci dışındaki çeşitli gelirlerle geçinenler ve iradî işsizler oluşturmaktadır (1). İstihdam dışında kalanların endeks değeri ise 1962 yılı 100 kabul edildiğinde, 1972 yılında 181,0'a ulaşmakta, bu ise istihdam dışı kalanların yılda ortalama % 6,1 lik bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de istihdamın 1962-1972 yılları arasında üç ana sektör arasındaki dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO (37)
Sivil İstihdamın Sektörlerarası Dağılımı
(1962-1972)

Sektörler	Bin kişi			Yüzde dağılımı		
	1962 (1)	1967 (2)	1972 (3)	1962 (4)	1967 (5)	1972 (6)
Tarım	9.220	9.070	8.770	77,1	71,3	65,0
Sanayi	995	1.175	1.520	8,3	9,2	11,3
Hizmetler	1.660	2.150	3.070	13,9	16,8	22,7
Bilinmeyen	80	340	130	0,7	2,7	1,0
Toplam İstihdam	11.955	12.735	13.480	100,0	100,0	100,0

Kaynak: D.P.T.

Not: Toplamlar ve yüzdeler, yuvarlaştırma nedeniyle tam tutmayabilir.

Tabloda da görüldüğü gibi, planlı dönemde, tarım sektöründe istihdam 500 bin dolaylarında azalırken, sanayi sektöründe 500 bin, hizmetlerde 1,5 milyona yakın bir artış gerçekleşmiş bulunmaktadır. Sektörlerdeki nispi gelişme ise, ekonomik gelişmeye paralel olarak, tarım sektörünün istihdamdaki payının % 77'den, % 65'e inmesi, sanayi sektörü istihdamının % 8,3'den % 11,3'e çıkması, hizmetlerin ise % 13,9 dan % 22,7'ye yükselmesi biçiminde oluşmuştur. Aşağıdaki tabloda, sivil istihdamın sektörler arası dağılımı, hizmetlerin alt sektörlerine inilerek daha yakından görülebilmektedir.

(1) III. B.Y.K.P., S.78.

TABLO (38)
Yurtiçi İstihdamın Sektörlerarası Dağılımı

Sektörler	(15-64 Yaş) (Yüzde)			
	1962 (1)	1967 (2)	1971 (3)	1972 (a) (4)
Tarım	77,1	71,3	66,1	65,0
Sanayi	8,3	9,2	10,9	11,3
İnşaat	2,6	2,9	3,2	3,2
Ticaret	2,7	3,1	4,4	4,5
Ulaştırma	2,2	2,5	3,2	3,3
Hizmetler	6,4	8,3	11,2	11,7
Bilinmeyenler	0,7	2,7	1,0	1,0
T O P L A M	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: D.P.T.

(a) 1972 yılı programının öngördüğü üretim artış hedeflerine göre hesaplanmıştır.

Aşağıdaki tabloda ise, karşılaştırma yapabilmek amacı ile çeşitli ülkelerde ve Türkiye'de, sivil istihdamın sektörlerarası dağılımı görülmektedir (Tablo. 39).

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye'de çalışanların (1970) % 67,1'i tarım sektöründe istihdam edilmektedirler. Bu oran, 65 yaşını geçen yaşlı nüfus ile 7-14 yaş arasındaki çocuk nüfusun tarım sektöründe işgücüne ücretsiz aile yardımcısı olarak katılmalarının yüksekliği dikkate alınacak olursa, daha da artacaktır. Diğer bazı ülkelerden tarım sektöründe istihdam payları en yüksek olanlar sırasıyla; Yunanistan, İspanya, İtalya ve Japonya'dır. Sanayi sektöründe çalışan nüfusun, toplam sivil istihdam hacmine oranının fazlalığında ise, Almanya, İtalya, Fransa ve Hollanda, Türkiye'den 3-4 kat fazla oranlarla ilk sıralarda yer alırlarken, Türkiye % 10,6 oranıyla en alt sırada bulunmakta, hizmetler sektöründe de Türkiye tabloda görülen ülkeler arasında yine en düşük istihdam oranını korumaktadır. Bu oluş ise, ülkelerin gelişme düzeylerindeki mevcut farkların, istihdamın sektörlerarası dağılımına yansımaları şeklinde yorumlanabilir.

TABLO (39)

ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖRLER ARACI YÜZDE DAĞILIMI (1968)
(15 + Yaş)

Ülkeler	Tarım (1)	Sanayi (2)	İnşaat (3)	Ticaret (4)	Ulaştırma (5)	Hizmetler (6)	Diğer (7)	Toplam (8)
İtalya	22,5	31,6	10,2	15,5	5,3	14,9	-	100,0
Fransa	15,8	30,2	10,2	15,6	6,1	22,1	-	100,0
Almanya	10,2	40,3	7,9	14,8	5,6	21,2	-	100,0
Hollanda	7,9	30,7	10,6	18,3	6,8	25,7	-	100,0
İspanya	31,8	27,9	8,4	10,6	5,1	16,2	-	100,0
Yunanistan (1967)	50,1	21,2	-	-	-	28,6	-	100,0
	(Kolon 2 + 3)			(Kolon 4 + 5 + 6)				
Japonya	19,6	27,2	7,4	22,2	6,0	17,4	-	100,0
Türkiye (*) (1970)	67,1	10,6	3,1	4,3	3,0	10,8	1,0	100,0

Kaynak: O E C D "Labour Force Statistics 1957 - 1968" 1970 ve D.İ.E.

(*) Türkiye 1970 nüfus sayımı % 1 örnekleme sonuçları (15 - 64 yaş)

III. plan döneminde Türkiye'de toplam sivil işgücü talebi tahminleri ise aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO (40)
Üçüncü Plan Dönemi Toplam Sivil
İstihdam Tahminleri
(15-64 Yaş)

(Bin kişi)

	<u>1972</u>	<u>1977</u>
	(1)	(2)
Tarım	8.763	8.600
Tarım dışı (a)	4.586	6.197
Bilinmeyen (b)	133	133
Toplam iç talep	13.482	14.930
Yurt dışına yıl içinde gidecek işgücü	85	50
Toplam işgücü talebi	13.567	14.980

Kaynak: D.P.T.

(a) Planda öngörülen üretim artış hedeflerine göre hesaplanmıştır.

(b) 1970 nüfus sayımı % 1 örnekleme sonuçlarına göre, iktisadî faaliyet kolu bilinmeyenler 133 bin kişidir.

Tabloda da görüldüğü gibi, yeni istihdam olanaklarının yaratılması, tarım dışı sektörlerde öngörülen üretim hedeflerinin gerçekleşmesine bağlı olacaktır. Üretim hedeflerinin gerçekleşmesi sağlandığı takdirde, toplam yurtiçi talebin 1977 yılı sonunda 14.930 bin kişiye, toplam işgücü talebinin ise, planda öngörülen yurt dışına işçi gönderilmesi tahminlerinin gerçekleşmesi halinde, 14.980 bine ulaşacağı tahmin edilmektedir (1).

Sektörler tek tek ele alındıklarında ise, Türkiye'de işgücü talebinin görünümü şöylece özetlenebilir.

(1) III. B.Y.K.P., S.662.

- Tarım Sektörü:

Türkiye'de her ne kadar işgücünün 3/4'ü tarım sektöründe çalışmakta, millî gelirin önemli bir kısmı tarımdan elde edilmekte, ihracatın büyük bir bölümünü tarım ürünleri oluşturmakta ise de, ülkede tarım sektörüne gereğince eğilinmemiş ve sektör genellikle doğa şartlarının etkisine bırakılmış bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin tarımsal üretiminde ve dolayısıyla tarımsal istihdam olanaklarında yıllar itibariyle görülen dalgalanmalar, doğa şartlarının olumlu ve olumsuz yöndeki etkilerinin bir sonucudurlar.

Türkiye'de tarım sektörünün en önemli istihdam sorunu, tarımsal üretimin mevsimlik oluşundan doğmakta ve mevsimlik eksik istihdam olarak belirmektedir. Tarım sektöründe çalışanların sayısı 9 milyon dolaylarında gözükmekle birlikte, istihdamın en yüksek olduğu ay ile en düşük olduğu ay arasında % 75'lik bir işgücü fazlası ortaya çıkmakta, bu da, Türkiye'de tarım kesiminde istihdam dalgalanmalarının son derece yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, toplam işgücünün çok sınırlı bir kısmının, Türkiye'ye oranla çok ileri bir teknoloji ve entansif tarım metodları ile çalıştığı Avusturyada bile, tarımda istihdam dalgalanmaları (1964 yılında) % 20'ye yaklaşan bir orana varmaktadır (1). Bu oluş, tarımsal üretimin doğa şartlarına bağlı kalmaktan henüz tam anlamıyla kurtulamadığının bir sonucu olarak belirtilebilir.

Türkiye'de elde mevcut olan bilgiler, bölgeler arasında farklılıklar ortaya çıkarmakla birlikte, Ege ve Akdeniz bölgelerinde köylülerin pamuk işlerinde 8 ay çalıştığını, Ege bölgesinde tarım işçilerinin yılda ancak 5-6 ay arasında iş bulabildiklerini göstermektedir. Tarım kesimiyle ilgili kamu kuruluşlarında yapılan araştırmalara göre, daimî ve geçici işlerde önemli farklar olmakla birlikte, yılda çalışılan iş günleri 6-7 ay arasında değişmektedir. Şu halde Türkiye'de, tarım sektöründe yılın büyük bir kısmı çalışmadan geçmekte ve bu sektörde çalışanlar geniş ölçüde mevsimlik eksik istihdama konu olmaktadır (2).

---

(1) İ.B.K. Mevsimlik İstihdam Dalgalanmalarının Sosyal Yanları, (Ankara, 1968), S.10.

(2) Ekin, a.g.e, S.311-312.

Türkiye'de istihdam dalgalanmaları yalnızca tarım sektöründe değil, tarım dışı sektörlerde de ortaya çıkmakta, özellikle yapı, taş, toprak sanayii, ticaret, otel ve lokantalar, mensucat, v.b. gibi iş kolları da büyük ölçüde mevsimlik istihdam dalgalanmalarına konu olmaktadır.

Tarım sektöründeki işgücünün, yine aynı sektör içinde, veya tarım dışı sektörlerle olan devrevi göç hareketi, bazı sosyal sorunlar yaratmakla birlikte, eksik istihdam sorununu bir ölçüde de olsa hafifletmektedir. Yani, tarım faaliyetlerinin en yoğun olduğu mevsimlerde bile ihtiyaç duyulmayan bir işgücü fazlasının-gizli işsizlerin-varlığı, köyden kentlere olan akımı hızlandırmakta, bu ise tarım kesimindeki mevsimlik eksik istihdamın az da olsa hafiflemesine neden olmaktadır.

III. Plan döneminde, Türkiye'de tarım sektöründeki istihdam daralmasının önemli bir seviyede olmayacağı tahmin edilmektedir.

Aşağıdaki tabloda III. plan döneminde tarım sektöründe istihdam ve işgücü fazlası tahminleri görülmektedir.

TABLO (41)

Üçüncü Plan Döneminde Tarım Sektörü
İstihdam ve İşgücü Fazlası Tahminleri
(15-64 yaş)

	(Bin kişi)	
	1972	1977
	(1)	(2)
Tarımda fiilen çalışanlar	8.763	8.600
Tarımda enfaal mevsimdeki işgücü talebi	7.913	7.900
Tarımda enfaal mevsimdeki işgücü fazlası	850	700

Kaynak: D.P.T.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1972 yılında 8,7 milyon kişi olan tarım sektörü istihdamının, III. plan döneminin sonunda 8,6 milyona düşeceği umulmaktadır. Buna göre, tarım sektöründe sürekli eksik istihdamdan çok, mevsimlik eksik istihdamın önemli bir sorun olarak devamı, bu plan döneminde de sürecelecektir.

- Tarım Dışında Kalan Sektörler:

Az gelişmiş ekonomilerin en önemli özelliklerinden birisi olan ikili bir ekonomik ve sosyal yapı, Türkiye'de de bir ölçüde kendisini göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin bireyleri çoğunlukla aralarında çok az ilişki olan geleneksel ve modern sektör diye adlandırılabilen ve bir birinden ayrı iki ortamda ekonomik faaliyetlerini sürdürmektedirler. Modern sektör, sanayi ve bazı hizmet kesimlerini ve dolayısıyla kent hayatını kapsamı içerisine almaktadır. Geleneksel sektörün tersine olarak bu sektörde, genellikle kapital-emek oranı yüksek, teknik gelişme, kapital birikimi, üretimde yüksek verimlilik ve gelir ve en önemlisi ücret karşılığında istihdam olanakları mevcuttur. Az gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişme, ancak işgücünün büyük bir bölümünün, geleneksel sektörden modern sektöre geçişi sonucunda oluşacak ve böylelikle ülkenin gelir ve istihdamı da çoğunlukla modern sektörden sağlanabilecektir.

Türkiye'de de ekonomik gelişme, gerek gelir, gerekse istihdam açısından sanayi sektöründeki gelişmelere bağlı görülmektedir. Bu nedenle gelişmenin ve istihdam olanaklarının ancak sanayileşme sonucunda gerçekleşebileceği, bugün genellikle benimsenmektedir. Ancak gelişme, istihdam açısından ele alındığında, ülkedeki sanayileşme seviyesinin önümüzdeki yıllarda istihdam problemlerine esaslı çözüm yolları getirecek bir seviyede olmadığı görülmektedir. Yapılan tahminlere göre, ancak 1987-1995 döneminde hızlı sanayileşme nedeniyle yaratılan istihdam olanakları sonucunda, istihdam sorununun çözümlenebileceği umulmaktadır.

Türkiye'de tarım dışı istihdam; sanayi, hizmetler ve hizmetlerin alt sektörleri olan inşaat, ticaret ve ulaştırma sektörlerini kapsam içerisine almaktadır. Aşağıdaki tabloda planlı dönemde Türkiye'de, tarım dışı sektörlerdeki sivil istihdamın dağılımı görülmektedir.

TABLO (42)
Planlı Dönemde Tarım Dışı Sektörlerde Sivil İstihdamın
Dağılımı ve Gelişmesi
(15-64 Yaş)

Sektörler	1962		1967		1971		1972 (a)	
	(Bin kişi)	Yüzde	(Bin kişi)	Yüzde	(Bin kişi)	Yüzde	(Bin kişi)	Yüzde
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Sanayi	995	37,5	1.175	35,4	1.450	33,2	1.519	33,1
İnşaat	305	11,5	369	11,1	419	9,6	433	9,4
Ticaret	328	12,4	395	11,9	581	13,3	605	13,2
Ulaştırma	258	9,7	325	9,8	424	9,7	450	9,8
Hizmetler (b)	768	28,9	1.058	31,8	1.490	34,1	1.579	34,4
T O P L A M	2.654	100,0	3.322	100,0	4.364	100,0	4.586	100,0

Kaynak: D.P.T.

(a) 1972 yılı programının öngördüğü üretim artış hedeflerine göre hesaplanmıştır.

(b) Banka, sigorta ve gayrimenkul işleriyle uğraşanlar, hizmetler sektörü kapsamındadır.

Tabloda da görüldüğü gibi, I. plan dönemi başında 2.654 bin kişi olan tarım dışı istihdam, 1972 yılı sonunda 4.586 bin kişiye ulaşmış bulunmaktadır. Böylelikle I. plan döneminde, yılda ortalama % 4,6 lık bir istihdam artışı sağlanırken, II. plan döneminde yılda ortalama % 6,6 lık ve daha hızlı bir artış gerçekleşmiş bulunmaktadır.

II. Plan döneminde, tarım dışı sektörlerdeki istihdamda sağlanan yıllık ortalama yüzde artışları, I. plan dönemine göre, sanayi ve inşaat sektörü hariç diğerlerinde yüksektir. II. plan döneminde, hizmetler ve ticaret sektörlerindeki artışlar diğerlerine oranla daha fazla olmuş, ulaştırma sektöründeki istihdam artışı ise, her iki plan döneminde de yaklaşık olarak değişmemiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi; başlıbaşına istihdam yaratma olanağının fazla olduğu sanılan sanayi sektöründe istihdam artışları, inşaattan sonra en düşük yıllık

ortalama yüzde artışları göstermiştir. Nevarki, sanayiın istihdama olan katkısı hesaplanırken, yalnızca yarattığı doğrudan istihdam değil, aynı zamanda diğer yan ve hizmet sektörlerinde sebep olduğu dolaylı istihdam artışları da dikkate alınmalıdır.

Aşağıdaki tabloda, III. plan döneminde tarım dışı sivil istihdam tahminleri görülmektedir.

TABLO (43)

Üçüncü Plan Döneminde Tarım Dışı Sivil İstihdam Tahminleri (a)

(15-64 Yaş)

(Bin kişi)

	<u>1972</u>	<u>1977</u>
<u>Sektörler</u>	<u>(1)</u>	<u>(2)</u>
Sanayi	1.519	2.102
İnşaat	433	682
Ticaret	605	726
Ulaştırma	450	615
<u>Hizmetler (b)</u>	<u>1.579</u>	<u>2.072</u>
<u>T O P L A M</u>	<u>4.586</u>	<u>6.197</u>

Kaynak: D.P.T.

- (a) Planda öngörülen üretim artış hedeflerine göre hesaplanmıştır.
- (b) Hizmetler sektörü malî kurumlar, sigorta, gayrimenkul mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetlerinde çalışanları da kapsamaktadır.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1972 yılında 4,5 milyon olan tarım dışı işgücü talebinin, III. plan dönemi sonunda 6,1 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu ise, yılda ortalama % 6,2'lik bir artışı ifade etmektedir. Sanayideki ortalama yıllık artış, % 6,7 ile genel ortalamaı aşmakta, hizmetler sektörünün yıllık ortalama yüzde artışı ise % 5,6 ile, genel ortalamanın altında kalmaktadır. İnşaat sektöründeki % 9,5 lik çok yüksek bir yıllık artış hızı, bu sektördeki elâstikiyet kat

sayısının büyük veya bir diğer deyişle emek verimliliğinin çok düşük olacağı tahmininin bir sonucudur (1).

İşgücü arzı ile istihdam arasındaki farkı gösteren tarım dışı sektörlerde işgücü fazlası ise tablo (37)'de görüldüğü gibi, 1962 yılında 235 bin kişi iken, 1972 yılında 750 bin kişi dolaylarına yükselmiş bulunmaktadır. Tarımdaki en faal mevsimdeki işgücü fazlasının eklenmesiyle, ülkedeki toplam işgücü fazlası 1962 yılında 985 binden, II. Plan dönemi sonunda, 1,6 milyon kişi dolaylarına varmış bulunmaktadır. Tarım dışı işgücü fazlasının önemli bir kısmı verimliliği ve geliri çok düşük geleneksel bazı faaliyetlerde çalışma imkânı bulabilmektedirler. Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının gereği olarak, işlerini kaybeden bir kısım işgücü de bu tür işlere kaymakta bu ise ülkede eksik istihdam sorununun daha belirgin bir hal almasına neden olmaktadır. Nitekim eksik istihdamın bir yönü olan geleneksel faaliyetlerde çalışmaların oranı, tarım dışı sektörlerde çalışan nüfusun 1960 yılında % 7,1'ini, 1965 yılında % 8'ini oluştururken, bu oranın 1972 yılında % 12'ye yükseleceği umulmaktadır (2). Dolayısıyla, Türkiye'de istihdamın başlıca sorunu, daha önce de ifade edildiği gibi, işgücü fazlası olmakta ve yaygın bir açık işsizlikten çok, eksik istihdam biçiminde ortaya çıkmaktadır.

III. Plan döneminde, diğer iki plan dönemine oranla dikkati çeken en önemli ayırım, tarım ve tarım dışı sektörlerde açık ve gizli işsizliği belirlemek yerine, ekonominin tümü geçerli olmak üzere bir "işgücü fazlası" kavramının ortaya konulmuş olmasıdır.

Eldeki istatistikî verilerin yetersizliği ve özellikle Türkiye'de işsizlik sigortasının bulunmayışı nedeniyle ülkedeki işgücü fazlası içinde bulunan açık işsizlerin sayısını kesin olarak belirleyebilmek imkânı henüz mevcut değildir. Dolayısıyla III. plan döneminde, açık işsizleri, gizli işsizleri, produktivitesi düşük ve geçici işlerde çalış-

---

(1) III. B.Y.K.P., S.661.

(2) III. B.Y.K.P., S.653.

şanları içine alan bir işgücü fazlası kavramının tahmini D.P.T. tarafından, dolaylı bir metodla hesap edilmektedir. Bu hesaplarda; işgücü arzı tahminlerinde nüfus sayımı sonuçlarına ve doğurganlık oranları varsayımlarına dayanılmakta ve seneler itibariyle projeksiyonlar yapılmaktadır. İşgücüne katılma oranları için de aynı metod uygulanmaktadır. İşgücü talep tahminleri ise, her ana sektör için hesaplanmış bulunan "İstihdam-Katma Değer Elâstikiyetleri" 'ne göre bulunmaktadır (1).

Aşağıdaki tabloda Türkiye'de III. plan döneminde istihdam ve işgücü fazlası tahminleri görülmektedir.

TABLO (44)
İstihdam ve İşgücü Fazlası Tahminleri
(15 - 64 Yaş)

(Bin kişi)

	1972	1977
	(1)	(2)
I. İşgücü arzı (a)	14.317	16.080
II. İşgücü talebi	13.567	14.980
- Tarımda fiilen çalışanlar	8.763	8.600
- Tarım dışı (b)	4.586	6.197
- Bilinmeyen	133	133
- Yurt dışına yılı içinde gidecek işgücü	85	50
III. Tarım dışı işgücü fazlası (I-II)	750	1.100
IV. Tarımda en faal mevsimdeki işgücü fazlası	850	700
V. Toplam işgücü fazlası (III+IV)	1.600	1.800
VI. İşgücü arzının oranı olarak toplam işgücü fazlası (Yüzde)	11,2	11,2

Kaynak: D.P.T.

(a) Toplam işgücü arzından ordu + jandarma sayısı ile yurt dışına gönderilen ve gönderilecek işgücü düşülmüştür.

(b) Planda öngörülen üretim artış hedeflerine göre hesaplanmıştır.

(1) D.P.T. Türkiye'de İşgücü Arzı, Talebi ve İşgücü Tahminleri, (Ankara, 1970), S.3-8.

Tabloda da görüldüğü gibi, öngörülen üretim hedefleri gerçekleşse bile, işgücü arzının oranı olarak toplam işgücü fazlasında işsizlik oranında-1972-1977 döneminde bir değişiklik olmayacak, ancak ek-sik istihdam sorunu bu dönemde de önemini korumaya devam edecektir. Ayrıca, kısa dönemde istihdam olanaklarını arttırma çabalarının, perspektif plan döneminin gerekli kıldığı ileri ve kapital-yoğun teknolojilerin gelişmelerini engellemeyecek biçimde sürdürülmesi, kişilerin yetiştirildikleri alanlarda istihdamının sağlanması, dış ülke işgücü taleplerinin işgücü fazlasının yoğun olduğu bölgelerden ve sektörlerden karşılanmasına öncelik verilmesi, iş arayanların, İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla, yoğun sanayi bölgelerinde en kısa dönemde, en yüksek verimi sağlayabilecekleri açık işlerde istihdamlarının kolayca temini, son planda ilkeler ve tedbirler olarak belirtilmiş bulunmaktadır (1).

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'de istihdam sorununun çözümlenmesini uzun dönemdeki amaçlardan biri olarak belirtmiş ve bu amacın ancak 1987-1995 döneminde gerçekleşebileceğini öngörmüş bulunmaktadır. Bu dönemde, işgücü arzında yıllık artış ortalama % 2,7 dolaylarında bulunurken, işgücüne olan talep yılda ortalama % 3,6 oranında bir artış gösterecektir. Böylelikle, 1995 yılında işgücü arzının 26 milyon olacağı, bunun 6,2 milyonunun tarım, 5,6 milyonunun sanayi, 13,4 milyonunun ise hizmetler sektöründen gelen işgücü talebiyle karşılanabileceği ve çalışan nüfusun ancak % 3'ü dolaylarında bir arizî işsizliğin olabileceği yani tam istihdama ancak 1995 yılında ulaşılabileceği tahmin edilmektedir (2).

Kısaca, Türkiye'de, içinde bulunulan sosyo-ekonomik koşulların bir gereği olarak, en azından 1987-1995 dönemine kadar, işgücü fazlası sorununa ülke olanaklarıyla çözüm bulunabileceği beklenmemekte ve dolayısıyla işgücü arzı ve işgücü talebi arasında görülen bu dengesizliğin, işçi göndermeleri yolu ile bir ölçüde de olsa hafifletilmeye çalışılması, bir zorunluluk olarak belirmektedir.

---

(1) III. B.Y.K.P., S.664.

(2) III. B.Y.K.P., S.146.

III.- TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ HAREKETLERİ

A.- TÜRKİYE'NİN İŞGÜCÜ ALMALARI

Türkiye'ye dış ülkelerden yapılan ve ülkedeki toplam işgücünü bir ölçüde de olsa arttıran göç hareketleri; günümüzde önem kazanan ve genellikle gelişmekte olan ülkelere, sanayileşmiş B. Avrupa ülkelerine yönelik işgücü arzı ve talebi arasındaki dengesizlikler sonucu ortaya çıkan işgücü göndermelerinden tamamen farklı bir anlamda olup, siyasal bir nitelik taşımaktadır. Ancak gelen göçmenler içinde, aktif yaş grubuna giren erkek nüfusun nispi olarak fazla olması (1) ve bunların hemen ülkenin işgücü arzına katılmaları, Türkiye'ye yapılan bu siyasal nitelikteki göç hareketinin bir anlamda da olsa Türkiye'nin işgücü alması olarak düşünülebilmesine neden olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını kaybetmesi ile birlikte bu topraklarda yaşayan Türkler, ülke sınırları içerisindeki bölgeler yerleşmek üzere göç etmeye başlamışlardır. Ana vatana doğru olan bu göç hareketi, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da devam ederek, günümüze kadar uzamış bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 1923 yılından bu yana, Türkiye'ye göçmen olarak gelenlerin ve sığınanların sayıları görülmektedir.

---

(1) Yalçıntaş, a.g.e., S.87.

TABLO (45)

Yurdumuza Göçmen ve Mübadil Olarak Gelenlerle Sığınanlar
(1923-1970)

<u>Yıllar</u>	<u>Nüfus</u>	<u>Yıllar</u>	<u>Nüfus</u>
1923	196.420	1946	3.741
1924	208.886	1947	4.365
1925	39.634	1948	7.245
1926	32.852	1949	3.450
1927	27.172	1950	52.185
1928	40.570	1951	102.240
1929	19.133	1952	1.202
1930	13.694	1953	3.309
1931	11.648	1954	12.062
1932	11.603	1955	20.076
1933	25.656	1956	35.369
1934	34.057	1957	32.680
1935	50.719	1958	32.539
1936	33.074	1959	20.612
1937	26.752	1960	14.722
1938	29.678	1961	7.971
1939	21.458	1962	3.458
1940	13.318	1963	2.751
1941	7.264	1964	1.381
1942	5.709	1965	2.310
1943	3.442	1966	3.747
1944	2.608	1967	3.581
1945	2.792	1968	3.557
		1969	2.355
		1970	1.316
		<u>TOPLAM</u>	<u>1.236.363</u>

Kaynak: Cevat Geray, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961), Ankara, 1962, S.7, aynı yazarın 1961'den sonraki ek tabloları ve Türkiye İstatistik Yıllığı 1971, S.72.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1923-1970 döneminde Türkiye'ye yönelik göç hareketleri, bazı yıllar artma, bazı yıllarda ise azalma göstermiştir. Ancak önemli olan nokta, Türkiye'ye diğer ülkelerden gelip yerleşenlerin tamamına yakın bir kısmının Türk asıllı olmalarıdır. Ayrıca bilindiği gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında göçmen sayısının büyük miktarlara varmasının başlıca nedeni, Lozan Andlaşması sonunda kabul edilen nüfus mübadelesi hareketidir. Andlaşmada özellikle, Yunanistan'da bulunan Türklerle, Türkiye'de oturan Rum'ların değiştirilmesi öngörülmüş ve dolayısıyla 400 bine yakın Türk Anavatan'a gelirken, 150 bin dolaylarında Rum'da Yunanistan'a gönderilmiştir. Bundan başka 1948 yılında, İsrail Devleti'nin kurulması sonunda yaklaşık olarak 35 bin Musevî 1948-1960 yılları arasında İsrail'e göç etmiştir (1).

1923 ve 1924 yıllarını izleyen, 1950 yılına kadarki devrede - 1935 yılı hariç - göç edenlerin sayısı genellikle 40 binin altında kalmıştır. Ancak, 1950 yılında, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, Bulgar Hükümeti'nce siyasal amaçlarla göçe zorlanması sonucunda, Türkiye'ye yapılan göç hareketi birden hızlanmış ve göç edenler 1950 yılında 52.185'e, 1951 yılında 102.240 kişiye ulaşmış ve Bulgaristan'dan gelen bu büyük sayıdaki göçmene Devlet ve halk tarafından yardım eli uzatılmıştır. İki yıl süreyle duraklama gösteren göçmen gelişleri, 1954'ten sonra tekrar hızlanmış ve 1956 yılında 35 bin kişi olmuştur. Fakat bu kez, göçmenlerin çoğunluğunu Yugoslavya'dan gelen Türkler oluşturmuştur. Türkiye'ye yönelik göç hareketleri, 1961 yılından bu yana gitgide azalma göstererek süregelmektedir.

Türkiye'ye yapılan göç hareketleri genellikle Balkan Ülkelerinden olmakta, diğer ülkelerden gelen göçmenlerin sayısı ile oldukça düşük bir seviyede bulunmaktadır.

---

(1) Geray, a.g.e., S.6.

Aşağıdaki tabloda göçün en yoğun olduğu 1960 yılına kadarki dönemde, Türkiye'ye gelen göçmenlerin geldikleri ülkelere göre sayıları ve Türkiye'ye yapılan genel göç içerisindeki payları görülmektedir.

TABLO (46)
Göçmen, Mübadil ve Sığınanların Geldikleri Ülkeler
(1923-1960)

Ülkeler	G ö ç m e n l e r	
	Sayısı	Oranı %
Yunanistan	407.788	33,9
Bulgaristan	374.478	31,1
Yugoslavya	269.101	22,4
Romanya	121.351	10,4
Diğer Ülkeler	12.345	1,0
Türkistan	2.128	0,2
Sığınanlar (*)	16.993	1,4
GENEL TOPLAM	1.204.205	100,0

Kaynak: Geray, a.g.e., S.11

(*) Sığınanlardan nereden geldikleri bilinenler ait oldukları ülke sütununa geçirilmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi, gelen göçmenlerin büyük bir kısmı Yunanistan'dan gelmekte, ikinci sırayı ise, Bulgaristan'dan gelen göçmenler almaktadırlar. Ancak 1951 yılında Bulgaristan'ın hudut kapılarını kapaması sonucunda bu ülkeden olan göç hareketi büyük ölçüde durmuştur. Yugoslavya'dan yapılan göçler ise 1953 yılından sonra artma göstermiş, 1956 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış ve giderek azalmıştır. 1953-1956 yılları arasında gelen bu göçmenler serbest göçmen statüsüne sahip olmuşlar ve dolayısıyla da, Türkiye'de yerleşme, kazanç sağlama v.b. gibi imkânları kendileri sağlamak zorunda kalmışlar, yani devletçe bir yardım görmemişlerdir (1)

(1) Yalçıntaş, a.g.e., S.38.

Göçmenlerin, eskiden Türk toprakları olan ülkelerden, Türkiye'ye dönmeleri, genellikle buldukları ülke hükümetlerince kendilerine çeşitli alanlarda - dinî, kültürel, sosyal, ticarî, malî v.s. - yapılan baskı ve bununla birlikte ana vatanlarına dönme arzularının sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Kısaca, 1923-1970 döneminde Türkiye'ye gelen ve sayıları toplam olarak 1,2 milyona ulaşan göçmenler ve sığınanlar, ülkede aslında var olan nüfus baskısını bir yandan daha da arttırdıkları, diğer yandan ise istihdam problemlerinin çözümlenmesinin bir ölçüde daha da zorlaşmasına neden olmuşlardır.

Bir milyonu aşan kısmı Balkan ülkelerinde, kalanı S.Rusya'da, Doğu Türkistan'da, İran ve Irak'ta yerleşmiş bulunan 50 milyona yakın Türk asıllı topluluklar, Türkiye için potansiyel göç kaynaklarıdır. Bunlar arasında Balkanlar da yaşayanlarının, Türkiye'ye yaptıkları göç hareketinin azalıp, çoğalmakla beraber süreceleceği söylenebilirse de, diğer ülkelerde yerleşenlerin bu tür bir harekete başlamaları için, buldukları ülkelerde çok önemli sosyal ve siyasal değişikliklerin olmaması gerekmektedir (1).

B.- TÜRKİYE'NİN İŞGÜCÜ GÖNDERMELERİ

Türkiye'den dış ülkelere yapılan işgücü göçlerinin bir hükümet politikası olarak ilk defa ele alınması, 1959'dan sonra olmuş ve böylelikle işgücü göçleri, 1960 ve 1961 yıllarından sonra önem kazanmaya başlamıştır. Yurt dışına işçi gönderilmeleriyle ilgili olarak ilk işgücü anlaşması 30 Ekim 1961'de B.Almanya ile ve ilk sosyal güvenlik anlaşması ise 9 Eylül 1959 tarihinde İngiltere ile yapılmış ve bunları diğer ülkelerle yapılan çeşitli işgücü ve sosyal güvenlik anlaşmaları izlemiştir.

---

(1) Yalçıntaş, a.g.e., S.49.

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'nin yabancı işgücü kabul eden ülkelerle imzalamış olduğu işgücü ve sosyal güvenlik anlaşmaları görülmektedir.

TABLO (47)

Türkiye'nin Taraf Olduğu Sosyal Güvenlik Anlaşmaları

<u>Anlaşma Yapılan Ülkeler</u>	<u>İmza Tarihi</u>
B.Almanya	30 Nisan 1964
İngiltere	9 Eylül 1959
İsviçre	1 Mayıs 1969
Avusturya	12 Ekim 1966
Danimarka	13 Kasım 1970
Belçika	4 Temmuz 1966
Hollanda	5 Nisan 1966
Fransa	20 Ocak 1972

Türkiye'nin Taraf Olduğu İşgücü Anlaşmaları

B.Almanya	30 Ekim 1961
Avusturya	15 Mayıs 1964
Belçika	16 Temmuz 1964
Hollanda	19 Ağustos 1964
Fransa	8 Nisan 1965
İsveç	10 Mart 1967
Avusturalya	5 Ekim 1967

Kaynak: Türk-İş Yayınları, Türkiye'nin Taraf Olduğu İşgücü ve Sosyal Güvenlik Anlaşmaları, Yayın No: 76, Ankara, 1973.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye başlıca işgücü talep eden 7 ülke ile işgücü anlaşmaları imzalamış bulunmaktadır. Ancak İsveç ile yapılan anlaşma İsveç'in işçi talebinde bulunmayışı nedeniyle uygulama alanına girememiştir (1) İngiltere, İsviçre ve Danimarka ile Türkiye'nin

(1) 50 Yılda Çalışma Hayatımız, S.68.

işgücü anlaşması olmamakla birlikte, sosyal güvenlik anlaşmaları mevcuttur. Bu üç ülke arasında en çok Türk işçisi çalıştıran ülke ise İsviçre'dir. İsviçre'nin kendine özgü hükümet biçimi nedeniyle, bu ülke ile bir işgücü anlaşmasının yapılması gerçekleşmemiştir. İsviçre firmaları ya tek, tek veya bazılarının birleşerek bir konsorsiyum teşkil etmeleri sonucunda; Türkiye'ye temsilciliklerini göndermekte ve İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığı ile işçi almaktadırlar. Ayrıca birçok Türk işçisi de İsviçre firmalarıyla doğrudan ilişki kurarak iş sağlayabilmektedirler (1).

Türkiye'nin işgücü yolladığı tabloda görülen başlıca 10 ülkeden B.Almanya, Avusturya, Belçika, Hollanda ve Fransa ile hem işgücü hem de sosyal güvenlik anlaşmaları mevcuttur. İsveç ve Avustralya ile yalnızca işgücü anlaşmaları, İngiltere, İsviçre ve Danimarka ile ise yalnızca sosyal güvenlik anlaşmaları imzalanmış bulunmaktadır. İşgücü anlaşması olan 7 ülkenin - İsveç hariç - 6 irtibat bürosu Türkiye'de faaliyetlerini sürdürmektedirler.

İ.B.Kurumu'nun yabancı irtibat bürolarıyla olan ilişkileri yurtdışı hizmetler şubeleri kanalıyla yürütülmekte ve bu şubeler Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunmaktadır. Yurtdışı hizmetler şubeleri, talep ve müracaat olmak üzere başlıca iki üniteden oluşmakta, yabancı irtibat büroları ile işbirliği, talep ünitesince sağlanmaktadır. Talep ünitesi; irtibat bürosundan, işçi isteyen yabancı firmaların taleplerinin alınmasını, bu taleplerin müracaat ünitesine dağıtımını, müracaat ünitelerince seçilen işçilerin irtibat bürolarına bildirilmesini ve kesin kabulleri yapılan işçilerin ise iş sözleşmelerini sağlayarak, işçi yollanmasına yardımcı olmaktadır.

Dış ülkelerde çalışan tüm Türk işçilerinin sayılarının son yıllarda giderek artması sonunda, bu işçilerin sorunlarının çözümlenmesi ve bu konuda etkin tedbirlerin alınmasında, diğer ilgili bakanlıklar ve

---

(1) İ.B.K. Avrupa Memleketlerinde Türk İşçileri ve Sorunları, II. Kitap, yayın no. 49, (Ankara, 1968), S.9.

kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak, "Bakanlıklararası İşçi Sorunları Koordinasyonu Kurulu" ile işçilerin hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek, sorunların çözümünden ana politikayı saptamak, dış kuruluşları yönetmek ve uygulamayı izlemek amacıyla 1973 yılı içinde ise Çalışma Bakanlığı'na bağlı "Yurt Dışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü" faaliyete geçmiş bulunmaktadır (1). Ayrıca, Türk işçilerinin bulunduğu ülkelerde Büyük Elçilik ve Baş Konsolosluklara bağlı olarak, Çalışma Müşavirlikleri ve Çalışma Ateşelikleri kurulması da sağlanmış olup bugün 8 ülke'de (B.Almanya, Fransa, Hollanda, İsviçre, Belçika, Danimarka, Avusturya ve Avustralya'da) Türkiye'nin 7 çalışma müşavirliği ve 12 Çalışma Ateşeliği mevcut bulunmaktadır. Bu arada, B.Almanya'daki Türk işçilerinin, her iki ülkenin mevzuatını ilgilendiren sorunları, yılda bir toplanan "Türk Alman Karma Komisyonu" 'nce incelenmekte ve sorunlara çözüm yolları getirmek üzere çalışmalar yapılmaktadır. Diğer yabancı ülkelerdeki Türk işçilerinin sorunları ise, Çalışma Bakanlığı ve Dış İşleri Bakanlığı'nın ilgili üniteleri, ve İ.B.Kurumunca ele alınmaktadır. İkili dış ilişkilerde önemli yeri olan bir diğer kuruluş da; Çalışma Bakanlığı'na bağlı Sosyal Sigortalar Kurumu'dur. Büyük sayıda Türk işçisinin çalıştığı B.Avrupa ülkeleriyle yapılan sosyal güvenlik anlaşmalarının uygulanmasında, bu kurum görevli bulunmaktadır. Yapılan bu anlaşmalara göre, Türk işçilerine sağlanan menfaatler ve yapılan hizmetler kısaca şöyle belirtilebilir (2).

- İşçilerin Türkiye'de kalan eş ve çocuklarına, hastalık ve analık hallerinde S.S.K. kanalıyla gerekli sağlık yardımları yapılmakta, tedavileri için olan masraflar ilgili ülke sigortalarınınca karşılanmaktadır.

- Yıllık izinde bulunan Türk işçilerinin, ülkelerinde hastalanmaları halinde gerekli sigorta yardımları, çalıştıkları yabancı ülke sigortaları hesabına, S.S.K. aracılığı ile yapılmaktadır.

---

(1) 50 Yılda Çalışma Hayatımız, S.70.

(2) 50 Yılda Çalışma Hayatımız, S.71.

- İşçilerin Türkiye'deki çocuklarının, çocuk zamlarından faydalanabilmeleri için, gerekli formalite ve işlemler bu kuruluşça yürütülmektedir.

- Ayrıca, işçilerin yurt dışında ve Türkiye'de geçirdikleri sigortalılık sürelerinin birleştirilmesinde dışarıdaki işçilere bağlanan yaşlılık, malûliyet, ölüm aylıkları, işçinin Türkiye'de oturması halinde kesintisiz olarak ödenmesi de yine Kurum aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'nin dış ülkelere işgücü göndermelerinin; 1961 ve 1962 yılları ile Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) ve yeni uygulamaya giren Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) dönemlerindeki gelişimi aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

1.- 1961 ve 1962 yıllarında ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) Döneminde, Türkiye'nin Dış Ülkelere İşgücü Göndermeleri:

I. Beş yıllık kalkınma planı, Türkiye'de devamlı olarak artan işgücünün istihdamı konusunda çeşitli tedbirlerin alınmasının yanısıra, ülkede genellikle işsizliğin yoğun olduğu bölgelerdeki işgücü fazlasının, işgücü kıtlığı çeken B. Avrupa ülkelerine gönderilmesini de öngörmüştür (1). Planlı dönemde istihdam konusunda alınan çeşitli tedbirlerden, başarıyla uygulananı ise ancak yabancı ülkelere işgücü göndermeleri olmuştur. I. Plan'da dışarıya işgücü göndermeleri öngörülürken, Türkiye'de yüksek nitelikli işgücünün yetersizliği de önemle belirtilmiş ve böylelikle de nitelikli işgücünün dış ülkelere gitmesi önlenmek istenmiştir.

Aşağıdaki tabloda, 1961-1967 döneminde dış ülkelerin Türkiye'den olan işgücü talepleri ve gönderilen işçilerin sayıları görülmektedir.

---

(1) I.B.Y.K.P., S.455.

TABLO (48)
Dış Ülkelerin İşgücü Talepleri ve Gönderilen İşçiler
(1961-1967)

(Bin kişi)

Yıllar	Gönderilen İşçi Toplamı	Dış Ülke Talebi	Talebin Karşılama	
			Oranı	%
1961-1962	12,7	15,0		84,6
1963	30,3	39,8		76,1
1964	66,2	71,1		93,1
1965	51,5	61,0		84,4
1966	34,4	35,0		96,9
1967	8,6	11,3		78,8

Kaynak: İ.B.K, İş ve İşgücü Bülteni, Ocak 1971.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1961-1967 döneminde, 1966-1967 Alman ekonomik krizine rağmen, dış ülkelere gelen işgücü talepleri, tamamiyle karşılanamamıştır. Yurt dışına gitmek için bu dönemde de büyük sayıda işçinin sırada olduğu dikkate alınacak olursa, bu duruma başlıca neden olarak, talep edilen işçilerin istenen niteliklere sahip olmayışları ve dışarıya işçi yollamada karşılaşılan bir takım idarî zorluklar gösterilebilir.

Aşağıdaki tabloda ise, Türkiye'nin dış ülkelere işçi göndermelerinin önem kazanmaya başladığı 1961, 1962 yılları ile I. plan döneminde, İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığı ile yurt dışına gönderilen işçilerin ülkelere ve yıllara göre sayısal dağılımları görülmektedir (Tablo 49).

TABLO (49)

İ.B. KURUMU ARACILIĞI İLE YURT DIŞINA GÖNDERİLEN İŞÇİLERİN YABANCI
İŞGÜCÜ KABUL EDEN BAŞLICA ÜLKELERE GÖRE DAĞILIŞI (1961 - 1967)

ÜLKELER	Y ı l l a r							Ülkelere Göre Kümülatif Toplam
	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	
B.Almanya	1.476	11.025	23.436	54.902	45.572	32.580	7.253	176.244
Avusturya	-	160	937	1.434	1.973	469	1.043	6.016
Belçika	-	-	5.605	6.651	1.661	-	-	13.917
Fransa	-	-	63	25	-	-	-	88
Hollanda	-	-	251	2.958	2.181	1.208	67	6.665
İsviçre	-	-	36	193	122	153	215	719
İngiltere	-	-	-	-	8	-	-	8
Toplam	1.476	11.185	30.328	66.163	51.517	34.410	8.578	203.657

Kaynak: İ.B.Kurumu'nun bu yıllara ait çeşitli yayınlarından faydalanılarak düzenlenmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1961 yılında yalnızca B.Almanya'ya İ.B.K. kanalıyla 1.476 işçi gitmişken, bu miktar 1967 yılında kümülatif olarak 176.244'e ulaşmıştır. Ancak, B.Almanya'ya gidişler 1964 yılından sonra önceki yıllara oranla azalma göstermiş, 1966 yılında giden işçi sayısı, 32.580'e, 1967 yılında ise 7.253'e düşmüştür.

Diğer ülkelere gidişler ise, 1963 yılından sonra önem kazanmaya başlamış ve 1967 yılı sonuna kadar kümülatif olarak 13.917 kişi Belçika'ya ve 6.665 kişi Hollanda'ya 6.016 kişi ise Avusturya'ya çalışmak üzere göç etmişlerdir. Böylelikle 1961-1967 döneminde Türkiye'den yurt dışına gönderilen tüm işçilerin sayısı 203.657 kişi olmuş ve Türkiye'den olan işçi göçünün % 87'si B.Almanya'ya yapılmıştır.

Türkiye'den B.Almanya'ya yapılan işgücü göçü, görüldüğü gibi, 1965'e kadar yıllar itibariyle gittikçe fazlalaşmış ve 1965 yılında toplam olarak 136.411 kişi olmuştur. Aynı yıl B.Almanya'daki İtalyan işçilerin sayısı 372 bin, Yunan işçilerin 187 bin, İspanyol işçilerin 183 bin, Portekizli işçilerin 103 bin ve Yugoslav işçilerin sayısı ise 64 bin dolaylarında bulunmakta idi (1).

Aşağıdaki tabloda, 1961 - 1967 döneminde B.Almanya'ya ve diğer işgücü talep eden ülkelere gönderilen Türk işçilerinin sayısı ve yüzde oranları görülmektedir (Tablo 50).

---

(1) The Economist, 14-20 May, 1966, S.72.

TABLO (50)

1961 - 1967 DÖNEMİNDE, B. ALMANYA ve DİĞER ÜLKELERE GÖNDERİLEN TÜRK İŞÇİLERİNİN YILLARA GÖRE SAYISAL DAĞILIŞLARI VE YÜZDE ORANLARI

Ülkeler	1961 - 1962	%	1963	%	1964	%	1965	%	1966	%	1967	%
B. Almanya	12.501	99	23.436	77	54.902	83	45.572	77	32.580	95	7.253	80
Diğerleri	160	1	6.892	23	11.247	17	5.948	23	1.830	5	1.325	20
Toplam	12.661	100	30.328	100	66.176	100	51.520	100	34.410	100	8.578	100

Kaynak: İ.B.K. İstatistikleri

Tabloda da görüldüğü gibi, 1961 - 1962 yıllarında, B.Almanya'ya gönderilen 12.501 Türk işçisi, bu dönemde dışarıya gönderilen tüm Türk işçilerinin % 99'unu oluştururken, bu miktar 1965'e kadar yıllar itibariyle giderek artmış, ancak diğer ülkelerden gelen taleplerde de artma olması nedeniyle B.Almanya'ya gönderilen işçilerin, dışarıda çalışan tüm Türk işçilerine oranı, 1961-1962 dönemindeki yüksekliğini koruyamamıştır. Örneğin, 1961-1962 döneminde Almanya dışındaki diğer ülkelere gönderilen Türk işçilerinin miktarı, bu dönemde gönderilen tüm işçilerin ancak % 1'i dolaylarında iken, bu oran 1963'te % 23, 1964'te % 17, 1965'te % 23, 1966'da % 5, 1967 yılında % 20 olmuştur. B.Almanya ise dışarıya çalışmak üzere giden toplam Türk işgücünün 1963 yılında % 77'sini, 1964 yılında % 83'ünü, 1965 yılında % 77'sini, 1966 yılında %95'ini ve 1967 yılında ise % 80'ini kendisine çekmiş bulunmaktadır.

Türkiye'nin işgücü göndermelerinin büyük çoğunluğu B.Almanya'ya yönelik olduğundan, 1966-1967 Alman ekonomik krizi Türkiye'nin toplam dış ülke işgücü taleplerini de büyük ölçüde etkilemiştir. İşgücü göndermeleriyle ilgili tablolardan da anlaşılacağı gibi, 1965 yılından sonra B.Almanya'ya giden Türk işçilerinin sayısında âni bir azalmanın olduğu görülmektedir. Örneğin, 1965 yılında 45.572 kişi olan Türk işçilerinin sayısı, 1966 yılında 32.580'e, 1967 yılında ise 7.253'e düşmüştür. Giden Türk işçilerinin sayısında yıllar itibariyle meydana gelen bu azalma, Almanya'nın geçirdiği ekonomik krizin bir sonucudur.

Batı Almanya'da 1967 yılı Mayıs ayında 1960-1965 yıllarının ortalamasına göre % 3,5'dan fazla bir oranda işsiz bulunmakta idi. Sayıları 636.000'e varan bu işsizler nedeniyle 1966-1967 ekonomik krizinin hemen öncesinde, devamlı artmakta olan ücretler düşme eğilimi göstermeye başlamıştı. Bu durumda, yabancı işçiler en son istihdam edilen ve ilk defa yol verilen elemanlar olmuşlar, B.Almanya iş bulma örgütüne ülkelerine dönmeye teşvik edilmişler ve krizin etkisini azaltmak amacıyla âdeta bir manivela görevini ifa etmişlerdir (1).

---

(1) Nermin Abadan-Unat, "Federal Almanya'nın 1966-1967'de Geçirdiği Ekonomik Buhran Açısından Yabancı İşgücü ve Türk İşçilerinin Durumu" S.B.F.Dergisi, Cilt: XXVI, No: 4 (Ankara, 1971), S.160.

1966 yılında B.Almanya'da 1,3 milyon yabancı işçi istihdam edilmekte ve bunun % 63,2'sini erkek, kalanını da kadın işçiler oluşturmaktaydı. 1966 Eylülünde yabancı kadın işgücünde görülen azalış, % 15,3 iken, bu oran erkek işçilerde % 27,7'ye ulaşmış bulunmaktadı. Konjonktürde meydana gelen duraklama ilk önce erkek işgücünün çalıştığı inşaat, metalurji v.s. gibi sektörleri etkilediğinden dolayısıyla krizden en fazla zarar gören yabancı erkek işgücü olmuştur. Ayrıca, işverenin yabancı işçinin iş mukavelesini yenilemeye karşı gösterdiği isteksizlik, iş saatlerinin kısaltılması dolayısı ile işçinin eline geçen paranın cazip olmayışı, yabancı işgücünün ana vatana dönme arzusunu arttırmıştır. Böylelikle bu kriz döneminde Almanya'dan ülkelerine dönen tüm yabancı işgücünün sayısı 500 bini bulmuştur.

Aşağıdaki tabloda, krizin etkisini en fazla sürdürdüğü 1966 Eylülü ile 1967 yılı Mart ayları arasında, B.Almanya'da çoğunlukta bulunan yabancı işçi gruplarının sayısal durumu görülmektedir.

TABLO (51)

1966-1967 Ekonomik Krizinde B.Almanya'da Önemli Ölçüde
Temsil Edilmiş Bulunan Yabancı İşçi Kontenjanları

Aylar	İtalyanlar	Yunanlılar	İspanyollar	Türkler
Eylül 1966	391.291	194.615	178.154	160.950
Mart 1967	275.919	160.808	136.810	134.308
	-115.372	- 83.807	-41.344	-26.642

Kaynak: Abadan, a.g.m., s.164.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1966-1967 krizi B.Almanya'da çalışan yabancı işçiler içerisinde en fazla İtalyan işçilerini etkilemiş ve altı aylık sürede 115 bin İtalyan işçisi işini terk etmek zorunda kalmıştır.

Krizden en az etkilenen yabancı işçi grubu ise, 26 bin kişilik bir işten ayrılma ile Türkler olmuştur.

Bu oluş, yani iş şartlarında beliren olumsuz değişiklikler karşısında A.E.T. üyesi olan İtalyan işçilerinin, Türk işçilerine oranla

daha hızlı bir biçimde ülkelerine dönme eğilimleri; konjonktürün iyileşmesi halinde topluluk üyesi olan B.Almanya'ya geri döndüklerinde işe yerleşebilmeleri konusunda kendilerine sağlanan kolaylıklar ile açıklanabilmektedir. Türk işçileri ise, ülkelerine döndükleri takdirde, tekrar bir yabancı ülkeye gelmelerinin ve orada iş bulmalarının çok zor olduğunu bildikleri için, her türlü çalışma koşullarına razı olarak yerlerinden hareket etmemeyi tercih etmişlerdir.

Aşağıdaki tabloda ise, Türk işçilerinin ekonomik kriz süresinde cinsiyete göre dağılımları görülmektedir.

TABLO (52)

Cinsiyete Göre Türk İşçilerinin 1966-1967
Ekonomik Krizi Sırasındaki Dağılışı

<u>Aylar</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>
Eylül 1966	133.735	27.215
Mart 1967	108.903	25.405
	-24.832	-1.810

Kaynak: Abadan, a.g.m., S.165.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türk işçileri içinde de krizden en çok erkek işçiler etkilenmiş, kadın işçilerin krizden etkilenmesi pek az ölçüde olmuştur.

Aşağıdaki tabloda ise, kriz döneminde Türk işçilerinin sektör-
lere göre dağılımlarında meydana gelen değişimler, karşılaştırma yap-
bilmek amacıyla B.Almanya'da o dönem en kalabalık grup olan İtalyan işçi-
lerinin sektörlere göre dağılımları ile birlikte gösterilmiştir.

TABLO (53)
1966-1967 Ekonomik Krizinde
Türk İşçilerinin Sektörlere Göre Dağılışı
(%)

Sektör	1966		1967		Türklerdeki Yüzde Oranının+veya-farkı
	Türk	İtalyan	Türk	İtalyan	
Çelik ve Metalurji	39,5	29,2	36,9	28,1	-2,6
İnşaat	1,57	26,9	1,73	22,4	-0,2
Çelik End. (İnşaat malzemesi dahil)	16,4	20,0	17,4	20,8	+1
Ticaret ve Hizmetler (Ulaştırma hariç)	6,5	9,5	9,3	13,1	+3,2
Mensucat ve Giyim	10,5	9,6	10,5	10,3	+0,3

Kaynak: Abadan, a.g.m., S.166.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türk işçileri içinde krizden en çok zarar gören işçiler, İtalyan işçilerinde de olduğu gibi, metalurji sektöründe ve inşaat sektöründe çalışanlar olmuştur (1).

1961-1962 yıllarında ve I. plan döneminde yabancı ülkelere çalışan yaklaşık olarak 204 bin Türk işçisinin 32 binini kadın işçiler oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu dönemde, yurt dışında çalışan kadın işçilerin çalıştıkları ülkelere göre sayısal dağılımları görülmektedir.

(1) Abadan, a.g.m., S.168.

TABLO (54)

İ.B.Kurumu Aracılığı ile Yurt Dışına Gönderilen Kadın İşçilerin Yıllar İtibariyle Ülkelere Göre Dağılışı

Gönderilen Ülke	1961 - 1964		1965		1966		1967	
	Kadın İşçi	Toplam İşçi	Kadın İşçi	Toplam İşçi	Kadın İşçi	Topl. İşçi.	Kadın İşçi	Toplam İşçi.
Almanya	7 190	90 839	11 116	45 572	9 715	32 580	3 484	7 253
Avusturya	86	2 531	36	1 973	34	469	12	1 043
Belçika	-	12 256	-	1 661	-	-	-	-
Fransa	-	86	-	-	-	-	-	-
Hollanda	8	3 209	3	2 181	1	1 208	-	67
İngiltere	-	-	-	8	-	-	-	-
İsviçre	47	229	24	122	19	153	37	215

Kaynak: İ.B. Kurumu İstatistikleri.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, 1961-1967 döneminde Türkiye'den Kurum aracılığı ile giden kadın işçilerin en fazla yoğun olduğu ülke B.Almanya'dır. Bu dönemde B.Almanya'da çalışan toplam 176.244 işçinin 31.505'i kadın işçidir. Diğer ülkelere kurum aracılığı ile gidip çalışan kadın işçiler ise pek az bir sayıda bulunmakta, bu dönemde B.Almanya hariç diğer ülkelerde çalışan toplam 27.413 işçinin, ancak 307'sini kadın işçiler oluşturmaktadır.

I. Plan döneminde dışarıya işgücü göndermeleri, daha önce de belirtildiği gibi, istihdam politikası için öngörülmüş olan diğer tedbirlerden çok daha başarılı bir biçimde gerçekleşmiştir. Ancak işgücü göndermeleri, sayısal yönden plan hedeflerine uygun olarak gerçekleşirken, kalitatif açıdan I. planın önemle belirttiği işsizliğin belirgin olduğu bölgelerden işgücü göndermeleri ilkesinden önemli ölçüde sapma görülmektedir. Nitekim, D.P.T. tarafından yapılan bir araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; yalnızca B.Almanya'da çalışan Türk işçilerinin % 15'i nüfusu 1 milyondan fazla, % 27'si 1.000.000 - 500.000, % 13'ü 500.000 - 100.000 ve ancak % 44'ü nüfusu 100.000'den az olan kentlerden

gelmişlerdir (1). Böylelikle yurt dışına giden işgücünün % 55'i belli başlı birkaç büyük kentlin kişileridir. O halde planda özellikle üzerinde durulan bir nokta, ters yönde işlemektedir. Her ne kadar dış göçler, iç göçlerin dışarıya bir uzantısıysa da gidenlerin önemli bir bölümünün büyük kentlerden gelen kişilerden oluşması, planın bu prensibinin, uygulamada belli ölçüde zedelenmesine neden olmaktadır.

Dış ülkelerde çalışan işçilerin kesin sayılarını tesbit edebilmede elde mevcut olan İş ve İşçi Bulma Kurumu istatistikleri yeterli olamamaktadır. Çünkü, dış ülkelere çalışmak üzere giden kişilerin bir kısmı Kurum aracılığı ile değil, Turist pasaportu ile ülke dışına çıkmakta ve kendi olanaklarıyla iş temin etmektedirler. I. Plan döneminde ve onu izleyen daha sonraki yıllarda olduğu gibi, bugünde turist pasaportuyla önemli sayıda Türk işçisi çalışmak üzere yurt dışına çıkmış bulunmaktadır. Yabancı ülkelerde çalışan tüm Türk işçilerinin, I. Plan döneminde % 87'sini kabul eden B.Almanya'ya 1961-1966 yıllarında Kurum aracılığı (resmî kanal) ile ve turist pasaportu ile giden işçilerin sayıları, aşağıda görülmektedir.

TABLO (55)

Türkiye'den B.Almanya'ya Resmî Kanalla ve Kaçak Olarak
Gidenler

Bütün ülkelere
Almanya'ya gelişler

Baz % 100	Yıllar	%	Resmî gidişler	Kaçak gidişler	Toplam gidiş
260.968	1961	0,4	1.043	6,073	7.116
283.038	1962	3,9	11.038	4.231	15.269
272.146	1963	8,6	23.439	4.471	27.910
336.001	1964	16,4	55.104	7.775	62.879
371.072	1965	11,7	45.755	14.061	59.816
287.415	1966	11,3	32.478	11.021	43.499

Kaynak: İskender Evrenosoğlu, Federal Almanya-Türkiye İşgücü İlişkileri, Eskişehir Sanayi Odası Yayınları No: 11, Ankara, 1973, S.66'dan Bunde Sanstalt 1968.

(1) Nermin Abadan, B.Almanya'daki Türk İşçileri Üzerinde Bir Araştırma, -özet-(Ankara, 1964), S.5.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1961 yılında Türkiye'den giden toplam 7.116 işçi, Almanya'ya tüm ülkelerden gelen işçilerin %0,4'ünü oluşturmakta ve bunun 1043 kişisi resmî kanalla, 6.073 kişisi ise turist pasaportuyla gelmektedir.

B.Almanya ile Türkiye arasında 1961 yılı sonunda imzalanan işgücü anlaşmasının bir sonucu olarak, 1962 yılında bir yandan giden işçilerin toplam yabancı işçiler içerisindeki payı yükselmekte, öbür yandan ise Kurum aracılığı ile giden işçiler, kaçak gidenlere oranla büyük bir fazlalık göstermekte ve bu oluş tablodan da izleneceği gibi yıllar itibariyle süregelmektedir.

B.Almanya'ya Kurum aracılığı ile giden işçilerin sayılarını gösteren tablo (54) ile Alman kaynaklarından elde edilen ve kurum kanalıyla ve kaçak giden işçilerin sayılarını gösteren tablo (55)'in karşılaştırılması, Türkiye'den B.Almanya'ya giden işçilerin sayısında farklılıklar ortaya koymaktadır. Bu oluşu aşağıdaki tablo yardımıyla izleyebilmek mümkündür.

TABLO (56)

B.Almanya ve İ.B.Kurumu İstatistiklerinin Karşılaştırılması
Gelişler (1961-1966)

Yıllar	B.Alm. İst.	İ.B.K.İst.	Fark	%
1961-62	22.385	12.501	9.884	79
1963	27.910	23.436	4.474	19
1964	62.879	54.902	7.977	15
1965	59.816	45.572	14.244	31
1966	43.499	32.580	10.919	34
TOPLAM	216.489	168.991	47.498	28 Ort.

Kaynak: Evrenesoğlu, a.g.e., S.67.

Tabloda da görüldüğü gibi, farklı kaynaklar, değişik sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bununla beraber her ne kadar tablo (55)'de de görüldüğü gibi, resmî kanalla giden işçi sayılarında da farklılık-

lar olmakla beraber, Türkiye'den 1961-1966 döneminde giden tüm işçilerin ortalama % 28'i turist pasaportu ile gitmektedirler.

Dış ülkeler Türkiye'den işçi almada, kendi çalışma kurumları kanalı ile, İ.B.Kurumuna müracaatı usul haline getirmişlerdir. Bunun dışındaki iş bulma olanakları gün geçtikçe azalmaktadır. Türk işçileri özellikle Almanya'ya gitme ve orada çalışmada çeşitli yollar denemişlerse de bu çabaları bir sonuç vermemiş, buldukları işler genellikle az ücretli, geçici, sigortasız ve geleceği belli olmayan işler olmuştur.

Uzun yıllardır çözümü beklenen turist işçiler sorunu, henüz bir sonuca ulaşmamış bulunmaktadır. Zira, turist işçilere çalışma ve oturma izninin verilmesinin yetkili yabancı makamlarca gerçekleştirilmesi halinde, Türkiye'den kaçak gidişlerin yeniden artacağı ve sorunun yıllar boyu devam edeceği nedeniyle, özellikle turist işçi sayısının çok fazla olduğu, B.Almanya ilgili makamlarınca, sorunun çözümlenmesine yanaşılmaktadır.

2.- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) Döneminde Türkiye'nin Dış Ükelere İggücü Göndermeleri:

II. Beş yıllık kalkınma planında, yurt dışına giden işgücü konusunda;

-" ... gidenlere iyi çalışma ve yaşama şartları sağlanması, yeni imkânlar bulunması amaç olarak, yurt dışına işgücü gitmesi devamlı bir politika olacak benimsenmeyecek, yurt kalkınmasında ihtiyaç duyulan vasıflı işgücünün yurt içinde kalması için tedbirler alınacaktır. Devletin yurt dışında olan işçilere yakın ilgisi sağlanacak bu işçilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılacaktır.

- Yurt dışındaki işçilerin hizmet içi eğitimleri, tasarruflarının kolaylıkla yurda aktarılması ve verimli yatırımlara yöneltilmesi gidiş ve dönüşlerinde kendilerine yardım edecek kuruluşların geliştirilmesi sağlanacaktır.

- Yurt dışına giden işgücünün daha çok işsizliğin yaygın olduğu alanlardan ve tarım sektöründen olması, tarımdan tarım dışı sektör- lere geçişte gereken eğitimi yurt dışında geçirmeleri.." gibi ilkeler benimsenmiştir (1).

Ayrıca, 1968-1972 döneminde yılda yaklaşık olarak 30.000 iş- çinin yurt dışına gideceği tahmin edilmiş, A.E.T.'ye üye olma durumundaki Türkiye'nin bu durumdan, üye ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde, yararlanabileceği beklenmiştir (2).

Bunlardan başka, planda bu konuda ilgili çeşitli bakanlıklara da görevler düştüğü belirtilmiş, dış ve iç işgücü piyasası araştırmaları yapılması, çeşitli ülkelerdeki Türk işçilerinin istihdam sorunlarının çözülmesi ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, işçilerin gidiş ve dö- nüş seyahatlerinin ve işlemlerinin düzenlenmesi, gidiş ve dönüşteki sağ- lık hizmetlerinin sağlanması, işçilerin ilgili konularda önceden aydın- latılmaları bakanlıklararası ve işçi kuruluşlarınca işbirliği ile ger- çekleştirilmesi bir politika olarak kabul edilmiştir. Dış ülkelere iş- gücü göndermelerinde, yurt içi iş piyasasındaki gelişmelerin gözönünde tutulması gelişen ekonominin talep ettiği nitelikteki işçilerin yurt içinde kalmalarını sağlayıcı tedbirlerin alınması da planda öngörülmüş bulunmaktadır.

İşgücü alan ülkelerin niteliksiz işçilere yurt dışında istihdam öncesi lisan ve hizmet içi eğitim vermeleri ve ayrıca Türkiye'de bu alanda çeşitli eğitim merkezleri kurmaları konusunda çalışmaların yapıl- ması da bu dönemde ele alınmış bulunmaktadır (3).

II. Beş yıllık kalkınma planı, yurt dışındaki işgücü için uygu- lanacak politikalar arasında; yurt dışında çalıştıktan sonra yurda dö- nen işçilerin kalkınmaya etkili bir biçimde katılmalarını sağlamak ve

---

(1) II. B.Y.K.P. S., 135.

(2) II. B.Y.K.P., S.142.

(3) II. B.Y.K.P., S.144.

çevrelerinde doğabilecek sosyal sorunları önlemek ve ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesinde önemli katkısı olabilecek bu kitleden tam anlamıyla yararlanabilmek amacıyla uyarıcı ve yol gösterici bir danışma hizmetinin sağlanacağını da belirtmiş bulunmaktadır (1).

II. Plan döneminde yabancı ülkelere işgücü göndermeleri, I. plan dönemine oranla daha da artarak, önemini korumuştur.

Aşağıdaki tabloda II. plan döneminde dış ülkelerin Türkiye'den işgücü talepleri, Türkiye'nin çeşitli ülkelere yolladığı toplam işgücünün sayısal durumu ve dış taleplerin karşılanma oranı görülmektedir.

TABLO (57)

Dış Ülkelerin İşgücü Talepleri ve Gönderilen İşçiler
(1968 - 1972)

Yıllar	Gönd.işçi toplamı	Dış ülkelerin talebi	(Bin kişi)	
			Talebin karşılan- ma oranı	%
1968	43,2	56,7	76,2	
1969	104,0	125,6	82,8	
1970	129,5	122,5	117,4	
1971	88,5	84,4	107,9	
1972	85,2	85,4	99,8	

Kaynak: İ.B.Kurumu İstatistikleri.

Tablodan izlenebileceği gibi, Türkiye ancak 1970 yılından sonra dış işgücü taleplerini tam olarak karşılayabilmiş, işgücü yollanmaya başlamasından, 1970'e kadarki dönemde görüldüğü gibi, taleplerin tamamı karşılanamamıştır (2).

(1) II. B.Y.K.P., S.144.

(2) Bakınız, Tablo (48), S.113.

Ancak burada bir noktayı da belirtmek gerekmektedir; 1970'de Türkiye'nin dış talepleri karşılama oranı her nekadar birden artış göstermiş ise de, bu artışta toplam bileşiminin değişmesinin de önemli ölçüde etkisi vardır. Daha önceki toplam işçi çıkışlarına, kendi olanakları ile iş bulup, İ.B.K. tarafından işçilikleri belgelendirilenler katılmadığı halde, 1970 yılından bu yana, yalnızca çıkışlarına yardımcı olunan (1970 yılında 21.887 işçi) kişiler de yıllık toplama eklenmiş bulunmaktadır (1).

Bununla birlikte, yurt dışına gitmek için 1 milyon kişinin sıradada olduğu gözönüne alınacak olursa, konu daha da önem kazanmakta, idarî güçlüklerin ve dış ülkelerden talep edilen nitelikteki elemanların azlığının, bu dönemde de etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin yurt dışına işçi göndermeleri, tabloda da görüldüğü gibi, yabancı ülkelerin taleplerine paralel bir biçimde artış göstermiştir. Örneğin, 1968 yılında 56.700 olan toplam dış talep, 1969 yılında 125.6000, 1970 yılında 122.500'e çıkarak en yüksek seviyeye ulaşmış, ve gönderilen toplam 129.500 işçi ile dış toplam talep % 117,4 oranında karşılanmıştır. 1971 yılında toplam işgücü talebinin 84.400'e düşmesinin başlıca nedeni, B.Alman ekonomisinde görülen dünya konjonktürü ile ilgili dalgalanmalardır. Bu yıl nispi olarak düşen dış talep, % 107,9 oranında karşılanmış ve çeşitli ülkelerde toplam 88,500 işçi gönderilmiştir. Ancak B.Almanya'ya gönderilen işçi sayısı, 1970 yılında 96.936 kişi iken, bu sayı % 33 oranında bir azalma ile 1971 yılında 65.684'e düşmüştür.

Aşağıdaki tabloda II. plan döneminde, yurt dışına gönderilen Türk işçilerinin ülkelere göre sayısal dağılışı görülmektedir. (Tablo 58)

---

(1) İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Md., Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri, Yayın No. 85, (Ankara, 1971), S.31

TABLO (58)

Kurum Aracılığı ile Yurt Dışına Gönderilen İşçilerin
Ükelere Göre Dağılışı
(1968 - 1972)

Ülkeler						Ükelere Göre (1961-1972)
	1968	1969	1970	1971	1972	Kümülatif Toplamı
Almanya	41.409	98.142	96.936	65.684	65.875	544.290
Avustralya	107	970	1.186	879	640	3.782
Avusturya	673	973	10.622	4.620	4.472	27.376
A.B.D.	43	21	27	10	-	102
Belçika	-	-	431	583	113	15.044
Danimarka	-	-	3.507	72	-	3.579
Fransa	-	191	9.036	7.897	10.610	27.822
Hollanda	875	3.404	4.843	4.853	744	21.384
İngiltere	-	4	563	1.289	82	1.946
İsviçre	97	183	1.598	1.342	1.312	5.251
Libya	-	-	19	-	-	19
S.Arabistan	-	87	1	1.213	-	1.643
Diğerleri	-	-	806	-	1.381	2.219
T O P L A M	43.204	103.975	129.575	88.442	85.229	654.467
Kümülatif toplam	247.246	351.221	480.796	569.238	654.467	

Tabloda da görüldüğü gibi, II. plan döneminde işçi gidişleri 1971 ve 1972 yılları dışında gitgide bir artış göstermiş ve yılda ortalama 30.000 kişilik bir işgücü ihracını öngören plan hedeflerinin çok üzerinde miktarlarla karşılaşılmıştır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi elde mevcut rakamlar yalnızca İ.B.Kurumu kanalıyla, yani resmî kanalla dışarıya giden işgücünü kapsamakta ve bu da 1972 yılında kümülâtif olarak 654.467 kişiyi bulmaktadır.

Kaçak olarak giden işçiler ile kesin olarak Türkiye'ye dönen işçiler eşit varsayıldığında, bu kümülâtif rakkamın, bir ölçüde dış ülkelerde çalışan tüm Türk işçilerinin sayısını yaklaşık olarak belirttiği de söylenebilir (1).

Dışarıya giden Türk işçilerinin büyük bir kısmını erkek işçiler oluşturmakla beraber, kadın işçi sayısı da 1968-1972 döneminde, 1961-1967 dönemine oranla -1971 yılı hariç- gitgide artış göstermiştir. Kadın işçiler, işgücü talep eden ülkelerde genellikle mekanik ve dikkat isteyen işlerde istihdam olunmakta ve bu tür işler için, talep eden ülkelerde büyük istihdam olanakları mevcut bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, 1968-1972 döneminde çeşitli ülkelerde çalışan Türk kadın işçilerinin sayısal durumları görülmektedir (Tablo 59).

---

(1) III. B.Y.K.P., S.78.

TABLO (59)

İkinci Plân Döneminde Kurum Aracılığı ile Yurt dışına Gönderilen Kadın
İşçilerin Yıllara ve Ükelere Göre Dağılışı

1.1.1972'den,
16.12.1972'ye kadar
olan gönderme

Gönderilen Ülke	1968		1969		1970		1971		Kadın İşçi	Toplam İşçi
	Kadın İşçi	Toplam İşçi	Kadın İşçi	Toplam İşçi	Kadın İşçi	Toplam İşçi	Kadın İşçi	Toplam İşçi		
Almanya	11.310	41.409	20.670	98.142	20.380	96.936	13.522	65.684	16.343	52.421
Avustralya	1	107	8	970	14	1.186	46	879	140	598
Avusturya	5	673	55	973	111	10.622	395	4.620	1.089	4.202
Belçika	-	-	-	-	1	431	5	583	2	101
Fransa	-	-	7	191	44	9.036	41	7.897	35	9.654
Hollanda	1	875	-	3.404	3	4.843	63	4.859	77	712
İngiltere	-	-	4	4	51	569	57	1.289	12	75
İsviçre	24	97	21	183	140	1.598	115	1.342	146	1.128
Diğerleri	-	43	-	108	32	4.360	16	1.295	35	1.256
T O P L A M	11.341	42.204	20.765	103.975	20.776	129.575	14.200	88.442	17.879	80.147

Kaynak: İ.B.K. İstatistikleri ve 50 Yılda Çalışma Hayatımız, s. 120.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türk kadın işçilerinin en yoğun olduğu ülkeler, B.Almanya'dan sonra Avusturya ve İsviçre'dir.

1961-1967 döneminde Avusturya'ya çalışmak üzere giden kadın işçilerin toplamı 168 kişi, İsviçre'ye gidenlerin toplamı ise 127 kişi iken, bu miktar 1968-1972 döneminde Avusturya için 1655, İsviçre için 456 kişi olmuştur. Demek ki, işgücü gönderilmeye başladığından bu yana, B.Almanya'dan sonra en fazla Türk kadın işçisi kabul eden ülkeler Avusturya ve İsviçre olmuştur.

Tablolarda da görüldüğü gibi, 1972 yılında çeşitli ülkelerde çalışan toplam 654.467 Türk işçisinin 544.290'ı yalnızca B.Almanya'da çalışmakta ve yine çeşitli ülkelerde çalışan toplam 126.551 Türk kadın işçisinin de 1961-67 döneminde 31.505 ve 1968-1972 döneminde 82.225 olmak üzere, 12 yıllık dönemde, toplam 113.730'u B.Almanya'ya gitmiş bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 1968-1972 döneminde B.Almanya'ya ve diğer ülkelere çalışmak üzere giden Türk işçilerinin, yıllar itibariyle sayısı ve yüzde oranları görülmektedir.

TABLO (60)

1968-1972 Döneminde B.Almanya'ya ve Diğer Ülkelere Gönderilen Türk İşçilerinin Yıllara göre Sayısal Dağılımları ve Yüzde oranları

Ülkeler	1968	%	1969	%	1970	%	1971	%	1972	%
B.Almanya	41.409	96	98.142	94	96.936	75	65.684	74	65.875	77
Diğerleri	1.795	4	5.833	6	32.639	25	22.758	26	19.354	23
TOPLAM	43.204	100	103.975	100	129.575	100	88.442	100	85.229	100

Kaynak: İ.B.K. İstatistikleri.

Tabloda da görüldüğü gibi, II. plan döneminde de I. plan döneminde olduğu gibi yıllar itibariyle Türkiye'nin dış ülkelere işgücü

göndermelerinde B.Almanya, diğer ülkelere oranla üstünlüğünü korumuştur. Her ne kadar 1970 yılından sonra bu ülkeye olan yıllık göndermelerde, sayısal yönden azalmalar gözlenebilmekteyse de, bu dönemde de her yıl dışarıya giden tüm Türk işçileri içersinde en büyük grup yine B.Almanya'ya yönelmiş bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, 1972 yılı sonunda, B.Almanya'daki Türk işçilerinin Türk Baş Konsolosluklarının sorumluluk bölgelerine göre dağılımları görülmektedir (1).

TABLO (61)

B.Almanya'daki Türk Başkonsolosluklarının Sorumluluk Bölgelerine Göre, Türk İşçilerinin Dağılımları
(1 9 7 2)

<u>Eyaletler</u>	<u>Kadın</u>	<u>Erkek</u>	<u>Toplam</u>
Hamburg	6.412	20.398	26.810
Hannover	12.110	30.676	42.786
Kolonyo	20.284	60.000	80.284
Essen	12.577	64.683	77.440
Frankfurt	23.040	50.027	73.067
Stuttgart	23.991	81.526	105.517
Hernburg	8.990	23.597	32.587
Wah	10.990	42.472	53.462
Berlin	10.443	25.843	36.286
<u>TOPLAM</u>	<u>128.837</u>	<u>399.402</u>	<u>528.239</u>

Kaynak: Çalışma Bakanlığı, Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Md. Verileri.

Tabloda da görüldüğü gibi, B.Almanya'da çalışan Türk işçilerinin en fazla buldukları bölge 105.517 işçi ile Stuttgart bölgesi olup, bunu 80.284 işçi ile Kolonyo (Köln) bölgesi izlemektedir.

(1) Kaynakların farklılığı nedeniyle, tablolardaki işçi sayılarında eşitlik sağlayabilmek mümkün olmamıştır.

Aşağıdaki tablo ise, B.Almanya'da çalışan Türk işçilerinin çeşitli iş kollarına göre dağılımlarını göstermektedir.

TABLO (62)
B.Almanya'da Çalışan Türk İşçilerinin
Çalıştıkları İş Kollarına Göre Dağılışı
(1970)

	%
Demir ve Metal Sanayii	44,5
Diğer metal Sanayii (inşaat malzemesi dahil)	17,0
İnşaat	15,2
Ticaret ve Hizmet Sektörü (Taşıma hariç)	6,2
Tekstil ve Giyim Sanayii	9,7

Kaynak: Yüksel, Ortak Pazarın Sosyal Düzeni...S.63'den B.f.A,
Auslaendische Arbeitnehmer 1970, S.10.

Tabloda da görüldüğü gibi, Almanya'daki Türk işçilerinin yarısına yakın bir kısmı demir ve metal sanayiinde, yüzde 17'si diğer metal sanayiinde ve % 15,2'si de inşaat sektöründe çalışmalarını sürdürmektedirler. Kalanların ise % 6,2'si ticaret ve hizmet sektöründe, % 9,7'si ise tekstil ve giyim sanayiinde istihdam edilmektedirler.

B.Almanya'dan sonra Türk işgücünü kabul eden başlıca ülkeler ise 1972 yılında kümülâtif olarak sırasıyla, 27.822 işçi ile Fransa, 27.376 işçi ile Avusturya, 21.384 işçi ile Hollanda, 15.044 işçi ile Belçika ve diğerleridir.

Aşağıdaki tabloda, 1972 yılı sonunda Fransa'da çalışan Türk işçilerinin, çalıştıkları iş kollarına göre dağılımları görülmektedir.

TABLO (63)
Fransa'daki Türk İşçilerinin,
Çalıştıkları İşkollarına Göre
Dağılımları
(1972)

<u>İşkolları</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Toplam</u>
Metal, Maden	15.250	25	15.275
Dokumacı	350	97	447
Deri	35	8	43
Sıcak Demir	90	-	90
Tesviye, Torna	20	-	20
Makinist, Tamir	30	-	30
Kaynakçı	72	-	72
Soğuk Demir	97	-	97
Marangoz	320	-	320
Duvarcı	1.210	-	1.210
Yağlıboya	70	-	70
İnşaat	4.750	-	4.750
Tekstil	240	14	254
Tarım	920	-	920
Diğerleri	5.982	20	6.002
T O P L A M	29.436	164	29.600

Kaynak: Yurtdışı İşçi Sorunları Genel Md. Verileri

Tabloda da görüldüğü gibi, Fransa'da çalışan Türk işçilerinin yaklaşık olarak % 50'si metal ve maden işlerinde istihdam edilmekte, bunu inşaat faaliyetlerinde istihdam edilenler izlemektedirler.

Aşağıdaki tablolarda ise, Avusturya'da çalışan Türk işçilerinin yerleştikleri bölgeler ve çalıştıkları iş kollarına göre dağılımları görülmektedir.

TABLO (64)
Avusturya'da Çalışan Türk İşçilerinin
Yerleştikleri Bölgelere Göre Dağılımları
(1972)

<u>BÖLGELER</u>	<u>ERKEK</u>	<u>KADIN</u>	<u>TOPLAM</u>
Wien	4886	1331	6217
Niederösterreich	3844	189	4033
Steiermark	71	35	106
Kärnten	66	10	76
Oberösterreich	1943	72	2015
Salzburg	1161	49	1210
Tirol	2842	62	2904
Vorarlberg	7640	118	7758
Burgenland	39	6	45
<u>T o p l a m</u>	<u>22492</u>	<u>1872</u>	<u>24364</u>

Kaynak: Y.İ.S. Genel Md. Verileri

TABLO (65)
Avusturya'daki Türk İşçilerinin
Çalıştıkları İşkollarına Göre Dağılımları
(1972)

<u>İŞKOLU</u>	<u>ERKEK</u>	<u>KADIN</u>	<u>TOPLAM</u>
İnşaat	3758	-	3758
Metal	6790	210	7000
Tekstil	4139	710	4849
Kimya	1317	-	1317
Giyim	1849	415	2264
Ticaret	997	49	1046
Ağaç İşleri	375	-	375
Nakliyat	280	-	280
Turizm	373	19	392
Tamir	97	-	97
<u>Diğerleri</u>	<u>2517</u>	<u>469</u>	<u>2986</u>
<u>Toplam</u>	<u>22492</u>	<u>1872</u>	<u>24364</u>

Kaynak: Y.İ.S. Genel Md. Verileri.

Tablolarda da görüldüğü gibi, Avusturya'da çalışan Türk işçilerinin en fazla bulunduğu bölge 7.758 işçi ile Volarlberg bölgesi olup, bunu 6.217 işçi ile Wien (Viyana) bölgesi izlemektedir. Avusturya'daki Türk işçileri gibi en fazla metal sanayiinde çalışmaktadırlar. Tekstil, inşaat ve giyim sanayii ise metal sanayiinden sonra en fazla Türk işçisinin istihdam edildiği iş kollarıdır.

Aşağıdaki tablolarda, Hollanda'da çalışan Türk işçilerinin yerleştikleri bölgelere ve çalıştıkları iş kollarına göre dağılımları görülmektedir.

TABLO (66)

Hollanda'da Çalışan Türk İşçilerinin
Yerleştikleri Bölgelere Göre Dağılımları
(1972)

<u>Bölgeler</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Toplam</u>
Noord Holland	4.698	743	5.441
Zurd Holland	7.372	580	7.952
Zeeland	170	127	297
Moord Bradund	3.520	301	3.821
Limburg	780	27	807
Froningen	187	15	202
Freisland	100	11	111
Drenthe	49	12	61
Oveni Jsaat	2.780	370	3.150
Goddenlan	3.653	117	3.770
<u>Utrech</u>	<u>2.115</u>	<u>44</u>	<u>2.159</u>
<u>T O P L A M</u>	<u>25.424</u>	<u>2.347</u>	<u>27.771</u>

Kaynak: Y.İ.S. Genel Md. Verileri

TABLO (67)
Hollanda'daki Türk İşçilerinin
Çalıştıkları İşkollarına Göre Dağılımları
(1972)

<u>İŞKOLLARI</u>	<u>ERKEK</u>	<u>KADIN</u>	<u>TOPLAM</u>
Çanak-Çömlek	2.231	2	2.233
Baskı İşleri	115	11	126
İnşaat	824	61	885
Kimya	635	75	710
Ağaç-Mantar	1.871	48	1.919
Giyim	32	353	485
Temizlik	66	171	237
Sanat	1	-	1
Deri İstetik	2.486	98	2.584
Patlayıcı Madde	1	-	1
Metal	9.367	330	9.897
Kağıt	656	28	684
Tekstil	3.445	293	3.638
Gaz, Su, Elektrik	9	1	10
Yiyecek	2.752	642	3.394
Tarım	67	4	71
Ticaret	248	73	321
Havacılık	33	-	33
Trafik	602	22	624
Gemicilik	2	-	2
Otel	66	18	84
Banka	2	4	6
Sigorta	3	-	3
Eğitim	7	1	8
<u>Diğerleri</u>	<u>103</u>	<u>112</u>	<u>135</u>
T O P L A M	25.424	2.347	27.771

Kaynak: Y.İ.S. Genel Md. Verileri.

Tablolarda da görüldüğü gibi, Hollanda'da çalışan Türk işçilerinin en yoğun olduğu bölgeler, Zurd Holland ve Noord Holland bölgeleridir. Çalıştıkları iş kollarına göre dağılımları ise, çoğunluğunun metal sanayiinde çalıştıklarını göstermektedir. Bunu tekstil sanayii ve gıda sanayiinde çalışanlar izlemektedirler.

Aşağıdaki tablolarda, Belçika'da çalışan Türk işçilerinin yerleştikleri bölgeler ve çalıştıkları iş kollarına göre dağılımları görülmektedir.

TABLO (68)
Belçika'da Çalışan Türk İşçilerinin
Yerleştikleri Bölgelere Göre Dağılımları
(1972)

<u>Bölgeler</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Toplam</u>
Anvers	1.072	15	1.087
Flandre	920	9	929
Brüksel	2.025	329	2.354
Hannaut	3.410	5	3.415
Liege	420	6	426
Limburg	11.747	2	11.749
Lüksemburg	440	1	441
<u>Namur</u>	<u>620</u>	<u>8</u>	<u>628</u>
T O P L A M	20.654	375	21.029

Kaynak: Y.İ.S. Genel Md. Verileri

TABLO (69)
Belçika'da Çalışan Türk İşçilerinin
Çalıştıkları İşkollarına Göre Dağılışı
(1972)

<u>İşkolları</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Toplam</u>
Maden	7.500	-	7.500
Gıda	74	25	99
Tekstil	250	47	297
Kâğıt	150	8	158
Kimya	70	18	88
Metal	1.780	48	1.828
İnşaat	1.820	-	1.820
Nakliye	92	2	94
Ticaret	140	20	160
Hizmetler	250	45	295
<u>Diğerler</u>	<u>8.528</u>	<u>162</u>	<u>8.690</u>
T O P L A M	20.654	375	21.029

Kaynak: Y.İ.S. Genel Md. Verileri

Tablolardan da anlaşılacağı gibi, Belçika'daki Türk işçilerinin en yoğun olduğu bölge Limburg bölgesidir. Çalışanların ise, yaklaşık olarak yarısına yakın bir kısmı madencilikte ve metal sanayinde istihdam edilmektedirler.

Aşağıdaki tabloda ise, I. plân döneminin son iki yılında ve II. Plân döneminde yurt dışına giden tüm Türk işçilerinin çalıştıkları ülkelerdeki sanayi kollarına göre dağılışı görülmektedir (Tablo 70).

TABLO (70)

Yurt Dışına Gönderilen İşçilerin Yıllara ve
Çalıştıkları Sanayi Kollarına Göre Dağılışı
(1966 - 1972) (Bin kişi)

Sanayi Kolları	1966		1967		1968		1969		1970		1971		1972	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Tarım	536	49	156	15	787	45	1020	242	1459	251	1288	536	581	118
Madencilik	1320	-	70	-	950	-	5136	-	8243	-	6307	-	1892	1
Gıda Maddeleri San.	787	809	25	1021	238	1491	245	1223	482	1570	971	1141	1033	1919
Dokuma ve Konfeks.	3072	2967	715	590	4176	2085	8496	4896	7408	4188	4710	3355	4508	4076
Deri Kundura San.	3	-	-	-	-	-	108	-	17	-	2	-	-	-
Ağaç Sanayii	47	3	13	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-
Lâstik eşya imâli	34	1	3	56	722	134	836	111	1014	112	384	1	120	9
Kimyeyi mad.İst.	370	55	12	-	168	20	1014	79	637	175	390	66	401	68
Tuğla kiremit im.	202	-	8	-	78	1	334	-	123	1	326	63	387	12
Porselen imali	379	278	18	24	227	299	1131	740	949	1021	788	521	1100	537
Demir Çelik San.	1928	156	380	109	3165	1066	13167	1751	10063	1437	4674	641	3923	317
Dökümcülük	926	30	270	-	2251	1	5866	12	4191	71	1055	138	1753	50
Madeni eşya ima.	1310	497	111	469	1757	1378	5898	3140	5074	1423	2652	527	1182	600
Mak.ve Nak.Vas.	2273	43	61	2	2879	-	4192	8	4332	1159	2082	251	906	419
Elektrik Al.İm.	400	1761	24	541	768	2624	1272	4285	2547	1963	1762	880	785	572
İnşaat	4456	8	3056	-	9635	-	21165	-	19885	-	12458	4	11941	-
Nakliye	485	-	61	-	578	-	1171	-	777	-	609	132	266	41
Muhtelif Hiz.	261	786	36	223	168	441	136	1413	1008	1009	93	494	134	844
Diğer	6358	2320	395	483	3316	1756	12017	2865	40590	6396	33691	5450	35663	9071
T O P L A M	24647	9763	5414	3533	31863	11341	83210	20765	108799	20776	74242	14200	66575	18654
	34410		8947		43204		103975		129575		88442		85229	

Tabloda da görüldüğü gibi, 1966-1972 döneminde Batı Avrupa'da çalışan tüm Türk işçilerinin göçünü sırasıyla, metalurji, inşaat dokuma ve konfeksiyon gibi alanlarda çalışmaktadır.

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu

I. Plan döneminde olduğu gibi, II. Plan döneminde de dışarıya yollanan işgücünün çoğunluğunun, işsizliğin yaygın olduğu alanlardan ve tarım sektöründen olması ilkesi gerçekleştirilememiş, özellikle büyük kentlerde ve ilçe merkezlerinde oturanlar içerisinde, dış ülkelere çalışmak üzere gidenlerin sayıları artış gösterirken, bucak ve köylerden olan gidişlerde düşmeler dikkati çekmiştir.

İ.B.Kurumu, 1966 yılından itibaren başta B. Almanya olmak üzere diğer başlıca Avrupa ülkelerinde çalışan ve Türkiye'ye izinli gelen Türk işçileri üzerinde çeşitli konularda anketler yapmaktadır. Kurumca 1971 yılında ve 27.730 işçi üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre, yabancı ülkelerde çalışan T* k işçilerinin dışarıya gitmeden önce oturdukları iller yönünden dağılımları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO (71)

Yabancı Ülkelerde Çalışan İşçilerin, Dışarıya Gitmeden Önce Oturdukları İllere Göre Dağılımları %

<u>Gitmeden Önce Oturdukları İller</u>	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1971</u>
Istanbul	11.44	5.35	15.06
Trabzon	6.92	7.36	4.64
Zonguldak	4.51	4.93	5.15
İzmir	3.99	4.64	2.85
Kayseri	3.52	1.91	2.62
Sakarya	3.47	3.02	1.20
Ankara	3.31	4.82	2.32
Bursa	3.30	2.61	0.94
Uşak	3.06	3.20	2.87
Balıkesir	2.59	1.92	4.38
Samsun	2.25	3.79	0.86
Nevşehir	2.25	1.02	0.79
Manisa	2.21	3.02	1.94
Aydın	2.21	2.26	3.75
Eskişehir	1.69	2.20	1.15
Konya	0.80	3.98	2.49
Diğer	42.48	43.97	46.99
	100.0	100.0	100.0

Kaynak: İ.B.Kurumu Genel Md. Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri, s.10.

Tabloda görüldüğü gibi, dış ülkelerde çalışmakta olan ve ankette tutulan 27730 işçinin çoğunluğu, Türkiye'nin büyük kentlerinde oturan kişilerdir. Yıllar itibariyle ortaya çıkan farklılıklar ise, illerin ekonomik ve sosyal durumu nedeniyle, zaman zaman onlara tanınan önceliklerin bir sonucudur.

Yine aynı anket sonuçları, çeşitli dış ülkelere giden Türk işçilerinin % 37.06'sının gitmeden önce il merkezlerinde (1969 yılında bu oran % 28.87 dir), % 20.39'unun ilçe merkezlerinde (1969 yılında % 13.66) ve % 42.54'ünün bucak ve köylerde (1969'da % 57.45) oturmakta olduğunu ortaya koymuştur. Önceleri köy ve bucaklarda oturanlar gidenlerin çoğunluğunu oluştururken, son yıllarda bu oranın düşmesine karşılık, il ve ilçelerden gidenlerin oranlarının hızlı bir biçimde arttığı dikkati çekmektedir (1).

Görüldüğü gibi, anket sonuçları da dışarıya giden işgücünün, daha çok işsizliğin yoğun olduğu bölgelerden değil de, ülkenin genellikle gelişmiş bölgelerinden yollandığını ortaya koymakta ve böylelikle her iki planda da bu konuda öngörülen ilkeler olumsuz yönde gelişme göstermiş bulunmaktadır.

Türkiye'nin dış ülkelere, ülke ekonomisi yönünden önemi açık olan nitelikli işgücü göndermelerinde ise, yıllara göre artışlar dikkati çekmekte, bu ise dış talebin gittikçe nitelikli işçiye yönelmesinin bir sonucu olarak belirtilebilmektedir.

Aşağıdaki tabloda, I. Planın son iki yılında ve II. Plan döneminde yurt dışına gönderilen işçilerin yıllara ve niteliklerine göre dağılımları görülmektedir (Tablo 72).

---

(1) Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri, s. 11.

TABLO (72)

YURT DIŞINA GÖNDERİLEN İŐİLERİN YILLARA VE NİTELİKLERİNE (MESLEKLERİNE) GÖRE DAĞILIŞLARI (1966-1972)

Meslekler	1966		1967		1968		1969		1970		1971		1972	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Vasıfsız İŐİler	16681	8811	2905	3254	21203	9915	60632	17942	75937	18628	44981	11924	40648	15838
Madenci	463	-	-	-	653	-	3370	-	7366	-	5173	-	1572	-
Dokumacı	1319	252	328	39	1300	261	1897	708	1826	891	1316	246	1301	226
Terzi	459	441	63	233	625	1141	901	2096	198	904	579	1759	670	1802
Deri Kundura İŐİsisi	3	5	-	-	-	-	22	-	34	-	41	-	-	-
Sıcak Demirci	15	-	17	-	14	-	62	-	94	-	11	-	75	-
Dökümcü	728	-	54	-	141	-	251	-	278	-	223	-	102	-
Tesv.Torna.Frezeci	551	-	57	-	1104	-	3317	-	3480	-	2845	-	1778	-
Makınist ve Tamirci	24	-	20	-	117	-	257	-	309	-	498	-	311	-
Sihhi tesisatçı	106	-	35	-	16	-	22	-	34	-	144	-	79	-
Montör	53	-	-	-	23	-	35	-	133	-	57	-	104	-
Kaynakçı	279	-	48	-	690	-	1213	-	1582	-	1803	-	903	-
Soğuk Demirci	1005	-	101	-	358	-	387	-	220	-	246	-	157	-
Elektrik tesisatçısı	61	-	28	-	57	-	285	-	176	-	417	-	254	-
Marangoz,doğ.dülger	1310	-	952	-	2750	-	5340	-	5684	-	5005	-	4969	-
Yağlı boyacı	24	-	-	-	6	-	20	-	-	-	-	-	-	-
Duvarcı	193	-	633	-	2318	-	4136	-	3728	-	4017	-	5172	-
Seramik işçisi	45	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	1328	254	173	7	486	24	1063	19	7720	353	6886	271	8480	788
VASIFLI İÇİ TOPLAM	7966	952	2509	279	10660	1426	22578	2823	32862	2148	29261	2276	25927	2816
T O P L A M	24647	9763	5414	3533	31863	11341	83210	20765	108799	20776	74242	14200	66575	18654
	34410		8947		43204		103975		129575		88442		85229	

Kaynak: İŞ ve İÇİ Bulma Kurumu

Aşağıdaki tabloda ise, yurt dışına gönderilen işgücünün yıllara ve niteliklerine göre oransal dağılışı görülmektedir.

TABLO (73)

YURT DIŞINA GÖNDERİLEN İŞGÜCÜNÜN
VASIFLARINA GÖRE DAĞILIMI
(1966-1972)

Yıllar	Vasıflı		Vasıfsız		Toplam	Yüzde
	İşçi	Yüzde	İşçi	Yüzde		
1966	8.913	25.9	25.492	74.1	34.410	100.0
1967	2.788	31.2	6.159	68.8	8.947	100.0
1968	12.086	28.0	31.118	72.0	43.204	100.0
1969	25.401	22.3	78.574	77.7	103.975	100.0
1970	35.010	27.0	94.565	73.0	129.575	100.0
1971	31.537	35.7	56.905	64.3	88.442	100.0
1972	28.743	33.7	56.486	66.3	85.229	100.0

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu.

Her iki tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye'nin nitelikli işçi göndermeleri yıllar itibarıyla genellikle artış göstermiştir. Böylelikle I. ve II. Kalkınma Planlarında öngörülen nitelikli işçi ihracının önlenmesi, hiç değilse azaltılması ilkesi çiğnenmiş ve bu sorun geçen yıllarda olduğu gibi bugüne kadar çözümlenememiş bulunmaktadır. D.P.T.'nin 1970 yılı programında; giden işçilerin niteliklerini gizleme eğilimleri de gözönünde tutularak, Türkiye'den giden nitelikli eleman oranının İş ve İşçi Bulma Kurumu kaynaklarından elde edilen % 30-40 oranının çok üzerinde bulunduğu ve % 60'a yaklaştığı öne sürülmekte ve bu oluş, gelişmiş yörelerden olan gidişlerin çokluğu ile de doğrulanmaktadır (1). Gönderilen işçilerin yarısından fazlasının nitelikli işçi olması, Türkiye'de aslında mevcut olan teknik insangücü açıklarının

(1) D.P.T. 1970 Yılı Programı, s. 455.

daha da artmasına neden olmaktadır. Örneğin, 1965-1970 döneminde 88.000 yetişkin işçinin yurt dışına çalışmak üzere gitmesi bu dönemde ihtiyaç duyulan insangücünün % 26 oranında artmasına neden olmuştur (1).

Dış taleplerin gittikçe nitelikli elemana yönelmesi sonucunda Türkiye'nin artan oranlarda nitelikli işgücü göndermelerinin, ileriki yıllarda ciddi sorunlar doğuracağı gözönüne alınarak, işgücüne nitelik kazandırma ile ilgili yurt içi ve yurt dışı eğitim Türkiye için büyük önem kazanmış bulunmaktadır.

Bu konuya yeterince eğilinmesi; bir yandan yurt içi insangücü açıklarının kapatılmasında etkili olacak, diğer yandan ise dışarıda iken eğitilerek nitelik kazanan sıra işçilerinin, yurda dönüşlerinde iş bulmalarını kolaylaştıracak ve ülkede yeni bir istihdam sorununun ortaya çıkması kısmen de olsa önlenebilecektir.

3.-Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde (1973-1977)

Türkiye'nin Dış Ülkelere İşgücü Göndermeleri:

III. Plan, yurt dışına işçi göndermelerinin bu plan döneminde de önemini koruyacağını, ancak yıllık göndermelerin II. Plan dönemine oranla azalmalar göstereceğini ve gelecek bu beş yıllık dönemde dışarıya giden işgücü sayısının toplam olarak 350 bin dolaylarında bulunacağını öngörmüş bulunmaktadır (2). 1970'de yıllık 129.575 kişi olan toplam işgücü göndermelerinin, 1971 yılında 41.133 kişilik bir azalma ile 88.442'ye ve 1972 yılında 3.213 kişilik bir azalma ile 85.229'a düşmüş bulunması III. Planın bu tahminini doğrulayıcı nitelikte gözükmektedir. III. Plana göre, işgücü göndermelerinde son yıllarda görülen bu düşüşler, 1967 yılındaki ekonomik kriz nedeniyle oluşan, geçici azalmalara benzememektedir.

Her ne kadar, III. Plan döneminde işgücü göndermelerinin, geçen yıllardakine benzer biçimde süregelmeyeceği ve gidişlerin eski yıllardaki hızını artık koruyamayacağı söylenebilirse de, 1972 yılına göre,

---

(1) III. B.Y.K.P., s. 699.

(2) III. B.Y.K.P., s. 662.

1973 yılı Ocak-Eylül döneminde, dış işgücü talebinde % 136.4 oranında bir artış görülmüştür. 1970 yılından sonra, dış ülkelere işçi göndermelerinde görülen devamlı azalma, 1973 yılının Eylül ayı sonunda 119.126 kişilik, Ekim ayı sonunda ise 127.456 kişilik (turist pasaportu ile gidenler hariç) bir artışa dönüşerek, planda 1973 yılı için öngörülen dışarıya 70.000 kişilik işgücü gönderilmesi hedefi çoktan aşılmış bulunmaktadır (1). Bununla birlikte dünya enerji bunalımının, özellikle Batı Alman ekonomisi üzerinde yaptığı olumsuz etki nedeniyle, yabancı işgücüne ve dolayısıyla Türk işgücüne olan dış talebin, gelecek yıllarda ne biçim bir görünüm alacağı konusunda bir tahminde bulunulamamaktadır. Ancak bu âni gelen enerji bunalımı III. Planın, dışarıya daha az sayıda işçi yollanacağı tahminini, gerçekleştirilebilecek nitelikte gözükmektedir.

D.P.T. tarafından yapılan hesaplamalara göre, 1972 yılında Türkiye'de toplam işgücü talebi; 13.482 bin kişi olan toplam yurt içi talep (sivil istihdam) ve yurt dışına giden 85 bin işçi ile 13.567 bine ulaşmış bulunmaktadır. Tarım dışı sektörlerde öngörülen üretim artış hedeflerine ulaşıldığı takdirde, III. Plan dönemi sonunda toplam yurt içi talep 14.930 bine varacak ve toplam işgücü talebi ise 1977 yılında gönderilmesi umulan 50.000 işçinin yurt dışına gitmesinin gerçekleşmesi sonucunda, 14.980 bin kişi olacaktır (2).

III. Plan döneminde yurt dışına gidecek işgücü ile ilgili olarak alınacak tedbirler (3);

- Yurt dışından gelecek talepler gitgide nitelikli işçi talebine yöneleceğinden, genel endüstriyel eğitim politikası çerçevesinde, kısa dönemli yaygın eğitim programlarının, işgücü talep eden ülkelerin yardımları da sağlanarak geliştirilmesi,

---

(1) Maliye Bakanlığı, 1974 Malî Yılı Bütçe Tasarısı ile Birlikte T.B. M.M. 'ne Sunulan, Yıllık Ekonomik Rapor 1973, s. 128.

(2) III. B.Y.K.P., s. 662.

(3) III. B.Y.K.P., s. 680.

- Giden işçilerin; gitmeden önce, dış ülkelerdeyken ve yurda dönüşlerindeki ekonomik ve sosyal sorunlarının ele alınması ve bunların çözümünün, ilgili kuruluşların koordinasyonu ile sağlanması.

- İşçi tasarruflarının değerlendirilmesinde, işçinin tercihi ile ekonomik ve sosyal kalkınma amaçlarını ahenkleştirecek bir politikanın izlenmesi ve bu politikanın uygulanmasında devlet önderliğinde etkin örgütsel bir yapının geliştirilmesi,

biçiminde belirtilmiştir.

Ayrıca, III. Planın politikalar bölümü, Türkiye'nin tasarruf politikasının gereği olarak, yurt dışındaki işçilere ilişkin olarak aşağıdaki tedbirlerin de alınması öngörülmüş bulunmaktadır (1):

- Dışarıdaki işçilerin dış bankalardaki tasarruflarını yabancı para cinsinden mevduat olarak toplamak amacıyla ülkedeki millî banka sisteminin teşkilâtlandırılması,

- Yurda gelen işçi tasarruflarının kısa dönemde, ekonomik olmayan yatırımlara ve konut alımına yönelmesi, sorunun ağırlık kazanması nedeniyle, bu gelirlerin tasarruf edilerek yeni yatırımlara yöneltilmesinde devlet tarafından gerekli yardımın sağlanması,

- Köy kalkınma kooperatiflerince kırsal alanlarda gerçekleştirilen yatırımlarda, yatırım alanı, projeyi hazırlama ve yatırım büyüklüğüne ilişkin konularda daha etkin bir uygulamaya geçilmesi,

- İşçilerin konut taleplerinde, sosyal nitelikteki toplu konutların teşviki, bunlara arsa sağlanması, inşaat plan ve standartlarının kontrolünün bir bütün olarak ele alınmasının temini,

- Olanakların sınırlı olması nedeniyle, doğrudan yatırıma girişilmesi imkânı olmayan hallerde, yurt dışındaki işçilerin gelir trans-

---

(1) III. B.Y.K.P., s. 883.

ferlerinin artan oranda aracı malî kuruluşlar kanalıyla değerlendirilmesinin teşvik edilmesi ve bu amaçla işçilerin, tasarruflarının karşılığı olarak hisse senedi ve diğer menkul kıymetleri satın almasına yardımcı olacak kuruluşların faaliyete geçmesi,

- Yurt dışındaki işçilerin ve Türkiye'deki diğer serbest meslek sahiplerinin tasarruflarını değerlendirmek amacıyla, Devlet Yatırım Bankası hazine adına ve geliri Kamu İktisadî Kuruluşlarının üretken yatırımlarının dış finansmanında kullanılmak üzere, piyasanın talebine göre yabancı para karşılığında tahvil çıkarılması ve

- Yurt dışındaki işçilerin, özel sektörün ihraç ettiği hisse senetlerini, yabancı para karşılığında satın almaları için ayrıcalıkların tesbiti ve teşviki sağlanacaktır.

IV.-AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞUNDA İŞGÜCÜ HAREKETLERİNİN SERBESTLİĞİ İLKESİ VE TÜRKİYE

Avrupa Ekonomik Topluluğu, sanayileşmiş 6 Avrupa ülkesi -Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg- tarafından 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da imzalanan bir anlaşma ile kurulmuştur. 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma anlaşması, 248 madde, bir takım ekler ve protokollardan ibarettir.

Anlaşmanın 2. maddesi A.E.T.'nin amacını; bir ortak pazar kurulması ve üye devletlerin ekonomi politikalarının tedricen birbirine yaklaştırılması yoluyla, pazar içinde ekonomik faaliyetlerin uyumlu gelişmesi, dengeli ve sürekli arttırılması, istikrarın sağlanması, hayat düzeyinde süratli bir artışın temini ve üye ülkeler arasında daha sıkı bir ilişkinin kurulması olarak belirtmiştir. Roma anlaşması, topluluğa üye devletlerin kendi aralarında gümrük resimlerinin, miktar tahditlerinin kaldırılması ve benzeri etkili tedbirlerle serbest rekabeti gerçekleştirmek amacına yönelmiştir.

Yeni tüzük bunlardan başka; A.E.T. uyruklu işçilere üye ülkede işçi temsil organlarına seçilmeye eşitlik, aile getirişlerini daha da kolaylaştırıcı hükümler, emeklilikten sonra da işçinin isterse çalıştığı ülkede oturabilmesi gibi çeşitli hakları da beraberinde getirmiş bulunmaktadır.

A.E.T.'nin kuruluşunu izleyen 1961 yılından itibaren İngiltere, Danimarka ve İrlanda topluluğa tam üye olabilmek için çalışmalara başlamışlar ve 1972 yılında tam üye statüsüne girebilmişlerdir. Ancak yeni katılan bu üç üye, kurucu ilk altı üyenin 1972 yılında eriştiği ekonomik bütünleşmenin bütün gereklerini birden yerine getirmeyeceklerdir. Bunlar için anlaşma 1973 yılı başından itibaren yürürlüğe girecek ve ancak iki aşamalı 11 yıllık sürede geçiş dönemi tamamlanmış olacaktır.

Türkiye ile A.E.T. arasında "Ankara Anlaşması" olarak isimlendirilen ortaklık anlaşması, 25 Haziran 1963 tarihinde Brüksel'de imzalanmıştır. Anlaşma, temel ilkeleri ve ideolojik esaslar bakımından Roma Anlaşmasını kabul etmekte, bununla ilgili birçok maddeyi, Roma Anlaşmasından aynen almakta veya birçok yerde Roma Anlaşmasının ilgili maddelerine atıf yapmaktadır. Ancak Ankara Anlaşması bir noktada Roma Anlaşmasından ayrılmaktadır. O da, A.E.T.'nin asıl üyesi olan ülkelerin anlaşmayı izleyen 12 yıl içinde gümrük birliğini gerçekleştirmelerini kabul ettiği halde, Ankara Anlaşmasında Türkiye'nin ortaklık statüsü; "Hazırlık Dönemi", "Geçiş Dönemi", "Son Dönem" olmak üzere üç ayrı aşamada düşünülmüştür.

"Hazırlık dönemi" esas olarak 5 yıl ve en fazla 12 yıl olarak kabul edilmiş ve katma protokolün üye ülkelerin tamamı tarafından onaylanması sonunda, 10 Ocak 1973 tarihinde Türkiye ile altı A.E.T. üyesi arasında "geçiş dönemi" şartları yürürlüğe girmiştir. Geçiş döneminin süresi ise 12 yıl olarak öngörülmüş ve bu sürenin birlikte tesbit edilecek bazı istisnalar için uzayabileceği de kabul edilmiştir. Tam üyeliğe erişme ise bu dönemden sonra gelecek olan "son dönem"de tarafların müşterek kararları ile gerçekleştirilebilecektir.

Türk işgücü, yukarıda sözü edilen 1612/68 sayılı tüzük ve onun doğurduğu haklardan ancak 1976-1986 yılları arasında kademeli olarak faydalanabilecek ve böylelikle A.E.T.'ye üye ülkeler arasında, bugün uygulanan işgücünün serbest dolaşımı, Türk işçileri için de geçerli olabilecektir. Ancak üzerinde durulması gereken nokta, Türk işgücüne kademeli olarak sağlanacak olan bu istihdam önceliğinin gerçekleşmesinden evvel, tam üyeliğe aday olan Türkiye'nin işçilerine hiç olmazsa ikinci bir öncelik hakkının tanınmasının teminidir (1). Yani Türk işçilerinin de adı geçen tüzüğün getirdiği haklardan şimdilik bir ölçüde de olsa faydalandırılmasıdır. Örneğin, topluluğa üye ülkelerin işgücü açıklarının bildirilmesiyle ilgili olarak kurduğu düzene, Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumunun da katılması sağlanmalı, işgücü talep eden üye ülkelerin taleplerinin diğer üye ülkelere belirli bir sürede karşılanmaması halinde bu yerlerin topluluk dışı ülke işçileri alınmadan önce belirli bir süreyle Türk işçilerine açık bırakılmasıdır.

Türkiye, geçiş dönemiyle ilgili katma protokolü imzalamadan önceleri de, A.E.T. üyesi ülkelerle, topluluk ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin sosyal statülerini ve sosyal güvenliklerini düzenleyen ikili anlaşmalar imzalamış bulunmakta hattâ bu anlaşmalar katma protokolden daha tavizkâr hükümleri de kapsamakta idi (2). O halde, geçiş dönemiyle ilgili katma protokol; Türkiye'nin işgücü göndermeleri, bu işçilerin sosyal güvenliklerinin sağlanması ve meslekî ve teknik eğitimleri konusunda, topluluk üyesi diğer ülkelerle imzalanan ikili işgücü ve sosyal güvenlik anlaşmaları ötesinde yeni bir takım hak ve olanaklar getirmemektedir (3).

Bununla birlikte, Türkiye'nin A.E.T.'ye tam üye olarak kabul edilmesi sonunda, yani uzun dönemde, Türk işgücüne topluluk içinde tanınacak olan hakların ikili anlaşmalara oranla çok daha avantajlı olacağı da bir gerçek olarak ifade edilebilir.

---

(1) A. Sait Yüksel, Ortak Pazar'a Geçiş Dönemi ve Türk Sanayii, (İstanbul, 1970), s. 153.

(2) Seza Reisoğlu, Yabancı İşçiler Yönünden Alman İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, (Ankara, 1973), s. 17, s. 19.

(3) Yüksel, Ortak Pazarın (A.E.T.) Sosyal Düzeni ve..., s. 27-30.

V. EN FAZLA YABANCI İŞGÜCÜ KABUL EDEN ÜLKE: B. ALMANYA

Türkiye'nin, yabancı işgücü talep eden ülkelere, daha ne kadar süre ile işçi yollamaya devam edeceği konusunda bir tahmin yürütebilmek için -Türkiye'de işgücü arzının yıllar itibarıyla giderek artacağı ve ülke olanaklarıyla bunların tamamına, kısa dönemde istihdam sağlanamayacağı veri iken- kabul eden ülkelerin demografik, ekonomik ve hattâ sosyal yapılarının bilinmesi gerekir. Aşağıda, Avrupa'nın başlıca yabancı işçi ithalâtçısı durumunda olan ve Türkiye'nin dışarıya yolladığı işgücünün tamamına yakın bir kısmını kabul eden B. Almanya, bir model olarak ele alınacak ve kısaca incelenecektir.

A. DEMOGRAFİK YAPI

B. Almanya, çok düşük bir nüfus artış hızına sahiptir. Bugün aktif nüfusu oluşturan yaş grubundaki kişilerin savaş ve savaş sonrası yıllarda doğmuş olması, 1961 yılında Berlin duvarının örülmesiyle birlikte, D. Almanya'dan nitelikli işçi göçünün önlenmesi, çalışma sürelerinin gün geçtikçe kısaltılması, izinlerin uzatılması, emeklilik yaşının düşürülmesi (65 yaşından, 63 yaşına), öğrenim süresinin uzatılması, ekonomik gelişme sonucunda, yerli işgücünün çalışma koşulları güç ve ücretleri çekici olmayan işlerde çalışmak arzusunda bulunmayışı, B. Almanya'yı dışarıdan işgücü almaya iten başlıca nedenler olarak belirtilebilir.

Aşağıdaki tabloda 1957-1969 yılları arasında, B. Almanya nüfusundaki genel gelişmeler görülmektedir (1).

---

(1) Elde mevcut verilerin yetersizliği nedeniyle tablo, ancak 1969 yılına kadar düzenlenebilmiştir.

TABLO (74)

B. Almanya'nın Nüfusundaki Genel Gelişmeler
(1957 - 1969)

	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
1. Toplam nüfus	53.7	54.3	54.9	55.4	56.2	56.9	57.6	58.2	59.0	59.7	59.9	60.2	60.8
2. Erkek	25.1	25.4	25.7	26.0	26.4	26.9	27.2	27.6	28.0	28.4	28.4	28.6	28.9
3. Kadın	28.6	28.9	29.2	29.5	29.7	30.0	30.4	30.7	31.0	31.3	31.5	31.6	31.9
4. (0-14) Yaş grubu	11.2	11.4	11.5	11.8	12.2	12.3	12.7	13.1	13.3	13.6	13.8	13.9	14.1
5. (15-64) " "	36.8	37.2	37.4	37.6	37.7	38.0	38.2	38.4	38.7	38.8	38.6	38.6	38.9
6. 65 + Yaş grubu	5.6	5.7	5.8	6.1	6.2	6.4	6.6	6.8	7.0	7.2	7.5	7.7	7.8
7. Doğumlar-ölümler (fark)	0.28	0.30	0.35	0.33	0.39	0.38	0.38	0.42	0.37	0.36	0.33	0.24	0.16
8. Net Göçler	0.40	0.31	0.17	0.34	0.42	0.28	0.22	0.30	0.34	0.13	0.18	0.28	0.57
9. Toplam artış (7+8)	0.68	0.61	0.52	0.67	0.81	0.66	0.60	0.72	0.71	0.49	0.15	0.52	0.73
10. (7/1) Artış %	1.3	1.1	0.9	1.2	1.4	1.2	1.0	1.2	1.2	0.8	0.3	0.9	0.9
11. $\frac{4+6}{5}$ Bağımlılık oranı	45.5	45.9	46.3	47.6	48.8	49.7	50.5	51.8	52.4	53.6	55.2	55.9	56.3
12. Toplam aktif nüfus	-	26.3	26.3	26.5	26.8	26.9	27.1	27.1	27.3	27.2	26.8	26.7	27.0

Kaynak: Ilo, Yearbook of Labour Statistics 1969, 1970

Tablodan da anlaşılacağı gibi;

- 1957 yılında 53,7 milyon olan ülke nüfusu; çok düşük bir nüfus artış hızıyla birlikte, bir yandan D. Almanya'dan B. Almanya'ya devamlı olarak yapılan göçler, diğer yandan dış ülkelere gelen işçi akımı nedeniyle, 1969 yılında 60,8 milyon kişiye, 1972 yılında ise ancak 61,6 milyon kişiye ulaşabilmiştir (1). Ülkeye yapılan net göçler bir yana bırakılacak olursa, Almanya'nın nüfusunun artma yeteneği 1957-1969 döneminde, % 0,42 ile % 0,16 arasında değişme göstermekte, % 0,16'lık en düşük artış ise (doğumlar ve ölümler arasındaki pozitif fark), 1969 yılında gözlenebilmektedir. Şu halde, ülke nüfusu, 1964 yılından sonra gitgide bir azalmaya konu olmakta dolayısıyla nüfus artış hızı da yıllar itibarıyla giderek düşme göstermektedir. Örneğin, 1957 yılında % 1,3 olan nüfus artış hızı, 1963'de % 1'e 1966 yılında % 0,8'e, 1969 yılında % 0,9'a düşmüştür. Nüfusunun artış hızının 1961-1971 yılları ortalaması ise % 0,87 dolaylarında bulunmaktadır (2).

- Ülke nüfusunda, kadın ve erkek nüfusun sayısı, kadın nüfus lehine fazlalık göstermektedir. Ancak bu fark 1957 yılında 3.5 milyon iken giderek azalmış ve 1969 yılında 3 milyon dolaylarına düşmüştür. Nüfusun cinsiyet yönünden ayırımındaki bu dengesizliğin başlıca nedeni, I. ve II. Dünya Savaşlarında erkek nüfusun büyük ölçüde kayba uğramasıdır.

- Nüfusun yaş gruplarına göre ayırımında, (0-14) yaş grubundaki kişiler 1957 yılında toplam 53,7 milyonluk nüfusun, 11,2 milyonunu yani % 20,8'ini oluştururken, bu miktar 1969 yılında 14,1 milyona yani % 23,2'ye yükselmiş bulunmaktadır. Aktif nüfusu oluşturan (15-64) yaş grubu ise toplam nüfus içinde 1957 yılında 36,8 milyon yani % 68,5 oranında iken, bu miktar 1969 yılında ancak 2,1 milyonluk bir artış göstererek 38,9 milyona yani % 64'e düşmüş bulunmaktadır. 65 yaşından yukarı olanların toplam nüfusa oranı, aynı yıllar sırasıyla % 10,4 ve % 12,8'dir.

---

(1) O.E.C.D. Economic Surveys, Germany, (May. 1973), s. 1.

(2) " " " " " " s. 92.

- B. Almanya'ya yönelik net göçlerin oranı ise; 1957 yılında D. Almanya'dan yapılan siyasal nitelikteki gelişler nedeniyle % 0.40 dolaylarında iken, 1964'de % 0.42'ye yükselmiş, 1966-1967 döneminde % 0.13-18 arasında düşme göstermiş ve 1969 yılı ise % 0.57 oranıyla Almanya'ya en fazla net göçün yapıldığı bir yıl olmuştur.

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu -UNECE- tarafından 1968 yılında yapılan bir araştırma ise; B. Almanya'nın 1965-1980 döneminde, ülkeye yapılan göçler bir yana bırakılacak olunursa, genel nüfus artış hızının yılda ortalama % 0.5, (15-64) yaş grubuna giren nüfusun artış hızının ise yılda % 0 dolaylarında olacağını ortaya koymuş bulunmaktadır. Yani B. Almanya'da bu dönemde, yerli işgücü arzını oluşturan (15-64) yaş grubuna giren kişilerle, bu yaş grubundan çıkarılanların sayıları eşit olacak ve böylelikle ülkenin yerli işgücü arzında sayısal yönden bir değişikliğin meydana gelmesi söz konusu olmayacaktır.

Oysa, Avrupa'nın başlıca işgücü ihracatçısı durumunda olan ülkelerin yine aynı dönemdeki nüfus artış hızları, B. Almanya'ya oranla daha yüksek seviyelerde bulunmaktadır.

Bu oluş, aşağıdaki tabloda da görülebilmektedir.

TABLO (75)

B. ALMANYA'YA İŞGÜCÜ YOLLAYAN BAŞLICA ÜLKELERİN YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI (%) (1965-1980)

Ülkeler	(15-64) yaş grubundaki nüfusun yıllık artış hızı	Yıllık nüfus artış hızı (bütün yaşlarda)
Yunanistan	0.8	0.7
İtalya	0.5	0.8
Yugoslavya	1.2	1.0
İspanya	1.0	1.1
Portekiz	1.2	1.4
Türkiye	2.9	2.5

Kaynak: UNECE, Economic Survey of Europe in 1968 (New York, 1969).

Tablodan da anlaşılacağı gibi, 1965-1980 döneminde B. Almanya'ya Türkiye dışında, işgücü yollayan ülkelerin nüfuslarının yıllık artış hızları % 0.7 ile % 1.4 arasında, bu ülkelerdeki (15-64) yaş grubuna giren nüfusun yıllık artış hızı ise % 0.5 ile % 1.2 arasında değişme göstermektedir.

Türkiye'de ise aynı dönemde, nüfusun yıllık artış hızının % 2.5 aktif yaş grubuna giren nüfusun yıllık artış hızının ise % 2.9 dolaylarında bir çoğalma göstereceği hesaplanmış bulunmaktadır. Böylelikle işgücü ihracatçısı olan ülkeler arasında Türkiye'nin 1980 yılına kadar özellikle B. Almanya'nın başlıca işgücü rezervi olma niteliğini sürdürmesi doğal görülmektedir.

B.-EKONOMİ VE İSTİHDAMDAKİ GENEL GELİŞMELER

B.Almanya ekonomisi, II. Dünya Savaşından sonra son derece hızlı bir gelişmeye konu olmuş, ekonomik gelişmenin bir göstergesi olarak kabul edilen millî gelir, yıllar itibarıyla önemli artışlar göstermiştir.

Aşağıdaki tabloda, 1960-1972 döneminde B. Almanya'nın millî gelirindeki gelişmeleri görülmektedir.

TABLO (76)

B. ALMANYA'NIN MİLLÎ GELİRİNDEKİ GELİŞMELER
(CARI FİYATLARLA)

<u>Yıllar</u>	<u>Millî Gelir (Milyar D.M.)</u>
1960	229.8
1961	251.6
1962	271.9
1963	289.0
1964	316.5
1965	345.4
1966	364.7
1967	362.1
1968	416.9
1969	460.6
1970	529.2
1971	582.8
1972	634.4

Kaynak: ILO, Year Book of Labour Statistics 1969,
1972 ve 1968, 1969, 1970, 1971, 1972 verileri için;
OECD, Economic Surveys Germany, May, 1973, s. 84

Tabloda da görüldüğü gibi, Almanya'nın millî geliri 1960 yılında 229.8 milyar D.M. iken -1967 yılı hariç- giderek artmış ve 1972 yılında 634,4 milyar D.M.a ulaşmıştır. Fert başına düşen millî gelir ise 1971 yılında 3.550 dolar, 1972 yılında ise 4.160 dolar olmuştur. Ülkenin 1972 yılında piyasa fiyatları ile 829.9 milyar D.M. olan gayri safi millî hâsılanın % 3'ü tarım sektöründen, % 53'ü endüstriden ve % 44'ü ise hizmetler sektöründen sağlanmıştır (1).

B. Almanya'da istihdam edilenler; 1958 yılında 54.3 milyon kişi olan toplam nüfusun % 46.9'u, 1969 yılında ise 60.8 milyona ulaşan nüfusun % 43.3'ü dolaylarında bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, 1957-1971 döneminde B. Almanya'da, istihdamdaki genel gelişmeler görülmektedir.

---

(1) O.E.C.D. Economic Surveys, Germany, s.1, s. 92.

TABLO (77)

B. Almanya'da İstihdamdaki Genel Gelişmeler (1957 - 1971)

(Bin kişi)

	<u>1957</u>	<u>1958</u>	<u>1959</u>	<u>1960</u>	<u>1961</u>	<u>1962</u>	<u>1963</u>	<u>1964</u>	<u>1965</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1971</u>
1. Toplam Nüfus	53.7	54.3	54.9	55.4	56.2	56.9	57.6	58.2	59.0	59.7	59.9	60.2	60.8	61.2
2. İstihdam	25.2	25.5	25.6	25.9	26.2	26.4	26.4	26.5	26.6	26.6	25.8	25.9	26.3	26.8
3. İşgücüne Katılma Oranı	48.6	48.5	48.0	47.8	47.7	47.3	47.0	46.6	46.3	45.7	44.7	44.3	43.3	43.8
4. Tarım Sektöründe Çalışanlar	4.1	4.1	3.9	3.7	3.5	3.4	3.2	3.1	3.0	2.9	2.7	2.6	2.5	2.2
5. Sanayi Sektöründe Çalışanlar	11.9	12.0	12.2	12.5	12.7	12.9	12.9	13.0	13.2	13.1	12.4	12.5	12.9	13.1
6. Diğer Kesimlerde Çalışanlar	9.1	9.2	9.5	9.7	10.0	10.1	10.3	10.4	10.4	10.5	10.7	10.8	10.9	11.5

Kaynak: Labour Force Statistics 1968, 1969, 1970 ve Year Book Of Labour Statistics 1972

Yukardaki tablonun ve tablo (74)'ün birlikte incelenmesinden de anlaşılacağı gibi;

- B. Almanya'da 1958 yılında 37.2 milyon, 1969'da ise 38.9 milyon olan (15-64) yaş grubundaki kişilerin, aynı yıllar sırasıyla, 10.9 milyonu ve 11.9 milyonu istihdam dışında kalmış yani bir ücret karşılığında çalışma isteğinde bulunmamıştır. 1958 yılında işgücü arzının 26.3 milyon, istihdam edilenlerin 25.5 milyon; 1969 yılında ise işgücü arzının 27 milyon ve istihdam edilenlerin 26.3 milyon olduğu gözönüne alınacak olursa, Almanya'da işgücü arzına karşılık sağlanan istihdam olanaklarının çok yüksek bir seviyede olduğu görülür (1). Nitekim, ülkedeki toplam işgücüne 1958 yılında % 97 oranında, 1969 yılında ise % 97.4 oranında istihdam olanağı sağlanmıştır.

- İşgücü arzının toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen işgücüne katılma oranları ise, 1958 yılında % 48.6 dolaylarında bulunurken gittikçe azalarak 1971 yılında % 43.8'e düşmüş, bunun sonucunda ise ülkede bağımlılık oranları 1958'de % 45.5 iken gittikçe artarak, 1969 yılında % 56.3'e yükselmiştir.

- B. Almanya'da toplam istihdamın sektörler arası dağılımında, sanayi sektöründe çalışmakta olanların sayısı, diğer sektörler ve özellikle tarım sektörüne oranla fazlalık göstermektedir. Örneğin; 1958 yılında çalışmakta olan kişilerin, % 16'sı tarım sektöründe, % 47.1'i, sanayi sektöründe % 36.1'i ise diğer kesimlerde istihdam edilmekte iken, bu oranlar 1971 yılında, tarım sektörü için % 8.2, sanayi sektörü için % 48.9 ve diğer kesimler için % 42.9 dolaylarında olmuştur.

- Çok düşük bir nüfus artış hızına sahip olan B. Almanya, işgücü arzı ile işgücü talebi arasındaki dengesizlik nedeniyle, dışarıdan yabancı işgücü talep eden ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda 1956-1971 döneminde B. Almanya'da, yabancı işçi istihdamının gelişimi görülmektedir.

---

(1) İstihdamda 1967 ve 1968 yılında görülen azalmalar, B.Alman ekonomisinin bu yıllarda karşılaştığı ekonomik krizin bir sonucudur.

TABLO (78)

B.Almanya'da Yabancı İşçi İstihdamının Gelişimi (Bin kişi)

<u>Yıllar</u>	<u>Toplam</u>	<u>İstihdamda Yabancı işçi Oranı %</u>	<u>Türkler</u>	<u>Yugoslav</u>	<u>İtalyan</u>	<u>Yunan</u>	<u>İspanyol</u>
1956	99	0.5	-	2	19	1	1
1957	108	0.6	-	3	19	2	1
1958	127	0.6	-	5	26	3	1
1959	167	0.8	-	7	49	4	2
1960	279	1.3	2	9	122	13	9
1961	549	2.5	-	-	225	52	62
1962	711	3.2	19	24	277	81	94
1963	829	3.7	33	44	287	117	120
1964	986	4.4	85	53	296	155	151
1965	1.217	5.7	133	64	372	187	183
1966	1.313	6.1	161	97	391	195	178
1967	991	4.7	131	96	267	140	118
1968	1.090	5.2	153	119	304	145	116
1969	1.501	7.0	244	265	349	191	143
1970	1.949	9.0	354	423	382	242	172
1971	2.267	10.0	450	435	384	269	176

Kaynak: Yüksel, a.g.e., s.42'den, Drender Bank, Merkblaetter, April, 1972, s.3

Tabloda da görüldüğü gibi, 1971 yılında B. Almanya'da çalışan yabancı işçilerin toplamı 2.2 milyon kişi dolaylarındadır. Bu miktara, yabancı işçilerin beraberlerinde getirdikleri aile fertlerinin sayısı da eklenecek olursa, ülkedeki yabancı işçilerin toplamı 3 milyon kişiyi aşmış bulunmaktadır. 1960 yılında, genel istihdam içinde yabancı işçilerin oranı % 1.3 iken, bu oran -1967 yılı hariç- gittikçe artmış ve 1971 yılında % 10 dolaylarına ulaşmıştır. Ayrıca gelen yabancı işçiler içersinde milliyet yönünden çoğunluğu, 1970 yılına kadar İtalyan işçileri oluştururken, durum 1970 yılında değişiklik göstermiş ve Yugoslav işçileri ilk sırayı almış, 1970 yılından sonra ise, B. Almanya'da en fazla bulunan yabancı işçi grubu, Türkler ve sonra da Yugoslavlar olmuştur.

Bilindiği gibi B. Almanya genellikle, meslekî kalifikasyon olanağı sınırlı, çalışma koşulları zor ve ağır, ücretleri düşük, yani yerli işgücünün çalışma arzusunda olmadığı işler için dışardan yabancı işçi talep etmektedir. Nitekim Almanya'da çalışan tüm yabancı işçilerin, genel istihdam içindeki payı 1970 yılında % 9 dolaylarında iken, yerli işçinin çalışma isteğinde bulunmadığı iş kollarında bu ortalamanın çok üzerindeki oranlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin 1970 yılında; lastik, plastik ve asbet imalâtında, yabancı işçi istihdamının bu daladaki tüm istihdam içersindeki oranı % 18.4; taş, toprak, kiremit sanayiinde % 16.1; inşaat sektöründe % 17.5; metal, döküm ve imalâtında % 14; deri, tekstil ve giyim sanayiinde % 13.6; genel olarak imalât sanayiinde % 11.9 ve kömür ocaklarında % 9.3 dolaylarında bulunmaktadır. Hizmet sektöründe çalışanlar içersinde, tüm yabancı işçilerin istihdamı ise % 3.6 olduğu halde; lokanta hizmet ve garsonluğunda bu oran % 14.8'e, hastahane hizmetlerinde % 7'ye kadar yükselebilmektedir (1).

B. Almanya, ithalâtından fazla ihracat yapan ve bu ihracat fazlasını kendi işgücünün yetersizliği nedeniyle, yabancı işçi emeği ile gerçekleştiren bir ülkedir. Yani ülkenin yabancı işçi talebi ile, dış ticaretinin gelişmesi arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur. Ülkenin

---

(1) Yüksel, a.g.e., s. 61'den, B.f.A. Auslaendische Arbeitnehmer 1970, s. 9.

diş ticaretinin seyri ise, doğal olarak Dünya ticaretinin gidişine bağlı bulunmaktadır. Böylelikle, Dünya konjonktürü yükseldikçe, Almanya'nın yabancı işçi talebi artacak, konjonktürün yavaşladığı devrelerde ise talepte bir duraklama söz konusu olacaktır. İhracat gelirlerinin fazlalığı ile büyük ölçüde güçlenen B. Alman ekonomisi, ayrıca Eurodolar piyasasının spekülasyon sermayelerini de kendisine çekmiş, kısaca aşırı miktardaki döviz bolluğu ülkede enflasyon baskısını arttırmış ve bunu önlemek amacıyla da 1961 ve 1969 yıllarında ardarda revalüasyonlar yapılması gereği duyulmuştur. İhracat artışlarının frenlenmesi ve ithalâtın teşvik edilmesi, sınıfların üretiminin gelişme temposunun düşürücü, bir diğer anlamda ise yabancı işçi talebini de azaltıcı tedbirlerdir. Kısacası B. Almanya ekonomisi, son yıllarda istihdam hacmini arttırmak gereğini daha az duyacak bir ortama girmiş bulunmaktadır (1).

Yabancı işçiye duyulan ihtiyacın geçmiş yıllardakine benzer biçimde fazla olmayışı, Alman kamuoyunu, bu işçilerin ülke ekonomisine olan katkıları ile değil, gün geçtikçe artan sosyal sorunlarıyla ve ülkede doğurdukları sosyal huzursuzluklarla ilgilenmeye yöneltmiştir. Yabancı işçilerin çoğunun gitgide ailelerini de yanlarına getirmeye başlamaları ve dolayısıyla Almanya'ya yerleşme eğilimlerinin kuvvetlenmesi, bunların sosyal maliyetlerini de arttırmakta, alt yapı (konut, sağlık, okul v.b.) ihtiyaçlarını çoğaltmakta ve böylelikle yabancı işçiler Alman ekonomisi için yük olma noktasına gün geçtikçe yaklaşmaktadırlar. Bir başka deyişle, gelişmekte olan ülkelerden işgücü talep eden fakat işgücünü oluşturanların aynı zamanda da insan olduklarını henüz fark eden, Alman yetkilileri, yabancı işçi sayısında artık bir doyum seviyesine erişildiğini ileri sürmeye başlamış (2) ve bu nedenle de Almanya'da yabancı işçiler için, rotasyon (yabancı işçilerin belirli bir süre sonunda ülkelerine yollanarak yeni gruplarla değiştirilmeleri) veya entegrasyon (yabancı işçilerle bütünleşmek) konusundaki düşünceler önem kazanmıştır.

---

(1) Feridun Ergin, Almanya, Türk İşçileri ve İşsizlik; Milliyet gazetesi - Forum- 22 Nisan 1973.

(2) Time. "Will Migrants Become the Victims Again", (December 3, 1973)s.12.

1973 yılının Haziran ayında Alman yetkili makamları yabancı işçi talebini sınırlamak amacıyla; işverenden yabancı işçi başına alınmakta olan 300 D.M.lık işçi getirme ücreti (head-tax)ni 1000 D.M.a yükseltmiş, ayrıca yabancı işçi istihdam eden işverenlere ek bir verginin uygulanmasını, bu da yabancı işçi getirilmesini azaltmaz ise yabancı işçi miktarının bir tavanla belirlenmesi gibi tedbirleri öne sürmüştür (1). 1973 yılı sonlarında âni patlak veren Dünya Enerji bunalımı ise, % 60 oranında petrole bağlı olarak çalışan B. Alman endüstrisinin kapasite kullanımını artık düşürecek dolayısıyla da yabancı işgücüne olan talebi azaltacaktır. Aslında, yerinde bir bahane ile, ülkeye gelecek olan yabancı işçi sayısını sınırlayıcı tedbirler alan Alman yetkililerinin 23 Kasım 1973'de aldıkları bu karar; ekonomik ve politik faktörlerin yanısıra, İsviçre'nin 1971 yılında aldığı ünlü Schwarzenbach Kararı'nın bir anlamda benzeri olmuş, yani bu sınırlamada büyük ölçüde sosyal faktörler de rol oynamıştır.

Kısaca, istihdam üzerinde doğrudan etkili olan konjonktürel dalgalanmaların yanısıra, etkisini dolaylı ve uzun devrede duyuracak olan sosyal ve politik nedenlerin de yabancı işçi talebinde büyük ölçüde önem kazandığı, özellikle bu son uygulamadan sonra açıkça belirmiş bulunmaktadır.

Bununla birlikte B. Almanya'daki yabancı işgücünün, bugünkü istihdam hacmini koruyup koruyamayacağı günümüzde tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Ancak çok düşük bir nüfus artış hızına sahip olan bu ülkenin, yıllar itibarıyla azalıp çoğalmalar göstermekle birlikte, gelecek yıllarda da yabancı işçiye ihtiyaç duyacağı, dış talebin genellikle nitelikli işçiye yöneleceği ve gelenlerin yerli işgücününun rağbet etmediği alanlarda istihdam edilebileceği konusundaki tahminler kanımızca isabetli gözükmektedirler.

---

(1) The Economist, "Enough's Enough", (December, 1-7, 1973), s. 38.

VI.-TÜRKİYE'NİN YABANCI ÜLKELERE İŞGÜCÜ GÖNDERMELERİNİN SONUÇLARI

I. Bölümde görülen uluslararası işgücü hareketlerinin genel sonuçları, işgücü gönderen bir ülke durumunda olan Türkiye için de geçerli bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin dış ülkelere işgücü göndermelerinin sonuçları yine demografik, ekonomik ve sosyal sonuçlar olmak üzere başlıca üç kısımda incelenecektir.

A.-DEMOGRAFİK SONUÇLAR

Türkiye'nin yabancı ülkelere işgücü göndermeleri, ülkede nüfusun baskısını azaltacak yani nüfus patlamasına engel olabilecek bir nitelik göstermemektedir. Eldeki bilgilere göre 1972 yılı sonunda, dışarıda çalışan Türk işçilerinin sayısı 654 bin kişi dolaylarında bulunmakta, bu rakam işçilerin yanlarında bulunan aile fertlerinin sayısı ile birlikte yaklaşık olarak 1 milyon kişiye ulaşmaktadır.

İşçi gönderilmeye başlanıldığı 1961 yılından 1972 yılı sonuna kadar geçen 12 yıllık devrede, Türkiye'de nüfus ise 9.7 milyon kişi artmış bulunmaktadır. Yani 1961'den 1972 yılı sonuna kadar yapılan işgücü göçleri, kaba bir hesaplama ile ülkedeki nüfus artışının yaklaşık olarak ancak % 10'unu karşılamış bulunmaktadır. Türkiye'nin işgücü göndermelerindeki artış, nüfus artışından çok daha düşük bir seviyede olduğundan, işgücü göçleri yolu ile ülkedeki nüfus baskısının önemli ölçüde azaltılabilmesi mümkün görülmektedir.

İşgücü göndermelerinin demografik sonuçlarından birisi de, bilindiği gibi göndermelerin nüfusun cinsiyet ve yaş bileşimine etki yapmasıdır.

Türkiye nüfusunun özellikleri anlatılmaya çalışılırken de görüldüğü gibi, işgücü göndermeleri bir yandan ülkedeki erkek nüfusun sayıca azalmasına neden olurken, öbür yandan ülkedeki 25-35 yaş grubunda bulunan erkek nüfusun sayısında da düşmelerin meydana gelmesi sonucunu doğurmuştur.

---

(1) Bakınız, Nüfusun Cinsiyet Kıstasına Göre Dağılımı, s. 60.

Aşağıda, İ.B.K. tarafından 1968, 1969 ve 1971 yıllarında % 87.28'i B. Almanya'da, kalanı diğer ülkelerde çalışan 27.730 işçi üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre, bu işçilerin dahil oldukları yaş grupları görülmektedir.

TABLO (79)

Ankete tutulananların Yaş Grupları %	1968	1969	1971
30 - 34	30.17	28.61	36.20
35 - 39	26.92	30.10	20.63
25 - 29	23.84	19.99	25.04
40 - 44	12.42	13.70	7.08
45 - 49	3.55	3.70	1.61
20 - 24	1.84	2.27	7.72

Kaynak: İ.B.K. adı geçen araştırma, s. 11.

Anket sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, 1971 yılında 20-24 yaş grubunda, 25-29 yaş grubunda ve 30-34 yaş grubunda yükselmeler görülürken, 45-49, 40-44 ve 35-39 yaş gruplarında ise inişler gözlenmektedir. Anket bütünü kapsayacak biçimde düşünülecek olursa denilebilir ki; ülke nüfusunun en verimli çağı olan 20-34 yaşları arasında bulunan kişiler arasından yurt dışına çalışmak üzere gidenlerin oranı gittikçe artma eğilimi göstermekte, bu da ülke nüfusunun yaş bileşimini bir ölçüde de olsa etkilemiş bulunmaktadır.

B.-EKONOMİK SONUÇLAR

Türkiye'nin yabancı ülkelere işgücü göndermeleri ülke ekonomisini çeşitli açılardan etkilemektedir. İşgücü göçlerinin ülke ekonomisine olan olumlu ve olumsuz etkilerini belirtebilmek için, bu oluşun; millî gelir ve istihdama, ödemeler dengesine ve işgücünün niteliğine olan etkisi aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

1.- Millî Gelir ve İstihdam Yönünden:

Türkiye'nin yurt dışına işgücü göndermelerinin ekonomiye olan en belirgin etkisi, millî gelir içersindeki dış âlem gelirlerinin yıllara göre gösterdiği gelişmelerde ortaya çıkmaktadır. Millî gelirin artmasını sağlayan çeşitli faktörler arasında bilindiği gibi, dış âlem net faktör gelirlerini arttıran işçi dövizleri de vardır (1).

Aşağıdaki tabloda, 1961-1972 yılları arasında Türkiye'ye gelen işçi dövizlerinin miktarları görülmektedir.

---

(1) D.İ.E.'nin 1973 yılında yayınladığı, Türkiye Millî Geliri, Kaynak ve Yöntemler 1948-1972 (Yeni Millî Hesaplar Sistemine Göre Geliştirilmiş Seri) adlı yayınının 63. sayfasında, bu konuda şöyle denilmektedir: "Dünya Bankası ve Milletler Millî Muhasebe Sisteminde işçi gelirleri için bir kısıtlama konmuş bulunmaktadır. Eğer, bir işçi bir yabancı ülkede bir yıldan fazla çalışırsa, işçi yabancı ülkenin bir üretim faktörü imiş gibi ve işçinin kendi ülkesine yolladığı geliri de bir faktör geliri transferi olarak değil, carî bir transfer gibi muamele görür. Eğer işçi yabancı ülkede bir mevsim veya bir yıldan az çalışırsa, gönderdiği para bir faktör geliri olarak muamele görmektedir. Yeni millî gelir serisi çalışmaları sırasında dışarıdaki çalışma süresi dikkate alınmadan yine eski metodolojiye bağlı kalınarak, bütün işçi geliri transferleri faktör geliri olarak ele alınmıştır. 1963-1972 yılları arasında uygulanan yöntem yukarıda açıklanan yöntemdir. 1948-1963 yılları arası yöntemi ise, yerli ve yabancı üretim faktörlerinin tüm elde ettikleri gelirler farkıdır. 1963'ten sonra tüm elde edilen değil, faktör geliri olarak elde edilenin transfer edilen parçalarının farklarıdır. Seriyi düzelterip 1948 yılına kadar inilirken, elde detaylı bilgi olmadığından eski serideki dış âlem gelirini olduğu gibi kabul etmek zorunda kalınmıştır".

TABLO (80)

YILLARA GÖRE GELEN İŞÇİ DÖVİZLERİ

Yıllar	Dışarıda Çalışan İşçiler	Gelen Döviz (milyon dolar)	Yılda işçi başına gelen ort. döviz (dolar)
1961-65	160.685	77.8	484.7
1966	195.095	115.3	591.0
1967	240.042	93.0	455.8
1968	247.246	107.3	434.0
1969	351.221	140.6	400.3
1970	480.796	273.1	568.1
1971	569.283	471.4	828.1
1972	654.467	740.1	1.118.7

Kaynak: İktisadî Rapor 1973, s. 103-104.

Tabloda da görüldüğü gibi, işçi dövizlerinde yıllar itibarıyla önemli artışlar gözlenebilmektedir. 1961-1972 yılları arasında Türkiye'ye giren toplam işçi döviz miktarı 1.9 milyon doları bulmuştur. 1961-1965 döneminde toplam 77.8 milyon dolar olan işçi dövizleri, 1966 yılında 115.3 milyon dolara yükselmiş, 1967 yılında (ekonomik kriz nedeniyle) 93 milyon dolara düşmüş, 1968'den bu yana ise önemli yükselmeler göstererek 1968'de 107.3 milyon dolar, 1969'da 140.6 milyon dolar, 1970'de 273.1 milyon dolar, 1971'de 471.4 milyon dolar ve 1972 yılı sonunda ise 740.1 milyon doları bulmuştur. İşçi dövizlerinde görülen bu artış özellikle Ağustos 1970 devalüasyonuna ve toplam işçi sayısının yıllar itibarıyla artışına bağlanabilir. Örneğin, 1970 yılında toplam döviz miktarında 1969 yılına oranla % 94.2 oranında, 1971 yılında 1970'e oranla % 72.6 ve 1972 yılında 1971 yılına oranla % 57 nisbetinde bir yükselme görülmüştür. İşçi başına düşen ortalama döviz tutarı ise, 1971 yılında 1970 yılına oranla % 45.8, 1972 yılında ise 1971 yılına oranla % 35.1 oranında artarak, 1972 yılı sonunda 1.118.7 dolara ulaşmıştır (1).

(1) İktisadî Rapor, 1973, s. 104.

Yurt dışındaki Türk işçilerinin tasarruflarının ne orandaki bir kısmını Türkiye'ye gönderdikleri, ayrıca önem kazanan bir konudur. Aşağıdaki tabloda, yurt dışındaki Türk işçilerinin yaklaşık olarak tasarruf güçleri ve Türkiye'ye gönderdikleri tasarruf miktarları görülmektedir.

TABLO (81)

YURT DIŞINDAKİ İŞÇİLERİN TASARRUF GÜÇLERİ VE
TÜRKİYE'YE GÖNDERDİKLERİ TASARRUF MİKTARI

Yıllar	Yurt Dışındaki İşçiler		Yurt Dışında Çalışan İşçilerin ayda 200 DM tasarruf ettikleri gözönünde tutulursa; yıllık işçi Tasarruf Gücü	
	Bütün Ülkeler Toplamı	Yalnız Almanya'dakiler	Bütün ülkelerde (DM)	Yalnız Almanya'da (DM)
1966	195.095	168.991	468.228.000	405.578.400
1967	204.042	176.190	489.700.800	422.856.000
1968	247.246	217.599	593.390.400	522.237.600
1969	351.221	315.741	842.930.400	757.778.400
1970	480.796	412.677	1.153.910.400	990.427.800
1971	569.238	478.361	1.366.171.200	1.148.066.400

Kaynak: Zeki Albayrak, Yabancı Memleketlerde Çalışan Türk İşçileri, Sorunları, Tasarruflarından Faydalanma Yolları ve Alınması Gerekli Tedbirler, Ankara, 1971, s. 31.

Tabloda da görüldüğü gibi, yapılan bir hesaplama göre dışarıda çalışan tüm işçilerin yıllık tasarruf güçleri 1971 yılı sonunda yaklaşık olarak 1.3 milyon D.M.'a ulaşmakta ve bunun 1.1 milyarı aşan bir kısmı yalnızca B. Almanya'da çalışan işçilerce tasarruf edilmektedir. Ayrıca, bu rakamlara kaçak olarak giden işçiler ile bunların aile fertlerinin tasarrufları da dahil edilmemiştir. 1971 yılı sonunda gelen işçi dövizleri toplamının ancak 471.4 milyon dolar olduğu gözönüne alınacak olursa, yurt dışındaki transfer edilmeyen tasarrufların, çok büyük miktarlarda bulunduğu kolayca anlaşılacaktır. Tabloda ayda 200 DM.

lık oldukça düşük bir tasarruf gücünden hareketle 1971 yılı sonunda 1.3 milyar DM'lik bir tasarrufun olabileceği hesaplanmıştır. Oysa bir işçinin ayda, 100-700 DM arasında değişebilen miktarlarda tasarruf edebileceği kabul edilmektedir. D.P.T.'nin 1972 yılı programında; "1971 sonu itibarıyla yıllık döviz gelirlerinden ayrı olarak bugüne kadar yurda gönderilmemiş tasarruf tutarının 800 milyon dolar dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir" denilmektedir (1). Bu durumda bazı teşvik tedbirleri alınmış olmakla birlikte, tasarrufların bir kısmının gayri resmî yollardan Türk parasına çevrildiği ve diğer önemli bir kısmının ise, yabancı ülke llerde çeşitli amaçlarla kullanıldığı veya sonradan yurda getirilmek üzere tutulduğu sanılmaktadır. Bu tasarrufların Türkiye'ye yöneltilmesinin, ülke ekonomisi üzerinde yapacağı olumlu katkı çok büyük olacaktır.

Türkiye'nin yabancı ülkelere işgücü göndermelerinin ülke ekonomisine önemli bir diğer etkisi ise, yurt içi işgücü fazlası üzerinde olmaktadır. 1961 yılından 1972 yılına kadar olan toplam işgücü göndermeleri, Türkiye'deki istihdam baskısını bu dönemde bir ölçüde hafifletmiş bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, yıllara göre işgücü göndermelerinin, istihdam üzerindeki etkileri görülmektedir.

TABLO (82)
İŞGÜCÜ GÖNDERMELERİNİN İSTİHDAMA TESİRİ
(1968-1972) (Bin kişi)

Yıllar	Yurt içi işgücü fazlası	Gönderilen işçi sayısı	Gönderilen işçilerin işgücü fazlasına oranı %
1968	1.470	43.2	2.9
1969	1.490	104.0	7.0
1970	1.510	129.6	8.5
1971	1.561	88.4	5.7
1972	1.600	85.2	5.3

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu.

(1) D.P.T. 1972 Programı, s. 34.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1968 yılında yurt içinde işgücü fazlası 1.470 bin kişi iken, gönderilen işçi sayısı 43.2 bin kişi olup, gönderilen işçiler işgücü fazlasının ancak % 2.9'unu oluşturmaktaydı. 1970 yılında, işgücü fazlasının 1.510 kişi olduğu, gönderilen işçi sayısının 129.6 bine ulaştığı, 1970 yılında işe gönderilen işçilerin, işgücü fazlasının % 8.5'ini oluşturduğu gözlenebilmektedir. 1971 ve 1972 yıllarında ise bir taraftan yurt içi işgücü fazlasının daha yüksek oranlarda artması, diğer taraftan gönderilen işçi sayısında 1969 ve 1970'e oranla azalmaların olması, gönderilen işçilerin, işgücü fazlasına oranını düşürmüş ve bu oran 1971'de % 5.7, 1972 yılında ise % 5.3 dolaylarında kalmıştır.

Bugün Avrupa'da, bulunan Türk işçilerinin aileleri ile birlikte 1 milyona ulaşması ve 1 milyondan fazla kişinin de dışarıya gitmek için sırada bulunması, Türkiye'deki istihdam olanaklarının sınırlılığını ve işgücü göndermelerinin istihdam sorunu üzerindeki hafifletici etkisini açıkça belirtmeye yeterlidir. Türkiye'de dışarıda çalışmaya olan bu büyük isteği etkileyen başlıca faktör ülkedeki işsizlik sorunu ve ücret seviyelerinin düşüklüğüdür. Zira çalışmaya giden kişilerin önemli bir kısmı, mevcut işlerini terk ederek, daha yüksek ücret veren B. Avrupa ülkelerine -hangi iş olursa olsun- akın etmektedirler. Bununla birlikte, Türkiye'de iken iş sahibi olan bu kişilerin, gelir yetersizliği nedeniyle işlerini bırakıp dışarıda yeni işler aramaları onları da işsiz kavramı içersine sokmaktadır. Aşağıdaki tabloda, D.P.T. nin yapmış olduğu bir araştırmaya göre, yurt dışına gidenlerin gitme nedenlerini ortaya koyan anket sonuçları görülmektedir.

TABLO (83)

YURT DIŞINA GİDENLERİN, GİTME NEDENLERİ

	<u>Kadın</u>	<u>%</u>	<u>Erkek</u>	<u>%</u>	<u>Toplam</u>	<u>%</u>
a. Yurt dışı ile ilgili duyduklarınızın sizde uyandırdığı, yurt dıŐını görme ve yaşama arzusu	7	30,4	61	13,4	68	14,2
b. Aile fertlerinden birinin yurt dışında bulunması ve size çalışma imkânı sağlaması	-	-	13	2,9	13	2,7
c. Yurt içinde iş bulamamanız	2	8,7	18	4,0	20	4,2
d. Yurt içindeki iŐinizden hoŐnutsuzluk	-	-	10	2,2	10	2,1
e. Yeni bir meslek sahibi olmak arzusu	-	-	31	6,8	31	6,5
f. Tahsile devam etme arzusu	1	4,4	10	2,2	11	2,3
g. YaŐadığımız muhitten uzaklaŐma arzusu	-	-	3	0,7	3	0,6
h. Gelir yetersizliği	7	30,4	372	59,7	279	58,4
i. Diğer	6	26,1	37	8,1	43	9,0
T O P L A M	23	100,0	455	100,0	478	100,0

Kaynak: D.P.T., Yurt Dışından Dönen İŞçilerin Sosyo-Ekonomik Eğilimleri Üzerinde Bir Araştırma, (Ankara, 1974), s.66

Tablodan da anlaşılacağı gibi, ankete tutulan kadın işçilerin % 30.4'ünde, erkek işçilerin ise % 59.7'sinde ve toplam giden işçilerin % 58.4'ünde yurt dışına gitme nedeni olarak, ülkedeki gelirlerinin yetersizliği başlıca faktör olarak öne sürülmüştür. Yurt dışında yaşama ve oralarını görme isteği ise kadın işçilerde çok daha yüksek olup, % 30.4'e varmakta, erkek işçilerde ise bu oran % 13.4 olmakta ve bu oran giden toplam işçilerde ancak % 14.2'ye ulaşabilmektedir. Diğer nedenlerle yurt dışına gidişleri ise pek az oranlarda bulunmaktadır (1).

Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki işgücünün tamamına yakın bir kısmının çalıştığı B. Almanya'daki Türk işçilerinin ortalama aylık gelirleri, Türkiye'deki ücretlerine göre daha yüksek bir seviyede ise de, Almanya'daki diğer yabancı işçilerin aylık gelir ortalamalarının altında bulunmaktadır. Örneğin, 1971 yılında bir Türk işçisinin ortalama aylık geliri 867 DM iken, Yugoslavların 971 DM, İtalyanların 919 DM, Yunanlıların 915 DM ve İspanyolların 888 DM'dır. Aylık geliri 1000 DM'dan fazla olan Türk işçilerinin, toplam Türk işçilerine oranı % 22.1, ile diğer ülkeler işçilerine oranla sonuncu sırada bulunmaktadır. Zira bu oran Yugoslavlarda % 36.1, Yunanlılarda % 31.8, İtalyanlarda % 28.5, İspanyollarda % 22.9'dur (2).

2.- Ödemeler Dengesi Yönünden:

Yurt dışında çalışan işçilerin, Türkiye'ye gönderdikleri döviz gelirlerinin millî gelir üzerindeki etkisi önemli olmakla birlikte, döviz kıtlığı içersinde bulunan Türkiye için yurda yollanan işçi gelirlerinin en önemli etkisi ödemeler dengesi üzerinde kendisini göstermekte ve işçi dövizleri, ödemeler dengesinde görünmeyen kalemler içinde yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda, Türkiye'nin I. Plan (1963-1967) ve II. Plan (1968-1972) dönemlerindeki ödemeler dengelerinin görünmeyen kalemlerindeki gelişmeler görülmektedir.

-
- (1) Başka bir araştırmanın sonuçları da; yurt dışına giden işçilerin 2/3'üne yakın bir kısmının gidiş nedeni olarak geçim sıkıntısını öne sürdüklerini belirtmektedir. Ahmet Aker, İşçi Göçü, (İstanbul, 1972), s. 94.
  - (2) A. Rıza Uzuner, "Federal Almanya'nın İşçi Politikası ve İşçilerimiz", Milliyet Gazetesi, (20 Aralık 1973).

TABLO (84)

1963-1967 DÖNEMİ ÖDEMELER DENGESİNİN
GÖRÜNMEYEN KALEMLERİNDEKİ GELİŞMELER
(MİLYON DOLAR)

<u>Görünmeyen Kalemler</u>	<u>1963</u>	<u>1964</u>	<u>1965</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>
- Dış borç faiz ödemeleri	- 31	- 31	- 30	- 29	-33.6
- Turizm ve Dış Seyahat (Net)	- 13	- 13	- 11	- 14	-13.6
- İşçi Gelirleri	-	9	70	115	93.0
- Kâr Transferleri	- 2	- 5	- 15	- 10	-25.3
- Proje Kredileri	-	- 4	- 7	- 7	- 7.0
- Diğer Görünmeyenler	16	5	4	2	21.6
- Denge	- 30	- 39	11	- 47	35.1

Kaynak: D.P.T.

Tabloda da görüldüğü gibi, görünmeyen kalemlerde I. Plan dönemi sonunda olumlu gelişmeler realize edilmiş ve bunda işçi gelirleri önemli ölçüde etkili olmuştur.

Aşağıdaki tabloda ise II. Plan döneminde, ödemeler dengesinin görünmeyen kalemlerindeki gelişmeler görülmektedir.

TABLO (85)

1968-1972 DÖNEMİ ÖDEMELER DENGESİNİN
GÖRÜNMEYEN KALEMLERİNDEKİ GELİŞMELER
(MİLYON DOLAR)

<u>Görünmeyen Kalemler</u>	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1970</u>	<u>1971</u>	<u>1972(*)</u>
- Dış borç faiz ödemeleri	- 34	-44	- 47	- 47	- 62
- Kâr Transferleri	- 32	-32	- 33	- 36	- 35
- İşçi Gelirleri	107	141	237	471	740
- Diğer görünmeyenlerin net bakiyesi	- 7	-29	- 23	- 9	- 3
- Denge	34	36	181	379	640

(*) Geçici tahmin

Kaynak: D.P.T.

Tabloda da görüldüğü gibi, II. Plan dönemi sonunda, I. Plan döneminin sonuna oranla, işçi dövizleri 7 kat artmış ve görünmeyen kalemler dengesi pozitif bakiye vermiştir. Bunun sonucunda ise, cari işlemler dengesi açıkları gittikçe azalarak ödemeler dengesi büyük ölçüde ve olumlu bir biçimde etkilenmiş bulunmaktadır.

Ayrıca bilindiği gibi Türkiye'de ekonomik kalkınmayı hızlandıracak olan bazı yatırımların gerçekleşmesi, içeride üretim imkânı olmayan kapital mallarının ithalini gerektirmektedir. Bu bakımdan ekonomik kalkınma ile ithalât imkânları arasında yakın bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Bundan başka yine bazı sanayi kollarında üretimin devamlılığı da ham madde, petrol gibi girdilerin ithalâtına bağlı bulunmaktadır. Oysa, ihracat gelirleri ve diğer döviz kazançları, bu hacimdeki bir ithalâtın karşılanmasını sağlayamamaktadırlar.

Aşağıdaki tabloda, Türkiye'nin I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planları döneminde, dış ticaret dengesindeki giderek büyüyen açıklar, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalâtı karşılama oranları görülmektedir.

TABLO (86)

10 YILLIK TİCARET DENGESİ VE İHRACATIN İTHALÂTI
KARŞILAMA ORANLARI (1963-1972)
(MİLYON DOLAR)

Yıllar	İthalât	İhracat	Açık	İhracatın İthalâtı Karşılama Oranı (%)
1963	687.6	368.1	319.5	53.5
1964	537.4	410.8	126.6	76.4
1965	571.9	463.7	108.2	81.1
1966	718.3	490.5	227.8	68.1
1967	684.7	522.3	162.4	76.3
1968	763.7	496.4	267.3	65.0
1969	801.2	536.8	264.4	67.0
1970	947.6	588.5	359.1	62.1
1971	1.170.8	676.6	494.2	57.8
1972	1.562.6	885.0	677.6	56.6

Kaynak: İktisadî Rapor 1973, s. 556 ve Yıllık Ekonomik Rapor 1973, s.11.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1963 yılında dış ticaret açığı 319.5 milyon dolar olup toplam ihracat ithalâtın ancak % 53.5'ini karşılarken, 1964-1969 döneminde açığın, iniş ve çıkışlar göstermekle beraber 1963 yılına oranla daha düşük olduğu, ihracatın ithalâtı karşılama oranının ise aynı dönemde % 62.1 ile % 81.1 arasında değiştiği görülmektedir. 1970 yılındaki dış ticaret açığı 359.1 milyon dolar, 1971'de 494.2 milyon dolar ve 1972 yılında ise 677.6 milyon dolar olmuştur. İhracatın ithalâtı karşılama oranı ise 1970'de % 62.1, 1971'de % 57.8 ve 1972 yılında % 56.6'dır. O halde, Türkiye'nin dış ticaret açığının yıllar itibarıyla -bazı yıllarda görülen yükselme ve düşüşler hariç- artmakta olduğu ve ihracatın ithalâtı karşılama oranının ise on yıllık dönemde en az % 53.5, en çok % 81.1 arasında dalgalanma gösterdiği ifade edilebilir.

Yurt dışına işçi göndermeleri, ülkeye sağladığı döviz nedeniyle, dış ticaret dengesinin açıklarının kapatılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, işçi dövizlerinin ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesine oranı görülmektedir.

TABLO (87)
İŞÇİ DÖVİZLERİNİN İHRACAT, İTHALÂT VE
DIŞ TİCARET DENGESİNE ORANI
(1964-1972) (Yüzde)

Yıllar	Döviz Miktarı (Milyon Dolar)	İhracata Oranı	İthalâta Oranı	Dış ticaret açığına oranı
1964	8.1	2.0	1.5	6.4
1965	69.8	14.9	12.2	64.6
1966	115.3	23.5	16.1	50.6
1967	93.0	17.8	13.6	57.4
1968	107.3	21.6	14.0	40.0
1969	140.6	26.2	17.6	53.2
1970	273.1	46.4	28.8	75.8
1971	471.4	69.7	40.3	95.4
1972	740.1	83.7	47.9	110.8

Kaynak: İktisadî Rapor 1973, s. 105.

Tabloda da görüldüğü gibi, işçi dövizlerinin dış ticaret açığının kapatılmasında ve ödemeler dengesi üzerinde çok olumlu etkileri vardır. 1964 yılında işçi dövizleri gelirleri, ihracat gelirlerinin ancak % 2'si kadarken, bu oran 1972 yılında % 83.7'ye ulaşmış bulunmaktadır. Yani Türkiye ihracattan sağladığı gelirlerin 3/4'ü kadarını yalnızca işçi dövizlerinden elde etmektedir.

İşçi dövizlerinin ithalâta oranı da yıllar itibarıyla yükselmeler göstermiş, 1964 yılında % 1.5 olan bu oran gittikçe artarak 1972 yılında % 47.9 olmuştur. Bir diğer deyişle, işçi dövizleri 1972 yılında Türkiye'nin toplam ithalâtının yarısına yakın bir kısmını karşılamış bulunmaktadır. Dış ticaret açığı ise 1972 yılı sonunda 677.6 milyon dolar olmuş ve işçi dövizleri dış ticaret açığının, bu yıl gelen 740.1 milyon dolar ile % 110.8'ini karşılamıştır. Eldeki verilere göre 1973 yılının ilk 3.5 aylık devresinde Türkiye'ye gelen işçi dövizleri bir önceki yılın aynı dönemine göre fazlalık göstermektedir. Aşağıdaki tabloda bu durum görülmektedir.

TABLO (88)

1973 YILINDA İŞÇİ DÖVİZLERİ
(2.1.1973 -14.4.1973)
(Bin Dolar)

Aylar	1972	1973	Son iki yılın farkı
Ocak	38.386.2	82.614.8	+ 44.228.6
Şubat	41.739.5	55.636.4	+ 13.896.8
Mart	40.086.2	60.459.0	+ 20.372.8
Nisan	34.544.2	26.398.0	-
Üç aylık toplam	120.211.9	198.710.2	+ 78.598.2

Kaynak: İktisadî Rapor 1973, s. 106.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, 1972 yılının ilk 3.5 ayında, 120.2 milyon dolar olan işçi dövizleri, 1973 yılının aynı devresinde 78.5 milyon dolarlık yani % 65.3 oranında bir artış göstererek 198.7 milyon dolar olmuştur.

1973 yılı programında işçi döviz gelirlerinin 715 milyon dolar olacağı öngörülmüştür. Ancak 1973 yılı Eylül ayı sonunda işçi döviz gelirleri program hedefini % 25.6 oranında aşarak 898.4 milyona ulaşmış bulunmaktadır (1). 1973 yılı sonunda ise bu döviz gelirlerinin 1 milyon doları bulacağı kolayca ifade edilebilmektedir.

Yurt dışından transfer edilen dövizler her şeyden önce ithalâtın karşılanması için kullanılmakta, ekonomik gelişme ve üretimin devamlılığı için çok önemli olan bazı yatırım malları ve ham maddelerin ithalâtı için sarfolunmaktadır. Dolayısıyla, yurda yollanan bu gelirler, ülkedeki işsizliğin daha fazla artmasını da dolaylı olarak önlemekte ve ülke kalkınmasını bu yönüyle de, olumlu olarak etkilemektedirler. Ayrıca, Türkiye'nin gelecek yıllarda dış kaynaklardan borçlan-

(1) Yıllık Ekonomik Rapor 1973, s. 26.

ma olanaklarının gittikçe azalacağı gözönüne alınacak olursa, bu gelirlerin önemi ve ekonomiye olan olumlu etkisi bir kez daha belirmektedir.

Yurda gelen işçi dövizlerinin yatırıma kanalize edilmeleri yerine, büyük bir kısmının tüketim için harcanması (arsa, tarla, kat, apartman, dükkân v.b. gibi gayrimenkullerin alımına yöneltilmesi) ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemekte ve ülkede enflasyonist gelişimi hızlandırarak, fiyat yükselmelerine bir ölçüde de olsa neden olmaktadır. Türkiye'de uzun yıllar kalkınmayı aksattığı öne sürülen döviz darlığının 1970'lerden sonra bolluğa dönüşmesi, yeni bir takım sorunları da beraberinde getirmiş bulunmaktadır. Yurt dışında büyük güçlüklerle katlanılarak tasarruf edilen ve ülke kalkınmasındaki önemi çok fazla olan işçi tasarruflarının, kalkınma hedefleri doğrultusunda yani en verimli bir biçimde kullanılmasının ülke ekonomisine büyük yararlar sağlayacağı açıktır.

3.- İşgücünün Niteliğine Olan Etkisi:

Dış ülkelere çalışmak üzere giden işgücünün, yurduna döndüğünde ülke ekonomisini genellikle olumlu yönden etkileyeceği düşünülebilir. Yani, işçi gittiği sanayileşmiş ülkelerde, ileri teknolojinin kullanıldığı modern tesislerde çalışarak meslekî bilgisini arttıracak veya nitelik kazanacak; ülkesine döndüğünde ise nitelikli işgücü açıklarının kapatılmasında önemli bir rol oynaması söz konusu olabilecektir. Ancak yapılan araştırmalar ve çeşitli anketler, B. Avrupa ülkelerindeki Türk işçilerinin büyük bir miktarının, daha önceki iş tecrübeleriyle ilgisi olmayan veya hiç bir beceri istemeyen işlerde çalışmakta olduğunu ortaya koymuş bulunmakta ve bu da işçilerin bir kısmının yurt dışında çalıştıkları süre içersinde mesleklerinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Buna karşılık, kendi mesleklerine uygun işlerde çalışanlar veya yeni beceriler edinenlerin önemli bir bölümünün ise, yurda döndüklerinde aynı işleri sürdürmeye hevesli olmadıkları dikkati çekmektedir.

D.P.T.'nin yurda dönen işçiler üzerinde örnekleme yoluyla yapmış olduğu bir araştırmaya göre, Türk işçilerinin yurt dışına gitmeden önce, yurt dışında çalıştıkları süre içersinde ve yurda döndüklerinde yaptıkları işler ve meslekleri aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

TABLO (89)

TÜRK İŞÇİLERİNİN YURT DIŞINA
GİTMEDEN ÖNCEKİ MESLEKLERİ

MESLEK	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	%
1. Tesfiye.Torna.Freze	-	-	25	7.89	25	7.54
2. Demirci	-	-	3	0.96	3	0.90
3. Sıcak Demirci	-	-	4	1.26	4	1.20
4. Dökümcü	-	-	2	0.63	2	0.60
5. Modelci	-	-	-	-	-	-
6. Montör	-	-	4	1.26	4	1.20
7. Motorcu	-	-	5	1.58	5	1.51
8. Elektrikçi	-	-	8	2.52	8	2.40
9. Radyocu	-	-	1	0.31	1	0.30
10. Marangoz ve Mobilyacı	-	-	7	2.20	7	2.12
11. Teknik Res.	-	-	1	0.31	1	0.30
12. Dokuma İşçisi	-	-	39	12.30	39	11.76
13. Halı Dokuyucusu	-	-	-	-	-	-
14. Taşçı	-	-	-	-	-	-
15. Duvarcı	-	-	3	0.96	3	0.90
16. Sıvacı	-	-	-	-	-	-
17. Dülger	-	-	-	-	-	-
18. Sıhhi Tesisatçı	-	-	-	-	-	-
19. Oto Tamir	-	-	3	0.96	3	0.90
20. Makinist	-	-	-	-	-	-
21. Fırın İşçi	-	-	-	-	-	-
22. Maden işçisi	-	-	2	0.63	2	0.60
23. Terzi	6	40.00	10	3.15	16	4.82
24. Kunduracı	-	-	5	1.58	5	1.51
25. Tezgahtar	-	-	-	-	-	-
26. Konfeksiyon	-	-	-	-	-	-
27. Aşçı	-	-	1	0.31	1	0.30
28. Garson	-	-	-	-	-	-
29. Tarım işçisi	-	-	13	1.10	13	3.92
30. Çiftçi	-	-	96	30.28	96	28.92
31. Bahçıvan	-	-	1	0.31	1	0.30
32. Seyyar Satıcı	-	-	3	0.96	3	0.90
33. Bakkal	-	-	6	1.89	6	1.81
34. Kaynakçı	-	-	10	3.15	10	3.01
35. İnş.İşçisi	-	-	4	1.26	4	1.20
36. Düz.İşçisi	1	6.67	9	2.84	10	3.01
37. Diğer	8	53.33	52	16.40	60	18.07
Cevapsız	4		6		10	
T O P L A M	15	100.00	317	100.00	332	100.00

Kaynak: D.P.T. "Yurt Dışından Dönen İşçilerin Sosyo-Ekonomik Eğilimleri Üzerinde Bir Çalışma, (Ankara, 1974).

TABLO (90)
TÜRK İŞÇİLERİNİN YURT DIŞINDA YAPTIKLARI İŞLER

MESLEKLER	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	%
Tesfiyeci	-	-	45	13.88	45	13.19
Sıcak Demirci	-	-	3	0.92	3	0.87
Demirci	-	-	6	1.85	6	1.75
Dökümcü	-	-	14	4.32	14	4.10
Modelci	-	-	-	-	-	-
Montör	1	5.88	23	7.09	24	7.03
Motorcu	-	-	-	-	-	-
Elektrikçi	-	-	7	2.16	7	2.05
Radyocu	-	-	1	0.30	1	0.29
Marangoz	-	-	2	0.61	2	0.58
Teknik Ressam	-	-	-	-	-	-
Dokuma İşçisi	-	-	17	5.24	17	4.98
Halı Dokuyucusu	-	-	-	-	-	-
Taşçı	-	-	4	1.23	4	1.17
Duvarcı	-	-	10	3.08	10	2.93
Sıvacı	-	-	1	0.30	1	0.29
Dülger	-	-	1	0.30	1	0.29
Marangoz Möbleci	-	-	5	1.54	5	1.46
Sih.T.Kal.	-	-	1	0.30	1	0.29
Oto Tamircisi	-	-	5	1.54	5	1.46
Makinist	-	-	2	0.61	2	0.58
Fırın işçisi	-	-	2	0.61	2	0.58
Maden işçisi	-	-	35	10.80	35	10.26
Terzi	3	17.64	6	1.85	9	2.63
Kunduracı	-	-	3	0.92	3	0.87
Tezgahtar	-	-	-	-	-	-
Konfeksiyon işçisi	6	35.29	2	0.61	8	2.34
Aşçı	-	-	1	0.30	1	0.29
Garson	-	-	-	-	-	-
Tarım işçisi	-	-	2	0.61	2	0.58
Çiftçi	-	-	-	-	-	-
Bakkal	-	-	-	-	-	-
Bahçıvan	-	-	5	1.54	5	1.46
Memur	-	-	-	-	-	-
Seyyar Satıcı	-	-	1	0.30	1	0.29
Kaynakçı	-	-	16	4.93	16	4.69
İnşaat işçisi	-	-	29	8.95	29	8.50
Düz işçi	1	5.88	28	8.64	29	8.50
Diğer	6	35.29	47	14.50	53	15.54
T O P L A M	17	100.00	324	100.00	341	100.00

Kaynak: D.P.T. Adı geçen araştırma.

TABLO (91)

YURT DIŞINDAN DÖNEN TÜRK İŞÇİLERİNİN HALİHAZIRDAKİ MESLEKLERİ

MESLEK	Kadın	%	Erkek	%	Toplam	%
1. Tesfiyeci	-	-	19	6.23	19	5.92
2. Demirci	-	-	-	-	-	-
3. Sıcak Demirci	-	-	3	0.98	3	0.93
4. Dökümcü	-	-	4	1.31	4	1.25
5. Modelci	-	-	-	-	-	-
6. Montör	-	-	8	2.62	8	2.49
7. Motorcu	-	-	3	0.98	3	0.93
8. Elektrikçi	-	-	11	3.61	11	3.44
9. Radyocu	1	6.25	-	-	1	0.31
10. Marangoz Mobilyacı	-	-	4	1.31	4	1.25
11. Teknik Ressam	-	-	1	0.33	1	0.31
12. Dokuma işçisi	-	-	29	9.51	29	9.04
13. Halı Dokuyucusu	-	-	-	-	-	-
14. Taşçı	-	-	-	-	-	-
15. Duvarcı	-	-	2	0.66	2	0.62
16. Sıvacı	-	-	-	-	-	-
17. Dülger	-	-	-	-	-	-
18. Sıhhi Tesisatçı	-	-	1	0.33	1	0.31
19. Oto Tamir	-	-	2	0.66	2	0.62
20. Makinist	-	-	1	0.33	1	0.31
21. Fırın işçisi	-	-	1	0.33	1	0.31
22. Terzi	2	12.50	3	0.98	5	1.56
23. Kunduracı	-	-	-	-	-	-
24. Tezgahtar	-	-	-	-	-	-
25. Konfeksiyon işçisi	2	12.50	1	0.33	3	0.93
26. Aşçı	-	-	2	0.66	2	0.62
27. Garson	-	-	-	-	-	-
28. Tarım işçisi	-	-	8	2.62	8	2.49
29. Çiftçi	-	-	66	21.64	66	20.56
30. Bahçıvan	-	-	2	0.66	2	0.62
31. Seyyar Satıcı	-	-	1	0.33	1	0.31
32. Bakkal	-	-	13	4.26	13	4.05
33. Memur	2	12.50	17	5.57	19	5.92
34. Kaynakçı	-	-	11	3.61	11	3.44
35. İnşaat işçisi	-	-	3	0.98	3	0.93
36. Düz işçisi	2	12.50	8	2.62	10	3.12
37. Diğer	7	43.75	81	26.55	88	27.41
38. Toplam	16	100.00	305	100.00	321	100.00
Cevapsız	1		15		16	

Kaynak: D.P.T. Adı geçen araştırma.

Yukarıda görülen üç tablo bir arada daha az detaylı olarak şöylece gösterilebilir:

TABLO (92)

YURT DIŞINA GİDEN İŞÇİLERİN YAPTIKLARI İŞLER
(%)

<u>M e s l e k l e r</u>	<u>Gitmeden Önce</u>	<u>Yurt dışında</u>	<u>Yurda dönünce</u>
Tesviye, torna, freze	7.54	13.19	5.92
Demirci	0.90	1.75	-
Sıcak demirci	1.20	0.87	-
Dökümcü	0.60	4.10	1.25
Montör	1.20	7.03	2.49
Motorcu	2.40	-	0.93
Marangoz, mobilya	2.12	0.58	1.25
Teknik ressam	0.30	-	0.31
Dokuma işçisi	11.76	4.98	9.04
Terzi	4.82	2.63	1.56
Tarım işçisi	3.92	0.58	2.49
Çiftçi	28.92	-	20.56
Bakkal	1.81	-	4.05
Kaynakçı	3.01	4.69	3.44
İnşaat işçisi	1.20	8.50	0.93
Düz işçi	3.01	8.50	3.12
Maden işçisi	0.60	10.26	-
Diğerleri	18.07	15.54	27.41

Kaynak: D.P.T. Adı geçen araştırma.

Tablolardan da anlaşılacağı gibi, D.P.T.'nin örnekleme yoluyla yapmış olduğu bu araştırmaya göre, örneklemeye giren işçilerden, yurt dışına çıkmadan önce inşaat işçisi olanların oranı % 1.20 iken, yurt dışında bu iş kolunda çalışanların oranı % 8.50 olmuştur. Yurt içindeyken düz işçi olarak çalışanların oranı ise % 3.01 iken, bu oran

yurt dışında % 8.50'ye yükselmiş bulunmaktadır. Maden işçilerinin oranı ise gitmeden önce % 0.60 iken, yabancı ülkelerde % 10.26'ya ulaşmış, böylelikle örneklere giren işçilerin ancak % 5'i inşaat, maden işçisi veya düz işçi olarak belirli bir mesleğe sahip değillerken, gittikleri ülkelerde bu tür işlerde çalışmışlardır. Gitmeden önce dokuma işçisi olanların oranı ise % 11.76 iken, gittikleri yabancı ülkede bunların ancak % 4.98'i kendi mesleğinde çalışma olanağı bulabilmişlerdir.

Böylece, B. Avrupa'da değişik nitelikteki işlerde çalışarak mesleklerinden uzaklaşanlar veya meslekleriyle ilgili yeni hiç bir şey öğrenmeyenlerin oranı, bu araştırmaya giren işçiler içersinde kaba bir hesaplama ile % 25'i aşmış bulunmaktadır.

Diğer taraftan; tesviyecilik, torna ve frezecilikde çalışanlarla, demircilik, döküm işleri ve montörlük gibi belirli bir tecrübe ve beceri isteyen işlerde çalışanların oranı ise, yurt dışında, gitmeden önceki duruma göre daha yüksek olmaktadır. Dışarıya giden işçilerin ancak % 11'i bu mesleklere sahip iken, yurt dışında bu oran % 20'yi aşmış, böylece yurt dışında bu tür meslekleri öğrenen yeni işçiler ortaya çıkmış bulunmaktadır. Ancak belirli beceri ve nitelik kazanan veya mesleklerinde ilerleme olanağını bulabilen bu işçiler ise, yurda döndüklerinde, bu mesleklerini sürdürme eğilimi göstermemişlerdir. Yurda döndükten sonra, söz konusu mesleklerle ilgili işlerde çalışanların oranının % 10 dolaylarına düşmesi bu oluşun bir göstergesi olarak belirtilebilir.

Görüldüğü gibi, D.P.T.'nin yaptığı bu araştırma, sanayileşmiş ülkelere işçi göndermenin, işçi eğitimi bakımından arzu edilen yararları sağlayamadığı sonucunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Nitelikli işçiler gittikleri yerlerde genellikle niteliksiz veya mesleği ile ilgili olmayan işlerde çalışmakta, yeni meslekler öğrenenlerin büyük bir kısmı ise, yurda döndüklerinde meslekleriyle ilgisiz alanlarda çalışmaya yönelmektedirler. Gitmeden önce bakkallıkla uğraşanların oranı % 1.81 iken, yurda dönüşte bu oranın % 4.05'e çıkması, bu yargıyı doğrular nitelikte bir örnek olarak gösterilebilir.

İ.B. Kurumunun 1971 yılında yapmış olduğu anket sonuçları da, D.P.T.'nin araştırmasıyla paralellik göstermektedir. Bu araştırma da, yurda dönen işçilerin çoğunun tasarruflarını lokanta, bakkal dükkânı, dolmuş, atölye gibi münferit ve doğrudan üretken olmayan işlere kanallize etmeyi düşündüklerini, şirket veya kooperatifle ilgilenenlerin sayısının ise çok sınırlı kaldığını ortaya koymuş bulunmaktadır (1).

Aşağıdaki tabloda, İ.B. Kurumunun örnek bir küme üzerinde yaptığı araştırma sonuçlarına göre; yurda döndüklerinde bir kentde oturmayı düşünenlerin yapmayı arzuladıkları çalışma şekli itibarıyla dağılımları görülmektedir. (Tablo 93).

Tabloda da görüldüğü gibi, döndüklerinde bir kentde oturmaya düşünenlerden yalnız başına iş yapma arzusunda bulunanlar % 69.08 oranında, birlikte iş yapmayı düşünenler % 11.22 oranında, ev kadını olarak kalmayı düşünen kadın işçiler % 8.27 oranında, başkasının yanında çalışmayı isteyenler ise ancak % 6.08 oranında bulunmaktadır.

Anlaşıyor ki; giden işçilerden bir kentde bağımsız olarak ve tek başına bir iş kurmayı düşünenlerin oranı toplam içersinde en yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Bu işçilerin yapacakları işlerin niteliği yönünden dağılımları ise şöyledir: (Tablo 94).

---

(1) İ.B.K. Adı geçen araştırma yayın no. 85, s. 16.

TABLO (93)

MÜLAKAT YAPILANLARDAN ŞEHİRDE OTURACAKLARIN HALEN ÇALIŞTIKLARI ÜLKE VE DÖNÜŞLERİNDE DÜŞÜNDÜKLERİ ÇALIŞMA ŞEKLİ
İTİBARIYLA DAĞILIŞI
(1971)

Çalıştığı Ülke	T O P L A M			Kendi başına iş yapmayı düşünenler		Birlikte iş yapmayı düşünenler		Başkasının ya- nında çalışmayı düşünenler		Belli olmayan		Ev Kadını
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Almanya	14483	2651	17134	10955	875	1786	104	992	70	790	57	1545
Avusturya	440	6	446	261	3	60	-	38	-	81	1	2
Belçika	204	8	212	144	3	30	1	16	-	14	-	4
Fransa	234	19	253	177	11	34	4	6	1	17	-	3
Hollanda	772	5	777	607	-	81	-	35	-	49	1	4
İsviçre	221	34	255	126	3	73	-	6	-	16	1	30
Diğer	167	3	170	126	1	28	-	9	-	4	-	2
Belli olmayan	59	10	69	49	1	5	-	1	-	4	-	9
				<u>12445</u>	<u>897</u>	<u>2057</u>	<u>109</u>	<u>1103</u>	<u>71</u>	<u>975</u>	<u>60</u>	
T O P L A M	16580	2736	19316	13342		2166		1174		1035		1599
%			100,00	69,68		11,22		6,08		5,35		8,27

Kaynak: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

TABLO (94)

YURDA DÖNDÜĞÜNDE, BİR KENTDE TEK BAŞINA İŞ KURMAYI DÜŞÜNENLERİN
YAPACAKLARI İŞ KOLLARINA GÖRE DAĞILIŞLARI (1971)

<u>İş Kolları</u>	<u>Yüzde Oranı (13.342 kişi)</u>
Ticaret	38,69
İnşaat	9,37
Yük ve Yolcu Nakli	4,47
Tarım	13,76
Marangoz-doğramacı	4,76
Giyim eşyası yapımı	3,26
Hayvancılık	3,49
Dokuma ve trikotaj	2,79
Motorlu taşıt tamiri	1,10
Kaynakçılık	2,33
Torna tesviye işleri	2,22

Kaynak: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

Tabloda da görüldüğü gibi, bağımsız çalışma arzusunda olan işçilerin döndüklerinde en fazla çalışma arzusunda oldukları iş kolu ticarettir. Yani, ellerinde belirli bir sermaye ile yurda dönen işçilerin çoğunluğu bu hizmet kolunda geçimlerini sağlamaya istekli bulunmaktadır.

Yurda döndüklerinde köyde oturmayı düşünenlerin yapacakları işler itibarıyla dağılışı ise aşağıda görülmektedir.

TABLO (95)

DÖNÜŞLERİNDE KÖYDE OTURACAKLARIN YAPMAYI DÜŞÜNDÜKLERİ
İŞ KOLLARINA GÖRE DAĞILIŞLARI

<u>İş Kolları</u>	<u>1971 Yılı Yüzde Oranı (8.414 kişi)</u>
Tarım	55,56
Ticaret	12,70
Hayvancılık	16,26
Nakliye	2,00
Marangozluk	1,37
İnşaat	1,67

Kaynak: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

Tabloda da görüldüğü gibi, yurda dönüşlerinde yine köyde oturmayı düşünen örnek grubun, % 55,5'i tarım alanında, % 12,70'i ticaret alanında, % 16,26'sı hayvancılık alanında, kalanı ise nakliyecilik, marangozluk ve inşaat alanlarında çalışmayı arzulamaktadırlar.

Bilindiği gibi, bir işçinin meslekteki ve işindeki statüsünü belirleyebilmek için, işçinin idaresi altında başka işçileri çalıştırıp çalıştırmadığı hususunun öğrenilmesi gerekmektedir.

İ.B.K. tarafından 1971 yılında yapılmış olan bir araştırmanın sonuçlarına göre; ankete tâbi tutulan 27.730 Türk işçisinin yalnızca % 0,48'inin (132 kişinin) emrinde işçi çalıştırdığı tesbit edilmiş bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda, başkalarına nezaret etme görevi verilen Türk işçilerinin yurt dışında çalıştıkları süre ve emirlerinde çalıştırdıkları kişilerin sayısına göre dağılımları görülmektedir.

TABLO (96)

MÜLAKATI YAPILANLARDAN İDARESİNDE İŞÇİ ÇALIŞTIRANLARIN YURT DIŞINDA ÇALIŞTIĞI
MÜDDET VE EMRİNDE ÇALIŞANLAR SAYISINA GÖRE DAĞILIŞI

YURT DIŞINDA ÇALIŞTIĞI MÜDDET	TOPLAM	İdaresi altında çalışan işçi sayısı											
		1-2	3-4	5-6	7-8	9-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-40	41-50	51 +
3 ve az Ay	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3,1 - 6 Ay	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6,1 - 12 "	4	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1,1 - 2 Yıl	22	15	2	3	-	-	1	1	-	-	-	-	-
2,1 - 3 "	13	6	4	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-
3,1 - 4 Yıl	11	1	3	2	4	-	-	1	-	-	-	-	-
4,1 - 5 "	27	6	3	6	6	2	1	2	-	-	-	-	1
5,1 ve + "	48	18	8	6	6	4	2	-	-	1	-	-	3
Belli olmayan	5	3	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	132	53	23	20	16	6	5	4	-	1	-	-	4
%	100,0	40,16	17,43	15,16	12,13	4,54	3,79	3,02	-	0,75	-	-	3,02

Toplam: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

Tabloda da görüldüğü gibi, idareci olarak çalışan işçilerden % 40.16'sının yanında 1-2 işçi, % 17.43'ünün yanında 3-4 işçi ve % 15.16'sının ise yanında 5-6 işçi bulunmakta ve idaresinde en fazla işçi çalıştıran işçi erin çoğunluğunun, 2-5 yıldan beri dış ülkelerde çalışan işçilerden oluştuğu dikkati çekmektedir.

Yine aynı araştırmanın sonuçlarına göre, yabancı ülkelerde meslekleriyle ilgili kurs gören işçilerin sayısı da çok düşük bir seviyede bulunmaktadır. Örneğin, ankete tutulan 27.730 işçiden ancak 222 kişisi (% 0.80), herhangi bir yetiştirmeye tâbi tutulduklarını ifade etmişlerdir. Devam edilen kurslar çoğunlukla 3 ay süreli olup, sırasıyla madencilik, kaynakçılık ve torna-tesviyecilik dalları ile ilgili bulunmaktadır (1).

Kendileriyle mülâkat yapılan bu 27.730 kişinin halen bir kooperatif veya bir şirkete üye olup olmadıklarına göre dağılımları ise aşağıdaki tabloda görülmektedir (Tablo. 97).

Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, halen bir şirket veya kooperatifte ortak olanların oranı % 5.20 gibi çok sınırlı bir orandadır. Bu oran 1969 yılı araştırması sonuçlarında, ancak % 2.43 dolaylarında bulunmaktaydı. Ancak yıllar arasında ortaya çıkan bu farklılık köy kooperatiflerine üye olanların yurt dışına bir an önce çıkabilme hakkını elde etmelerinin bir sonucu olarak belirtilebilir. Halen bir şirket veya kooperatifte üye olmayanların oranı ise % 92.71 dolaylarındadır (2). Nitekim, 1966-1967 ekonomik krizinde, yurda dönen 30 bin dolaylarındaki Türk işçisinden 1966'da ancak 489'u, 1967 yılında ise 1720'si İ.B.Kurumuna başvurarak iş talebinde bulunmuşlardır. Bir kısmının Kurum dışı kanallardan iş aradıkları dikkate alınsa bile, gelenlerin çoğunluğunun beraberlerinde getirdikleri tasarruflar ile küçük ve bağımsız iş yerleri açarak, kendi başlarına çalışmakta oldukları ortaya çıkmış bulunmaktadır (3).

---

(1) İ.B.K. Adı geçen araştırma, s. 17.

(2) Bir diğer araştırma sonucuna göre de; Türkiye'ye getireceği para ile bir şirkete hissedar olmayı düşünen işçi sayısının tüm örneğe oranı ancak % 3'tür. Bakınız; Aker, a.g.e., s. 102.

(3) İ.B.K. Adı geçen araştırma, s. 7.

TABLO (97)

MÜLAKATI YAPILANLARIN HALEN BİR ŞİRKET VEYA KOOPERATİFE ORTAK OLUP OLMADIĞINA GÖRE DAĞILIŞI
(1971)

Çalıştığı Ülke	T O P L A M			Halen bir şirket veya koo- peratife ortak olanlar			Halen bir şirket veya kooperatife ortak olma- yanlar.			Cevaplandırılmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Almanya	21196	3007	24203	1122	83	1205	19672	2871	22543	402	53	455
Avusturya	812	12	824	33	-	33	749	12	761	30	-	30
Belçika	313	14	327	37	-	37	266	13	279	10	1	11
Fransa	413	24	437	22	-	22	384	24	408	7	-	7
Hollanda	1262	15	1277	121	-	121	1102	15	1117	39	-	39
İsviçre	251	46	297	12	-	12	222	41	263	17	5	22
Diğer	279	10	289	5	-	5	264	9	273	10	1	11
Belli olmayan	67	9	76	6	-	6	56	9	65	5	-	5
T O P L A M	24593	3137	27730	1358	83	1441	22715	2994	25709	520	60	580
%			100,00			5,20			92,71			2,09

Kaynak: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

Aşağıda ise D.P.T.'nin adı geçen araştırmasının sonuçlarına göre, dönen işçilerin beraberlerinde getirdikleri tasarrufları ile bir şirket veya kooperatife ortak olma durumları ve ortak olmama nedenlerini gösteren anket sonuçları görülmektedir.

TABLO (98)

YURDA DÖNEN İŞÇİLERİN TASARRUFLARIYLA BİR ŞİRKET
VEYA KOOPERATİFE ORTAK OLMA DURUMLARI

	<u>Kadın</u>	<u>%</u>	<u>Erkek</u>	<u>%</u>	<u>Toplam</u>	<u>%</u>
Şirket	-	-	16	5.0	16	4.8
Kooperatif	1	5.9	21	6.6	22	6.5
Hayır	16	94.1	281	88.4	297	88.7
Cevapsız	-	-	7	-	7	-
Toplam	17	100.0	325	100.0	342	100.0

Kaynak: D.P.T. Adı geçen araştırma, s. 64.

TABLO (99)

YURDA DÖNEN İŞÇİLERİN BİR ŞİRKET VEYA KOOPERATİFE
ORTAK OLMAMA NEDENLERİ

	<u>Kadın</u>	<u>%</u>	<u>Erkek</u>	<u>%</u>	<u>Toplam</u>	<u>%</u>
Güvensizlik	5	38.5	57	22.0	62	22.8
Bilgisizlik	1	7.7	45	17.3	46	16.9
Devlet katkısı bulunmaması	-	-	13	5.1	13	4.8
Çevre etkisi	-	-	5	1.9	5	1.8
Diğer	7	53.8	139	53.6	146	53.7
Cevapsız	4	-	66	-	70	-
Toplam	17	100.0	325	100.0	342	100.0

Kaynak: D.P.T. Adı geçen araştırma, s. 64.

Tablolardan da anlaşılacağı gibi; dönen işçilerin bir şirket veya kooperatife ortak olma eğilimleri, İ.B.K. bulgularıyla çok yakın bir benzeşme içersindedir. Örneğin, D.P.T. tarafından ankete tutulan toplam 342 işçiden % 4.8'i bir şirkete, % 6.5'i ise bir kooperatife ortak olduklarını, % 88.7'si ise bu tür bir ortaklığa girmek arzusunda bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Dönen işçilerin bir şirket veya kooperatife ortak olmama nedenleri arasında, başlıca faktör olarak % 22.8 oranıyla güvensizlik öne sürülmüş, bu ana faktörü % 16.8 oranıyla bilgisizlik ve % 4.8 oranıyla ise yatırımlarda devlet katkısının bulunmayışı izlemiştir.

C.- SOSYAL SONUÇLAR

Ülkesinden uzak olan bütün yabancı işçiler gibi Türk işçileri de, gittikleri yabancı ülkelerde sosyal haklar açısından kişisel bir takım zararlara uğramaktadırlar. Bir yandan alışık olmadıkları bir çevreye uyum gösterme zorunluluğu, diğer yandan yurdundan ve dolayısıyla yakınlarından ayrı olmanın doğurduğu psikolojik faktörler, gittiği ülkenin dilini konuşamama, para biriktirme motifi ile asgarî geçim şartlarına rıza gösterme ve bütün bunların üzerinde göç ettiği ülke halkınca genellikle aşağı görülme, göç eden işçiyi bir takım sosyal ve psikolojik güçlükler içersine itmiş bulunmaktadır.

Yurt dışında devamlı kalma eğilimleri açısından, Türk işçileri tüm yabancı işçiler içersinde en son sıralarda yer almaktadır.

Aşağıdaki tabloda, İ.B.K. tarafından 1971 yılında yapılan bir ankete göre, ankete tutulan işçilerin çalıştığı ülke ve yurda dönmeyi düşündükleri süre itibarıyla dağılışları görülmektedir.

TABLO (100)

MÜLAKATI YAPILANLARIN ÇALIŞTIĞI ÜLKE VE YURDA DÖNMEYİ DÜŞÜNDÜKLERİ MÜDDET İTİBARIYLA DAĞILIŞI

YURDA DÖNMEYİ DÜŞÜNDÜĞÜ MÜDDET	T O P L A M			%	ALMANYA		AVUSTURYA		BELÇİKA		FRANSA		HOLLANDA		İSVİÇRE		DİĞER		BELLİ OLMAYAN	
	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
3 ve daha az ay sonra	3	1	4	0,01	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
3,1 - 6 ay sonra	10	6	16	0,05	3	6	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2	-	1	-
6,1-12 ay sonra	77	11	88	0,31	53	11	10	-	3	-	-	-	10	-	1	-	-	-	-	-
1,1 - 2 yıl sonra	2425	445	2870	10,34	1994	420	87	1	52	4	30	3	187	3	35	14	34	-	6	-
2,1 - 3 " "	3244	417	3661	13,20	2723	398	146	2	56	4	47	4	202	1	32	5	30	2	8	1
3,1 - 4 " "	3345	329	3674	13,26	2995	310	81	4	41	-	43	5	162	1	26	7	32	1	5	1
4,1 - 5 " "	7166	911	8077	29,15	6311	887	185	1	79	1	100	5	336	4	67	6	68	4	20	3
5,1 - + " "	7165	813	7978	28,77	6193	787	273	3	57	2	166	6	292	3	73	6	88	3	23	3
Cevaplandırılmayan	1158	204	1362	4,91	964	188	27	1	24	3	26	1	72	3	17	8	24	-	4	-
T O P L A M					21196	3007	812	12	313	14	413	24	1262	15	251	46	279	10	67	9
	24593	3137	27730	100,00	24203		824		327		437		1277		297		289		76	

Kaynak: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

Tabloda da görüldüğü gibi, ankete tutulan örnek kümenin % 10,34 ünün 1-2 yıl arasında (1969 yılında bu oran % 15.57), % 13.20'sinin 2-3 yıl arasında (1969 yılında % 20.93), % 13.26'sinin 3-4 yıl arasında (1969'da % 20.18), % 29.15'inin 4-5 yıl içersinde (1969'da % 13.47) ve % 28.77'sinin ise beş yıldan daha fazla zaman sonra (bu oran 1969'da % 25.43) yurda dönmeyi düşündüğü anlaşılmıştır. Dönüş nedenleri ne olursa olsun, sonuçlar dışarıdaki Türk işçilerinin buldukları ülkelerde yaşamaya gittikçe alıştıklarını ortaya koymuş bulunmaktadır.

Türk işçileri, geldiklerinden beri iş değiştirmeme konusunda tüm yabancı işçiler içersinde ilk sırada yer almaktadırlar. Aşağıdaki tabloda İ.B. Kurumunun yaptığı araştırma sonuçlarına göre, örnek kümenin işyeri değiştirme durumları görülmektedir.

TABLO (101)

TÜRK İŞÇİLERİNİN İŞYERİ DEĞİŞTİRMELERİ

<u>İşyeri Değişiklikler %</u>	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1971</u>
Aynı işyerinde çalışanlar	54.62	46.60	60.72
İki işyeri değiştirenler	30.15	39.52	17.63
Üç işyeri değiştirenler	10.09	9.06	12.14
Dört işyeri değiştirenler	2.95	2.80	5.33

Kaynak: İ.B. Kurumu.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1971 yılında ankete tutulan işçilerin % 60.72'si aynı işyerinde çalıştıklarını ifade etmişler, bunu % 17.63 oranıyla iki işyeri değiştiren işçiler izlemiş bulunmaktadır. Ayrıca, belirtilen üç yıl içersinde aynı işyerinde çalışanların oranı gittikçe artma göstermiştir. Bu duruma başlıca neden olarak, Türk işçileri ile yabancı işverenin birbirlerinden karşılıklı hoşnutlukları gösterilebilirse de, Türk işçilerinin ortak pazar üyesi ülkeleri işçilerine oranla çalışanlar arası hareket serbestliği ilkesinden yararlanamamış olmaları ve işlerini kaybetmek korkusuyla yerlerini fazlaca

değiştirmeye istekli olmamaları da bir anlamda Türk işçilerinin işlerini değiştirmeme eğilimlerini etkilemiş bulunmaktadır.

İşçiler arasında belirgin bir hoşnutluğun var olmaması, işçinin yapmış olduğu işten pek fazla memnunluk duyduğu sonucunu çıkarmaya yeterli değildir. Bu oluş belki de bir anlamda işe duyulan kayıtsızlık olarak da ifade edilebilir (1). Zira işçi için, yurdundan uzak olduktan sonra, hangi iş olursa olsun, geçici bir süre için kabul edilebilir nitelikte gözükmekte dolayısıyla yeni bir iş arama çekiciliğini kaybetmektedir. Bu kayıtsızlık, işçilerin gittikleri ülkenin dilini öğrenme konusunda da kendisini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, İ.B.K.nun 1971 yılı araştırması sonuçlarına göre, ankete tutulan işçilerin bulunduğu ülkenin dilini bilme derecelerine göre ayırımları görülmektedir.

TABLO (102)

MÜLAKATI YAPILANLARIN BULUNDUĞU ÜLKENİN DİLİNİ ÖĞRENME DERECESİ
(1971)

Çalıştığı Ülke	TOPLAM	Lisan bilenler ve derecesi				Lisan bilmeyen- ler
		Çok iyi	İyi	Orta	Az bilen	
Almanya	24.203	201	2.138	9.531	11.589	744
Avusturya	824	22	35	342	399	26
Belçika	327	2	32	168	116	9
Fransa	437	1	98	106	211	21
Hollanda	1.277	10	62	572	570	63
İsviçre	297	2	41	87	127	40
Diğer	289	8	30	95	148	8
Belli olmayan	76	2	10	41	21	2
T o p l a m	27.730	248	2.446	10.942	13.181	913
%	100.00	0,90	8,81	39,45	47,54	3,30

Kaynak: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

(1) Nermin Abadan-Unat, "Yurt Dışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri", S.B.F. Dergisi, (Haziran, 1972), Cilt XXVII, s. 187.

Tabloda da görüldüğü gibi, tüm yabancı ülkelerde çalışan Türk işçilerinin ancak % 0.90'ı gittikleri yabancı ülkenin dilini çok iyi bilmekte, % 8.81'i iyi bilmekte, % 39.45'i orta derecede bilmekte, % 47.54'ü ise pek az bilmektedirler. Lisan bilmeyenler ise toplamın % 3.30'u dolaylarında bulunmaktadır.

1963 yılında N. Abadan tarafından uygulanmış aynı konudaki bir araştırmada da benzer eğilimleri görebilmek mümkündür. O tarihlerde de yabancı dil öğrenmek için kurslara gidenlerin oranı % 20 dolaylarında bulunuyor ve ankete tutulan işçilerin % 22'si yabancı dil öğrenimini gereksiz buluyorlardı (1).

Ayrıca, son yıllarda yurt dışındaki işçilerin eğitim düzeylerinde de genel bir yükselme göze çarpmaktadır. Şöyleki; dış ülkelere giden işçilerde ilkökul mezunlarının oranı 1968 yılında % 59.2 iken bu oran 1971 yılında % 72.4'e yükselmiştir. Orta okul mezunlarının oranı ise 1968 yılında % 2.9 iken, 1971 yılında bu oran % 3.3'e çıkmış bulunmaktadır. Nitelikli işgücünün büyük bir bölümünü yetiştiren meslek okullarının mezunları oranı ise 1968 yılında % 1.9'dan, 1971 yılında % 2.6'ya ulaşmıştır. Okur-yazar olmayanlar ise 1968 yılında örnek kümenin % 2.8'ini oluştururken bu oran 1969 yılında % 10'a yükselmiş, 1971 yılında ise % 5.6'ya düşmüş bulunmaktadır (2).

Aşağıdaki tabloda ise ankete tutulan işçilerin medenî durumu ve çocuk sayısına göre dağılışı görülmektedir. (Tablo 103)

Tabloda da görüldüğü gibi, ankete tutulan işçiler arasında evli olanların oranı gittikçe yükselme göstermekte, bu da dışarıya giden işçilerin evlendikten sonra dışarıya gitmeyi daha uygun bulduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, 1968 yılında giden işçilerden evli olanlar

---

(1) N. Abadan, B. Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları, D.P.T. (Ankara, 1964), s. 174.

(2) İ.B.K. Adı geçen araştırma, s. 12.

TABLO (103)

MÜLAKATI YAPILANLARIN MEDENİ DURUMLARINA VE SAHİP OLDUKLARI ÇOCUK SAYISINA GÖRE DAĞILIŞLARI
(1971)

Çocuk Sayısı	T O P L A M				Bekar		Evli		Dul		Boşanmış		Belli olmayan	
	Erkek	Kadın	Toplam	%	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Bekar	1197	511	1708	6,16	1197	511	-	-	-	-	-	-	-	-
Çocuksuz	2202	170	2372	8,56	-	-	2185	155	9	5	8	8	-	2
1 Çocuklu	2948	674	3622	13,06	-	-	2920	651	12	11	14	12	2	-
2 "	4102	882	4984	17,98	-	-	4071	867	19	8	11	7	1	-
3 "	5043	410	5453	19,66	-	-	4019	387	14	12	9	11	1	-
4 "	4315	328	4643	16,74	-	-	4276	319	16	7	19	2	4	-
5 ve Çocuklu	4699	152	4851	17,50	-	-	4678	147	16	3	4	2	1	-
Cevaplandırılmayan	87	10	97	0,34	22	-	34	5	-	-	-	-	31	5
T O P L A M					1219	511	23183	2531	86	46	65	42	40	7
	24593	3137	27730	100,00	1730		25714		132		107		17	
%			100,00		6,24		92,73		0,48		0,39		0,16	

Kaynak: İ.B.K. Adı geçen araştırma.

toplamanın % 90.82'sini, 1970'de % 93.19'unu, 1971 yılında ise % 92.73'ünü oluşturmuşlardır. Ayrıca, giden işçilerin, % 19.66'sı 3 çocuklu, % 17.98'i 2 çocuklu, % 17.5'i 5 ve daha fazla çocuklu, % 16.74'ü 4 çocuklu, % 13.06'sı tek çocuklu, kalanları ise çocuksuzdur. Bu oluşa bir taraftan Türkiye'de doğurganlık oranının yüksekliği, diğer taraftan ise gittikleri ülkede çocuk sayısı arttıkça aldıkları çocuk zammının da yükselmesi etki yapmakta ve Türklerin B. Almanya'da en fazla çocuk parası alan işçi grubu olmasını sağlamaktadır.

Aşağıdaki tabloda, Almanya dışında yaşayan çocukları için çocuk zammı alan tüm yabancı işçilerin çocuk sayıları ve kendilerine ödenen çocuk paraları görülmektedir (1).

TABLO (104)

ALMANYA'DA ÇALIŞAN TÜM İŞÇİLERİN, YANLARINDA BULUNMAYAN
ÇOCUKLARI İÇİN ALDIKLARI ÇOCUK ZAMLARI (1970)

	<u>Çocuk Parası Alan İşçi Sayısı</u>	<u>Çocuk Sayısı</u>	<u>Ödenen Para (Milyon DM)</u>
Türkler	103.224	291.688	185
Yugoslavlar	40.493	110.529	70
İtalyanlar	33.854	92.781	59
İspanyollar	16.321	45.066	28,5
Yunanlılar	15.682	32.997	19
Diğerleri	10.462	29.478	18,5
T o p l a m	220.036	602.539	380.000

Kaynak: A.Sait Yüksel, Ortak Pazarın (AET) Sosyal Düzeni..., s. 78'den, BfA, Auslaendische Arbeitnehmer 1970, s. 22.

Tablodan da anlaşılacağı gibi, Almanya 1970 yılında ülkesinde çalışan tüm yabancı işçilere yanlarında bulunmayan çocukları için 380.000 DM çocuk zammı vermiş ve bu ödemenin yarısını yalnızca Türk işçilerinin Türkiye'deki çocukları için yapmış bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda ise, dışarıdaki Türk işçilerinden evli olanlarının çalıştıkları ülkeler ve ailesinin yanında oturduğuna veya Türkiye'de olduğuna göre dağılımları görülmektedir.

(1) Almanya ve Fransa'da Çocuk Zammı, ancak 2. çocuktan sonra başlamaktadır.

TABLO (105)

MÜLAKATI YAPILANLARDAN EVLİ OLANLARIN ÇALIŞTIKLARI ÜLKELER VE AİLESİ YANINDA OTURDUĞUNA VEYA TÜRKİYEDE OLDUĞUNA GÖRE DAĞILIŞLARI (1971)

Çalıştığı Ülke	T O P L A M			Ailesi yanında oturanlar		Ailesi Türkiye- de oturanlar		Cevaplandırılmayan	
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Almanya	20075	2435	22510	3779	1358	16070	953	226	124
Avusturya	728	11	739	56	6	660	5	12	-
Belçika	296	11	307	125	5	166	5	5	1
Fransa	375	19	394	63	11	304	5	8	3
Hollanda	1192	13	1205	156	12	988	-	48	1
İsviçre	213	32	245	61	18	142	12	10	2
Diğer	238	2	240	44	1	184	1	10	-
Belli olmayan	66	8	74	11	4	54	4	1	-
				4295	1415	18568	985	320	131
T O P L A M	23183	2531	25714	5710		19553		451	
%			100,00	22,20		76,05		1,75	

Kaynak: İ.B.K.Adı geçen araştırma.

Tabloda da görüldüğü gibi, 1971 yılında ailesi yanında olan Türk işçilerinin oranı % 22,20, ailesi Türkiye'de olanların oranı ise % 76.05 dolaylarında bulunmaktadır. Oysa, aynı oranlar 1969 yılında sırasıyla % 13.68 ve % 85.46 idi (1). Evli işçiler arasında ailelerini yanlarına aldırma yönünden görülen bu olumlu eğilim ülkedeki aile müessesesinin sağlığı açısından özellikle önem taşımaktadır. Bununla birlikte evli olanlardan yalnızca % 22.20 gibi çok az bir kısmının ailelerini yanlarına aldırması, aile bağları açısından Türkiye'yi özellikle gelecek yıllarda önemli sosyal sorunlarla karşı karşıya bırakacağı ve ülkede aile parçalanmalarının doğmasına neden olacağı umulmaktadır. Tüm yabancı işçilerin ve bu arada da Türk işçilerinin ailelerini yanlarına aldırılmalarına bir yandan işverence sağlanan lojmanların yetersizliğine ve bağımsız konut kiralalarının yüksekliği, öbür yandan ise yanlarına aldıkları çocuklarının kreş ve okul sorunlarına henüz yeterli bir çözüm yolu bulunamayışı başlıca nedenler olarak gösterilebilir.

Kısaca, dış ülkelerde çalışan tüm yabancı işçiler gibi, Türk işçileri de bu çalışmalarının karşılığında gittikleri ülkelerde net bir sosyal faydanın doğmasına neden olurlarken, sosyal haklar açısından kişisel bir takım zararlara uğramaktadırlar. Zira, yabancı işçi kabul eden ülkeler, bu kişilerin yetişmesi için gerekli olan sosyal yatırımların hiç birisine katılmadan, bunlardan en düşük bir sosyal maliyetle faydalanmakta ve büyük miktarlara ulaşan tasarruflar sağlamaktadırlar. Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre, B. Almanya'ya gelen her yabancı işçi bu ülkeye 5.000 Dolar dolaylarında bir malî yardımda bulunmaktadır. Eğer bu hesaplama isabetli ise, Türkiye'nin 1972 yılı sonuna kadar B. Almanya'ya yapmış olduğu malî yardımın toplamı 3 milyar doların üzerindedir (2).

Ayrıca, dış ülkelerdeki Türk işçileri; bir yandan onların tüm sorunları ile ilgilenmesi gereken Dış Teşkilâtın yetersiz çalışmaları,

---

(1) İ.B.K. Genel Md. Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri, Yayın No. 59, (Ankara, 1969), s. 8.

(2) D.P.T. A.E.T. Katma Protokol Çalışmaları, s. 10.

diğer yandan Türkiye'de işsizlik sigortasının bulunmayışı nedeniyle ülkesine dönen işçinin bu haktan faydalanamaması, "Federal Almanya Emeklilik Reform Yasası"nın 1972 yılı sonunda yürürlüğe girmesi nedeniyle, dönen işçinin Türkiye'de sigortalı bir işte çalışmaması halinde ödediği primleri bir daha geri alamaması ve B. Almanya'da yabancı uyruklu işçiler için bütün hakların üzerinde hüküm süren "Yabancılar Kanunu" sosyal haklar yönünden, Türk işçilerini çok çeşitli kişisel zararlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bütün bunların karşılığında ise; gelişmişlik seviyesi yüksek bir ülkede edinilen görgü ve bilgiyi ülkesine getirme, tasarruflarıyla edindiği bir ev, bir arsa, bir dükkan veya kendi kendinin patronu olmanın verdiği gurur ve rahatlık, ülkesine dönen Türk işçisini, bir ölçüde de olsa şimdilik mutlu kılmış gözükmektedir.

VII.- S O N U Ç

Türkiye'nin özellikle son yıllarda büyük bir hız ve önem kazanan işgücü göndermelerinin toplu sonuçları şöyle özetlenebilir:

- Dış ülkelerde çalışan Türk işçilerinin, ülkeye göndermiş oldukları döviz gelirleri, dış âlem gelirlerine önemli ölçüde katkıda bulunmuş ve dolayısıyla millî geliri olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim, 1961-1972 döneminde Türkiye'ye gelen toplam işçi dövizini 1.9 milyar doları aşmıştır. Bununla birlikte, yurt dışında tasarruf edilen ve çeşitli nedenlerle yurda gönderilmeyen tasarrufların da önemli bir toplama ulaştığı bilinmektedir.

- Dış ülkelere işgücü göndermelerinin, Türkiye'deki istihdam baskısını bir ölçüde hafifletmiş olduğu bir gerçektir. Örneğin, 1972 yılında toplam olarak 654,467 işçinin yurt dışında çalıştığı gözönünde tutulursa, bu sayı, aynı yıl 1.6 milyon olan yurt içi işgücü fazlasının yaklaşık olarak % 40'ını oluşturmaktadır.

Planlı dönemde istihdam sorununa çözüm bulmak amacıyla alınan tedbirler içerisinde en başarılı olanı, yurt dışına "işgücü göndermeleri" olmuştur. Fakat her iki Plan döneminde de yurt dışına gidecek işçilerin, işsizliğin yoğun olduğu yörelerden gönderilmesi ve nitelikli işçi yollamalarının mümkün olduğu ölçüde azaltılması ilkesi gerçekleştirilememiştir. Nitekim, dışarıya gönderilen toplam işgücü içerisinde nitelikli elemanların oranı, 1966 yılında % 25.9 iken, bu oran 1972 yılında % 33.7'ye yükselmiş bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar, giden işçiler arasında nitelik gizleme eğiliminin kuvvetli olduğunu ve bu oranın aslında % 60 dolaylarına kadar ulaştığını göstermektedir. Kalkınma süreci içinde bulunan ülke ekonomisinin nitelikli insan gücüne olan ihtiyacı gözönüne alınacak olursa, bu oluşun ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

Ayrıca, dış ülkelerde çalışan işçilerin yaklaşık olarak 1/4'ünün, daha önceki iş tecrübeleriyle ilgisi olmayan ve hiç bir beceri istemeyen işlerde çalışmakta olduklarını, mesleklerinde ilerleme ola-

nağı bulanlarla yeni meslekler kazananların önemli bir bölümünün ise, yurda döndüklerinde çeşitli nedenlerle bu alanlarda çalışma arzusunda bulunmadıklarını ortaya koyan araştırma sonuçları da mevcuttur.

Yurt dışındaki işçilerden, yurda döndüklerinde kendi başına iş yapmak isteyenlerin de çoğunlukta olduğu ve bunların getirecekleri tasarruflarını; bakkal, lokanta, dolmuşçuluk vb. gibi doğrudan üretken olmayan alanlarda kullanmaları ihtimalinin kuvvetli olduğu da anlaşıl-
mış bulunmaktadır.

- İşgücü göndermelerinin ülke ekonomisi üzerindeki en olumlu etkisi, ödemeler dengesi üzerinde görülmüştür. Örneğin, 1972 yılında görünmeyen kalemler içerisindeki işçi gelirleri, 740 milyon dolara ulaşmıştır. Bu miktar ise, aynı yılın toplam ithalâtının yaklaşık olarak yarısını oluşturmaktadır. Son yıllara kadar ithalâtın finansmanını devamlı bir dar boğaz olarak karşısında bulan Türkiye açısından bu oluşun önemi açıktır. Ancak, dış ülkelerin işgücü talepleri, bu ülkelerin ekonomik, siyasal ve hattâ sosyal kararlarının da etkisiyle değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle, görünmeyen kalemlerdeki işçi gelirlerindeki bu gelişmelerin, ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkilerinin devamlılık göstermeyeceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

- Dış ülkelerde çalışan Türk işçileri, buldukları toplumun yaşantı biçimini benimseyememekte ve gittikleri ülke halkından genellikle tecrit edilmiş olarak yaşantılarını sürdürmektedirler. Yapılan araştırmalar, tüm yabancı işçiler içerisinde, Türk işçilerinin gittikleri ülkede devamlı kalma eğilimleri en düşük olan işçi grubu olduklarını ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu nedenle de dil öğrenmemekte, zor yaşayış şartlarına boyun eğmekte, iş yerlerini değiştirme arzusu göstermemekte ve yalnızca azamî tasarrufta bulunmak amacıyla geçici olarak kabul ettiği bir çalışma döneminin bütün sıkıntılarına katlanmaktadır. Ancak, gelişmişlik seviyesi yüksek bir ortamda kazanılan görgü ve bilginin de azımsanmaması gerekir.

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin işgücü göndermelerinin ülke ekonomisine olan en önemli etkisi ödemeler dengesi üzerinde olmuştur. Ancak, gelen işçi tasarruflarının dağılık ve münferit işletmelere yönelmesinin önlenmesi, optimal ölçekte ve üretken yatırımlarda kullanılması, bu tasarrufların ülke ekonomisine olan katkılarını en yüksek seviyeye çıkarabilme yönünden zorunlu gözükmektedir. Bunun için de işçi tasarruflarının toplu olarak büyük hacimli işletmelere yönelmesinde, işçi, devleti yanında veya en azından denetleyici olarak görmek arzusunda bulunmaktadır. Bu nedenle, bir güven faktörü olarak kamu sektörünün; yatırım konusu, teknoloji seçimi, yönetim vb. gibi konularda işçi tasarruflarıyla kurulacak olan teşebbüslere yardımcı olmasının yararlı olacağı umulmaktadır.

Ülkedeki istihdam sorunu, her ne kadar işgücü göndermeleri yoluyla hafiflemişse de, dış talepler, ekonomik, siyasal ve sosyal bir takım faktörlerin etkisiyle değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin istihdam sorununa öncelikle ülke içinde kendi olanakları ile çözüm yolu bulmasının gereği açıkça belirmektedir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

ABADAN, Nermin

: Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları, D.P.T., Ankara, 1964.

: "Batı Almanya'daki Türk İşçileri Üzerinde Bir Araştırma" -özet-, Ankara, 1964.

: Federal Almanya'nın 1966-67'de Geçirdiği Ekonomik Buhran Açısından Yabancı İşgücü ve Türk İşçilerinin Durumu, S.B.F. Dergisi, Cilt: XXVI, No: 4, Ankara, 1971.

: Yurt Dışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri, S.B.F. Dergisi, Cilt: XVII, No: 2, Ankara, 1972.

AKAD, Aydın

: Nüfus Sayımından Elde Edilen Verilerle İç Göçler Hakkında Bir Araştırma, D.İ.E., Ankara, 1970.

AKER, Ahmet

: İşçi Göçü, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.

ALBAYRAK, Zeki

: Yabancı Memleketlerde Çalışan Türk İşçileri, Sorunları, Tasarruflarından Faydalanma Yolları ve Alınması Gerekli Tedbirler, Odalar Birliği, Ankara, 1972.

BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ

: Hane Halkı İşgücü Anketi, Kasım, 1967, Ankara, 1969

: Hane Halkı İşgücü Anketi, Nisan 1968, Ankara, 1970.

: Hane Halkı İşgücü Anketi, Kasım 1969, Ankara, 1973.

_____

: 1960, 1965 ve 1970 Genel Nüfus Sayımları.

_____

: Türkiye İstatistik Yıllığı, 1969.

_____

: Türkiye İstatistik Yıllığı, 1971.

_____

: Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, 1972.

_____

: Türkiye Millî Geliri, Kaynak ve Yöntemler, 1948-1972 (Yeni Millî Hesaplar Sistemine Göre Geliştirilmiş Seri), Ankara, 1973.

_____

: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973.

BAŞBAKANLIK DEVLET
PLANLAMA TEŞKİLATI

: Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl 1963-1968, Ankara, 1962.

_____

: Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl 1968-1972, Ankara, 1967.

_____

: Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Ankara, 1973.

_____

: Şehirleşme Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1966.

_____

: Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), Ankara, 1969.

_____

: Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, Rapor I, Ankara, 1970.

_____

: Türkiye'de İşgücünün Arzı, Talebi ve Tahminleri, Ankara, 1970.

_____

: Türkiye'de İller İtibarıyla Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi, Ankara, 1970.

- _____ : İşgücüne Katılma Oranları, Ankara, 1970.
- _____ : 1972 Programı, Ankara, 1971.
- _____ : 1973 Programı, Ankara, 1972.
- _____ : 1974 Programı, Ankara, 1974.
- _____ : A.E.T.-Türkiye Katma Protokol Çalışmaları V, İşgücü ve Sosyal Politika, Ankara, 1972.
- _____ : Yurt Dışından Dönen İşçilerin Sosyo-Ekonomik Eğilimleri Üzerinde Bir Araştırma, S.P.D., Ankara, Ocak 1974.
- BARLAS, Mehmet : "Terkedilmişler", Cumhuriyet Gazetesi, 20-29 Aralık, 1973.
- BÖRTECENE, İcen : Uluslararası İşgücü Hareketleri ve Türkiye, D.P.T., Ankara, 1966.
- BRINLEY, Thomas : International Factor Movements and Unequal Rates of Growth, London, 1961.
- COALE, A., HOOVER, E.M: Population Growth and Economic Development in Low Income Countries, New Jersey, 1958.
- CİLLOV, Halûk : Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları, İstanbul, 1960.
- _____ : Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1972.
- CUMHURİYET GAZETESİ : "Yabancı İşçiler Problemler Yaratıyor", 1 Aralık 1973.
- _____ : "Alman Sendikalar Birliği Türk İşçilerinin Haklarını Savunacak", 3 Aralık 1973.
- _____ : "Büyük Bunalım", 26 Aralık 1973.
- _____ : "Petrol Bunalımı ve İşçi Dövizisi", 27 Aralık 1973.
- CUSTOS, Adolph Sonnenhol : Almanya'daki İşçilerimiz, Milliyet Gazetesi, 3 Eylül 1973.

- ÇALIŞMA BAKANLIĞI : Yurt Dışındaki İşçilerimizin Temel Sorunları, Çözüm Yolları, (Yurt Dışı İşçi Sorunları Bölümü Başkanlığı), Ankara, 1972.
- _____ : Çalışma Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlar, Ankara, 1973.
- _____ : 50 Yılda Çalışma Hayatımız, Ankara, 1973.
- DEVLET YATIRIM BANKASI : 1972 Yıllık Programı, Ankara, 1973
- DİRİMTEKİN, Halil : İşsizlik Sorunları, İstanbul, 1965.
- _____ : Millî Gelirin Teşekkülünde ve İnkısamında Ücret ve Asgarî Ücret Meseleleri, İstanbul, 1966.
- _____ : İktisadî Analiz, Ankara, 1972.
- EKİN, Nusret : Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik, İstanbul, 1971.
- EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER KONFERANS HEYETİ : Uzun Dönemli Plan Stratejisi ve III. 5 Yıllık Plan, İstanbul, 1974.
- EREN, Ahmet Cevat : Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, İstanbul, 1966.
- ERGİN, Feridun : Almanya, Türk İşçileri ve İşsizlik, Milliyet Gazetesi, Forum, 22 Nisan 1973.
- EVNER, Ergun : İnsangücü Planlaması, Planlama Dergisi, Sayı 6, Ankara, 1966.
- EVRENOSOĞLU, İskender : Federal Almanya-Türkiye İşgücü İlişkileri, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları No: 11, Ankara 1973.
- GEISERT, Herorld : Population Growth and International Migration, "Population Research Project", Washington, 1962.

- GERAY, Cevat : Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961), Ankara, 1962.
- GÜLSÜN, İlhan : Sayılarla Yurt Dışındaki İşçilerimiz ve Problemlerine Ait İstatistikler, Çalışma Bakanlığı Yurt Dışı İşçi Sorunları Genel Md., Ankara, 1973.
- GÜRTAN, Kenan : Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadî Kalkınma ile İlgisi, İstanbul, 1966.
- _____ : Az Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Yönünden Nüfusun Bünyesi ve Türkiye'deki Durum, İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, Sosyal Siyaset Konferansları; Cilt XX, İstanbul, 1969.
- _____ : Demografik Analiz Metodları, İstanbul, 1969.
- GÜZELCE, İbrahim : Almanya'daki İşçilerimizin Emeklilik Ödentileri, Milliyet Gazetesi, 14 Ağustos 1973.
- HABAKKUK, H.J. : Population Growth and Economic Development Since 1750, Leicester University Press, 1972.
- HACETTEPE ÜNİVERSİTE--: Nüfus Etüdüleri Enstitüsü Bülteni, Cilt: 1, Sa-
Sİ NÜFUS ETÜDLERİ
ENSTİTÜSÜ yi: 2, Ankara, Haziran 1973.
- _____ : Nüfus Etüdüleri Enstitüsü Bülteni, Cilt: 1, Sa-
yi: 3, Ankara, Eylül 1973.
- HAMURDAN, Yusuf Ö. : İşgücü, İstihdam, İşsizlik ve Düşük İstihdamın Ölçülmesi, D.P.T., Ankara, 1965.
- HARBISON, F., : Education, Manpower and Economic Growth-Strate-
MYERS, C.A. gies of Human Resource Development, Mc. Graw-
Hill, 1964.
- HUME, Ian M. : "Migrant Workers in Euorope", Finance and Deve-
lopment, March, 1973.
- İŞIKLI, Alpaslan : Milletlerarası İşgücü Hareketleri, S.B.F. Der-
gisi, Cilt: XVII, Sayı: 1, Ankara, 1963.

- İKTİSADİ KALKINMA
TESİSİ : Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye (Seminer
Tebliğleri), İstanbul, 1967.
- İKTİSADİ KALKINMA
VAKFI : Ortak Pazarda Türkiye, İstanbul, 1971.
- İNAN, Reşat : Genel Ekonomi Dersleri, Cilt: I, Ankara, 1971.
: Para ve Kredi Dersleri, Cilt: II, Ankara, 1971.
- INTERNATIONAL LABOUR
OFFICE : Why Labour Leaves The Land?, Geneva, 1960.
: Year Book of Labour Statistic, 1969, 1970, 1971,
1972, Geneva, 1969, 1970, 1971, 1972.
: The World Employment Programme, Geneva, 1969.
: Towards Full Employment, Geneva, 1970.
: Bulletin of Labour Statistics, Geneva, 1972.
- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ:
İKTİSAT FAKÜLTESİ İK-
TİSADİ GELİŞME ENSTİ-
TÜSÜ : Türkiye'nin İktisadî Gelişme Meseleleri, Cilt I
içinde: Nusret Ekin, "Türkiye'de İstihdam Mese-
leleri Açısından İşgücünün Özellikleri", İstan-
bul, 1971; s. 515-532.
: Türkiye'nin İktisadî Gelişme Meseleleri; Cilt I
içinde: Nevzat Yalçıntaş, "Türkiye'de İşgücü ve
İstihdam Hedefleri", İstanbul, 1971; s.497-513.
- İŞ VE İŞÇİ BULMA K.
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
YAYINLARI : Avrupa Memleketlerinde Türk İşçileri ve Problem-
leri, Yayın No: 32, Ankara, 1966.
: Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri
-Araştırma-, Yayın No: 34, Ankara, 1967.
: Türkiye-Avustralya İşçi Anlaşması Münasebeti İle
Avustralya Hakkında Bir İnceleme, Yayın No: 40,
Ankara, 1967.
: Avrupa Memleketlerinde Türk İşçileri ve Sorunla-
rı, Yayın No: 49, Ankara, 1968.

İŞ VE İŞÇİ BULMA K.
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
YAYINLARI

- : Mevsimlik İstihdam Dalgalanmalarının Sosyal Yanları, Yayın No: 52, Ankara, 1968.
- : Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri (Araştırma) Yayın No: 59, Ankara, 1969.
- : Sosyal ve Ekonomik Politikada İstihdam Yönetimi Yayın No: 68, Ankara, 1970.
- : 1969 Yılı Çalışma Raporu, Yayın No: 69, Ankara 1970.
- : Türkiye-Fransa İşgücü Anlaşması, Yayın No: 72, Ankara, 1970.
- : Türkiye-Avusturya İşgücü Anlaşması, Yayın No: 73, Ankara, 1970.
- : Türkiye-Avustralya İşgücü Anlaşması, Yayın No: 74, Ankara, 1970.
- : Türkiye-Hollanda İşgücü Anlaşması, Yayın No: 75, Ankara, 1970.
- : Türkiye-Belçika İşgücü Anlaşması, Yayın No: 76, Ankara, 1970.
- : Türkiye-İsveç İşgücü Anlaşması, Yayın No: 77, Ankara, 1970.
- : Türkiye-Federal Almanya İşgücü Anlaşması, Yayın No: 78, Ankara, 1970.
- : Fransa'da Çalışan Türk İşçileri, Bir İnceleme Gezisi Raporu, Yayın No: 78, Ankara, 1970.
- : Yurt Dışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri (Araştırma), Yayın No: 85, Ankara, 1971.
- : Yurt Dışına Gidecek İşçiler İçin El Kitabı, Yayın No: 91, Ankara, 1972.

- İŞGÜDEN, Tamer : Pür Dış Ticaret Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler (Doktora Tezi), İstanbul, 1973.
- İZMİR TİCARET ODASI : Polerize Bölge Seçimi ve Aranılan Şartlar, Doğu Anadoluyu Kalkındırma Semineri, Erzurum 7-10 Kasım 1966, İzmir, 1966.
- KARAHASANOĞLU, Taner : Kamu Kesimindeki Tarım İşletmelerinde Ücretle Çalışanlar ve Sosyal Güvenliklerinin Sağlanması D.P.T., Ankara, 1970.
- _____ : Türkiye'de Ekonomik Gelişme Açısından İşgücünün Tahlili, Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Dergisi, Cilt VIII, Sayı: 2, Ankara, 1972.
- _____ : Yurt Dışı İşgücü Göndermelerinin Türkiye Yönünden Genel Değerlendirilmesi, Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Dergisi, Cilt IX, Sayı: 1, Ankara, 1973.
- KAYSER, Bernard : Manpower Movements and Labour Markets Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 1971.
- KAZGAN, Gülten : Ortak Pazar ve Türkiye, İstanbul, 1973.
- KELEŞ, Ruşen : Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, İstanbul, 1972.
- _____ : Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri, S.B.F. Dergisi, Cilt XXV, No: 4, Ankara, 1970.
- KINDLEBERGER, P. Charles : Uluslararası İktisat, Çeviren: N. Serin, Cilt:1, Ankara, 1970.
- KUMBARACIBAŞI, Onur : Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi, Ankara, 1973.
- _____ : Dıştaki İşçilerin Dramı, Milliyet Gazetesi, Aralık, 1973.

- LEWIS, W. ARTHUR : Sınırsız Emek Arzı ve İktisadî Kalkınma, Çeviren: Metin Berk, Ankara, 1966.
- MALİYE BAKANLIĞI : Yıllık Ekonomik Rapor, 1970, "1971 Malî Yılı Bütçe Tasarısı ile birlikte T.B.M.M.'ne sunulmuştur", Ankara.
- _____ : Yıllık Ekonomik Rapor 1971, "1972 Malî Yılı Bütçe Tasarısı ile birlikte T.B.M.M.'ne sunulmuştur", Ankara.
- _____ : Yıllık Ekonomik Rapor 1973, "1974 Malî Yılı Bütçe Tasarısı ile birlikte T.B.M.M.'ne sunulmuştur", Ankara.
- MİLLİYET GAZETESİ : "F. Almanya Çalışma Saatlerini Azaltacak", 13 Mart 1973.
- _____ : "Almanya, Türk İşçileri ve İşsizlik", Forum, 2 Nisan 1973
- _____ : "F. Almanya, İşçiler ve Türkiye", Forum, 2 Aralık 1973.
- O.E.C.D. ECONOMIC SURVEYS : Greece, November, 1972.
- _____ : Spain, March, 1973.
- _____ : Germany, May, 1973.
- _____ : Yugoslavia, June, 1973.
- OHLİN, Goran : Population Control and Development, O.E.C.D., Paris, 1967.
- ÖZELMAS, Ekrem : İktisat, Cilt: 1; İstanbul, 1967.
- _____ : Milletlerarası İktisadî Münasebetler, İstanbul, 1968.
- PETERSEN, William : Population, Newyork, 1966.

- POPULATION REFERENCE BUREAU : Annual World Population Growth, Washington D.C. 1970.
- _____ : World Population Growth, Washington D.C. April, 1970.
- _____ : 1970 World Population Date Sheet, Washington D.C., April, 1970.
- REİSOĞLU, Seza : Yabancı İşçiler Yönünden Alman İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, Ankara, 1973.
- REYNOLDS, Lloyd G. : Economic Development with Surplus Labor, New Haven, 1969.
- SAVAŞ, Vural : Türkiye Ekonomisi (Makro Analiz), İstanbul, 1971.
- SOSYAL SİGORTALAR K. GENEL MÜDÜRLÜĞÜ : Sosyal Sigortalar Kurumu İstatistik Yıllığı, 1970, Ankara, 1971.
- _____ : Sosyal Sigortalar Kurumu, 1970 Yılı Çalışma Raporu ve Bilançosu, Ankara, 1971.
- _____ : Sosyal Sigortalar Kurumu İstatistik Yıllığı 1971, Ankara, 1972.
- THE ECONOMIST : 14-20 May, 1966.
- _____ : "Enough's Enough", 1-7 December 1973.
- TIME : "Will Migrants Become the Victims Again", December 3, 1973.
- TÜRK İŞ YAYINLARI : Ortak Pazar İşçi Hareketleri, No: 66, Ankara, 1970.
- _____ : Türkiye'nin Taraf Olduğu Sosyal Güvenlik Anlaşmaları, No: 76, Ankara, 1973.
- TÜMTEKİN, Erol : Türkiye'de İç Göçler, İstanbul, 1968.

- TÜRKİYE TİCARET ODALARI, SANAYİ ODALARI VE TİCARET BORSALARI BİRLİĞİ : İktisadî Rapor 1972, Ankara, 1972.
- _____ : İktisadî Rapor 1973, Ankara, 1973.
- UNITED NATION : 1965 Demographic Year Book, New York, 1965.
- _____ : 1968 Demographic Year Book, New York, 1969.
- _____ : 1970 Report On The World Social Situation, New York, 1969.
- U.N.E.C.E. : Economic Surveys of Europe in 1968, New York, 1969.
- UZUNER, Ali Rıza : "F. Almanya'nın İşçi Politikası ve İşçilerimiz" Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1973.
- ÜLGENER, Sabri F. : Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme, İstanbul, 1970.
- ÜLKER, Reşit : "İşçi Alımının Durdurulması ve Ortak Pazar", Milliyet Gazetesi, 22 Mart 1974.
- ÜSTÜNEL, Besim : Makro Ekonomi, Ankara, 1966.
- _____ : "1974'te Yeni Ekonomik Tedbirler Gerekliyor", Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1974.
- YALÇINTAŞ, Nevzat : Türkiye'nin Sosyal Bünyesi, İstanbul, 1972.
- YAPI VE KREDİ BANKASI : Ekonomik Bülten, Sayı: 3, İstanbul, 1973.
- YAZGAN, Turan : Şehirleşme Açısından Türkiye'de İşgücünün Demografik ve Sosyo-Ekonomik Bünyesi, İstanbul, 1968.
- YEĞİN, Şekip : İktisadî Coğrafya, İstanbul, 1974.
- YENER, Semira : Türkiye'de Evliliğin Yapısı ve Bu Yapının Doğurganlık Üzerine Tesiri, D.P.T. Ankara, 1968.
- _____ : Kentsel Nüfus Üzerine Çalışmalar, D.P.T. Ankara, 1970.

YÜKSEL, Ali Sait

: Ortak Pazara Geçiş Dönemi ve Türk Sanayii, İstanbul, 1970.

_____
: Ortak Pazarın (A.E.T.) Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimizin Sanayimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtemel Etkileri, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 23, Ankara, 1973.

_____
: "Yurt Dışındaki Tedirgin Türkler", Cumhuriyet Gazetesi, 13-17 Aralık 1973.

ZEYTİNOĞLU, Erol

: Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1970.

_____
: Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1972.

_____
: Genel İktisat, İstanbul, 1972.